DEĞERLİ

OKUYUCU!..

"MİSAK-I MİLLÎ"YE DAHİL OLDUĞU HALDE LOZAN'DA KURTARILAMAYAN AZİZ VATAN PARÇALARINDAN BİRİ DE BİZİM ESKİ "MUSUL VİLÂYETİMİZ"DİR!.. SON ZAMANLARDA DEHHÂMELEŞEN "KÜRTÇÜLÜK MES'ELESİ" İLE KATLANILAMAZ BİR ÇAPA ULAŞAN "MÂLÎ SIKINTILAR" MUVÂCEHESİNDE BURASI DAHA BÜYÜK BİR EHEMMİYET ARZETMEKTEDİR. ZİRA ZENGİN PETROL YATAKLARINI HÂİZ BULUNAN BU KADÎM TÜRK TOPRAĞINDA İKİ BUÇUK MİLYON TÜRKMEN YAŞAMAKTADIR.

BU SEBEPLE, MUSUL'UN HAZİN KAYBEDİLİŞ MACERASI İLE GELECEKTEKİ KURTARILMA İMKÂNLARI ÜZERİNDE ASKER-SİVİL BÜTÜN VATANSEVERLERİ DÜŞÜNMEYE DÂVET EDECEK OLAN, MEVZUUNDAKİ BU TEK ESERİ, UMÛMÎ EFKÂRA TAKDİMDEN ŞEREF DUYMAKTAYIZ!.

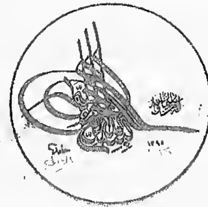
Sebil Yayınevi

ISNB 975-7480-34-7

Kadir Mısıroğlu

Bu Bir Sebil Yayınıdır

- MUSUL MES'ELESİ VE IRAK TÜRKLERİ -

ISBN 975 - 7480 - 34 - 7

İSTANBUL
1994

KADİR MISIROĞLU

Musul Mes'elesi ve Irak Türkleri

BEŞİNCİ BASIM

«LOZAN Zafer mi, Hezimet mi?»
isimli eserin ikinci cildinden ayrı
ve genişletilmiş basım.

Sebil Yayınevi
Bâb-ı Âli Cad. Vilâyet Han Kat:1
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 526 38 96 - Fax: 527 20 99

KISALTMALAR:

sh.	: sahife
C.	: Cild
P.	: page (sahife)
V.	: Volume (cild)
S.	: Sayı
a.g.e.	: adı geçen eser
v.d.	: ve devamı
a.y.	: aynı yerde
müt.	: müteakip
a.g.t.	: adı geçen tefrika
a.g.m.	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız

İTHAF:

Tarihin tanıdığı en cihangir milletin çocukları oldukları halde, bugün çeşitli emperyalist devletlerin kahır ve zulmü altında inleyen esir kardeşlerimizin necip hâtırâlarına...

Kadir Mısıroğlu

SEBİL YAYINLARI Nu: : 181
KAPAK TERTİBİ : ERTAN DURSUN
BASKI : YAZI OFSET
CİLD : İRFAN MÜCELLİDHANESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ
الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ
بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

MEÂL-İ KERİMİ

«Yâ Muhammed! De ki: Ey mülkün sahibi olan Allahım! Sen mülkü dilediğine verirsin; Sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; Sen dilediğini aziz edersin; Sen dilediğini zelil edersin; hayır yalnız Senin elindedir! Sen, hiç şüphe yoktur ki, her şey'e kaadirsin.»

(Kur'ân-ı Kerim, Âl-i İmran Sûresi)

MÜELLİFİN YAYINLANMIŞ ESERLERİ

* GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (1993)
* CEMRE (1992)
* HİCRET (1990)
* İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
* ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
* ZAFERDEN ZAFERE (1978)
  a- KANLI DÜĞÜN
  b- UZUNCA SEVİNDİK
  c- KIRIK KILIÇ
* OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
* LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I. (1965)
* LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II. (1974)
* LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III. (1977)
* YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
* MACAR İHTİLÂLİ (1966)
* AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
* KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
* MOSKOF MEZÂLİMİ C. I. (1970)
* MOSKOF MEZÂLİMİ C. II. (1970)
* MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972
* ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
* DOĞRU TÜRKÇE REHBERİ YAHUD BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
* HİLÂFET (1993)

İÇİNDEKİLER

Sayfa
Bibliyografya 11
Beşinci Baskının Takdimi 13
Önsöz 16

BİRİNCİ BÖLÜM: MUSUL MES'ELESİ

I- MUSUL'UN STRATEJİK, İKTİSADÎ, BEŞERÎ EHEMMİYETİ VE TARİHÇESİ

A- MUSUL'UN STRATEJİK, İKTASADÎ ve BEŞERÎ EHEMMİYETİ

a) Stratejik Ehemmiyeti 19
b) İktisadî Ehemmiyeti 22
c) Beşerî Ehemmiyeti 31

B- MUSUL'UN TARİHÇESİ

a) İlk Devirler 35
b) Müslüman Arapların Hâkimiyetinden, Osmanlılara İntikaline Kadar Musul 40
c) Musul'un Osmanlılar Tarafından Fethi ve Burada Osmanlı İdaresi 46

II- MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİ

A- ASKERÎ SAFHA VE ONU HAZIRLAYAN ÂMİLLER

a) Birinci Cihan Harbi ve Ona Tekaddüm Eden Günlerde " Şark Mes'elesi"nin Aldığı Girift Şekil 53
b) Harb-i Umûmiy'ye Bir Nazar 60
c) Harbi Umûmî'de Irak Cephesi 65

B- MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİNDE SİYASÎ SAFHA

a) Lozan Konferansı'nda 76
b) Haliç Konferansı'nda 100
c) Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde 112

Sayfa
Netayic-i Umumiye (Umumi Neticeler)..........123
Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Arasındaki Muahedenâme..........141

İKİNCİ BÖLÜM: IRAK TÜRKLERİ

I- ANAVATAN'DAN AYRILIŞTAN GÜNÜMÜZE KADAR IRAK TÜRKLERİ'NİN AHVÂLİ

A- İçtimâî, İktisadî ve Siyâsî Durumlarına Toplu Bir Bakış..........153
B- Kerkük Katliâmı..........165

II- IRAK TÜRKLERİ'NİN İSTİKBALİ

A- BARZÂNİ HAREKETİ VE MUHTEMEL NETİCELERİ..........174

a) Irak Türklüğü Bakımından..........177
b) Türkiye Bakımından..........181

B- TÜRKİYE'YE DÜŞEN VAZİFELER..........185
SONSÖZ..........190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MUSUL MES'ELESİNDE YENİ GELİŞMELER VE BÖLGENİN GELECEĞİNE KISA BİR BAKIŞ

I- MUSUL MES'ELESİNDE YENİ GELİŞMELER VE BU GELİŞMELERİN TARİHÎ KÖKLERİ
a) Ortadoğudaki İstikrarsızlık..........193
b) Körfez Harbi..........200
II- BU İSTİKRARSIZLIĞA MÜESSİR YENİ UNSURLAR
a) Su Mes'elesi..........213
b) Sovyet Rusya'nın Yıkılışı..........214
c) Ermeni Mes'elesinin Aldığı Yeni Şekil
aa) Beyrut Plânının Çöküşü..........216
bb) PKK. Tezgâhı..........221
III- MUSUL MES'ELESİ VE IRAK TÜRKLERİNİN GELECEĞİ..........222

BİBLİYOGRAFYA

Edonuard DIRIAULT - Şark Mes'elesi, İstanbul 1329.
Hans RODHE - Asya İçin Mücâdele, 1. Kitap, Şark Mes'elesi, İstanbul, 1932.
Max SILBERSCHMIDH - Venedik Menbalarına Nazaran Şark Mes'elesi, İstanbul, 1930.
Renê PITHON - Karadeniz ve Boğazlar Mes'elesi, İstanbul, 1325.
Albert SOREL - Onsekizinci Asırda Mes'ele-i Şarkıyye, İstanbul, 1911.
Habil ADEM - Rusya'nın Şark Siyâseti ve Vilâyât-i Şarkıyye Mes'elesi, İstanbul, 1332.
Halil HALİD - Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği, İstanbul, 1341.
Mir YAKUB - Beynelmilel Siyâsette Petrol, İstanbul, 1928.
Raif KARADAĞ - Petrol Fırtınası, İstanbul, 1969.
Daniel DURAND - Milletlerarası Petrol Politikası, İstanbul, 1966.
Ebubekir Hâzım TEPEYRAN - "Canlı Tarihler" serisinden çıkan Hâtıralar, İstanbul, 1944.
Edip YAVUZ - Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara, 1968.
M. Fahreddin KIRZIOĞLU - Kürtlerin Türklüğü, Ankara, 1964.
Mehmed ERÖZ - Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi, İstanbul, 1966.
Dr. Rauling FRELITZ - Türkmen Aşiretleri, İstanbul 1334.
İbrahim DAKUKİ - Irak Türkmenleri, İstanbul, 1970.
Ahmet REFİK - Tarih-i Umûmî, İstanbul, 1327.
Hoca Sadeddin Efendi - Tac'üt-Tevârih, İstanbul, 1280.
Musul Salnamesi - Musul, 1325.
Rüşdü (Piyâde Mirlivâsı) - Akabe Mes'elesi, İstanbul,

1326.
General Ali İhsan SABİS - Harp Hâtıralarım, Ankara, 1951.
M. LARCHERE - Büyük Harb'te Türk Harbi, İstanbul, 1928.
Dr. Ziya GÖĞEM - Kur. Alb. Dadaylı Halid Beğ, İstanbul, 1954.
Gnl. Sir Charles V.F. TOWSHEND - Irak Seferim, İstanbul, 1337.
A. Fâik Hürşid GÜNDAY - Hayat ve Hâtırâlarım, İstanbul, 1960.
Irak Raporu - İstanbul, 1333.
Câvid Paşa - Irak Seferi ve İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Hayâlât ve Cehâlât-ı Siyâsiyesi, İstanbul, 1334.
M. Kemal Paşa - Nutuk, Ankara, 1927.
İnönü'nün Hâtırâları - Lozan Kısmı - Ulus Gazetesi, 1968.
Gotthard JAESCHCE - Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1939.
Lozan Zabıtları - 1. Takım, 1. Cild, I. Kitap.
Dr. Rıza NUR - Hayat ve Hâtırâtım, C III, İstanbul, 1968.
Earl of RONALDSHAY - The Life of Lord CURZON, T. III. London, 1928.
Kadir MISIROĞLU - Lozan Zafer mi, Hezimet mi, İstanbul 1971.
Gâzi Paşa İzmir Yollarında - Ankara, 1339.
Feridun KANDEMİR - Hâtırâları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay İstanbul, 1965.
Yusuf Kemal TENGİRŞENK - Vatan Hizmetinde.
Ali Fuad CEBESOY - Siyâsî Hâtırâlar, II. Kısım, İstanbul, 1960.
Avukat Ata TERZİBAŞI - Kerkük Şâirleri, C II, Kerkük, 1968.
Süleyman Nazif - Fırâk-ı Irak, Dersaadet, 1918.
Süleyman Nazif - Hitâbe, İstanbul, 1927.

BEŞİNCİ BASKININ TAKDİMİ

Bu eserin ilk baskısı üzerinden yirmi yıldan fazla bir zaman geçti. Bu müddet zarfında vâki yeni yayınlanmalarda pek bir değişiklik veya ilâve ihtiyacı doğmamış, bu yüzden sırf «Barzanî Hareketi»nin sebep olabileceği müstakbel gelişmelere işâretle iktifa edilmişti.

Halbuki şimdi, Musul Mes'elesi ve Irak Türklüğü bakımından fevkalâde ehemmiyetli hadiseler cereyan etmektedir: Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan ihtilâflar, bu ülkeye karşı Amerika'nın beynelmilel bir koalisyon kurmasına müncer olmuş ve Irak fiilî bir bölünme noktasına kadar getirilmiştir. Bugün 36. paralelin kuzeyinde Irak Hükümeti'nin hâkimiyeti câri bulunmamakta ve bu bölge Amerikan «Çevik Kuvvet»inin himâye ve garantisi ile fiilen bir «Kürt Devleti» görüntüsü arz etmektedir. Böylece parçalanmaya namzed görünen Irak'taki Türk varlığı ve kadim menfaatlerimiz aktüel (şe'ni) bir duruma gelmiş bulunmaktadır.

Bu yeni basımda eski Musul Vilâyetimiz ve Kerkük Türklüğü'nün geleceği bakımından bu yeni gelişmeler de ele alınmış ve esere yeni bir bölüm ilâve etmek zarûreti hasıl olmuştur.

Bu bölümde, Türk, Kürt ve hatta Ermeni menfaatleri ile em-

peryalist devletlerin hesapları tahlil edilmiş ve böylece mes'elenin geleceğine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Türkiye bakımından, Ankara'da bir **«Irak Millî Türkmen Partisi»** kurulmasına müsaade edilmesiyle başlayan ürkek bir sâhip çıkma siyasetini biraz daha cesaretlendirmeye ve mes'elenin umûmî efkârca hâhişkâr bir sûrette benimsenmesine yardımcı olmaya yarayacağı ümidiyle eserimizin bu beşinci basımını yaparken, yirmi yıl sonra da olsa, Musul'un aynen Kıbrıs gibi, Millî bir dava hâline gelmekte olduğunu görmenin bahtiyarlığı içindeyiz.

KADİR MISIROĞLU
12 Şubat 1994
Dikilitaş/İSTANBUL

ÖNSÖZ

«Kasdim budur, şehre varam,
«Feryad-ü figan koparan.»
YUNUS EMRE

İslâm tarihinin en büyük devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nu haksız ve feci bir tasfiyeye mâruz kılan «Lozan Muâhedenâmesi», Türk Milleti'nin uzak bir istikbalde dahi yeniden âlemşumül bir rol oynamasını önleyecek, ideolojik, beşerî, iktisadî ve stratejik takyidler va'z etmiştir.* Gerçekten Türk içtimâî hayatına - asırlık tecrübelerin mahsûlü

*- Daha önce **«LOZAN Zafer mi, Hezimet mi?!»** isimli üç cildlik eserimizi okumamış olanlar, Lozan Muâhedenâmesi hakkında izhar etmiş olduğumuz şu kıymet hükmünü mübâlağalı bulabilirler. Öyle ya, sırf bir muâhede ile bir milletin **«uzak bir istikbâlde dahi yeniden âlemşumul bir rol oynamasının önlenebileceğini»** anlamak ve kabul etmek kolay değildir. Zira -doğru veya yanlış- izhar edilmiş bir beşerî irade ile gelecek nesillerin ilânihâye ipotek altına konulması düşünülemez... Bu ne fiilen ve ne de hukuken mümkündür. Âdeta eşyanın tabiatına aykırıdır!.

Ne yazık ki, Lozan'ın temelleri üzerine oturtulan **«Yeni Türkiye»** böyle bir inad ve mantıksızlığın zebunudur.

Kısaca söylemek gerekirse, Lozan Muâhedenâmesi'nin ruhu, Müslüman Türk Milleti'nin asırlarca karşısında yer almış bulunduğu Hristiyan Batı Alemi'ne serfurû etmesi (baş eğmesi), teslim olması ve mukabil âlemin yani İslâm Dünyası'nın liderliğinden istifa edip kendi tarihî şahsiyyet ve davasına yabancılaşmasıdır. Bu ruh icab ettirdiği için **«Saltanat»** kaldırılmış, **«Hilâfet»** ilga olunmuştur. Bu ruh icab ettirdiği için **«alfabe»** değiştirilmiş, resmi tâtil **«Cuma»** dan **«Pazar»** a alınmıştır. Bu ruh icab ettirdiği için **«şapka»** giyilmiş ve bildiğiniz diğer bütün inkılâplar yapılmıştır. Bu ruh icab ettirdiği için **M. Kemal** tabûlaştırılmıştır.

Şimdi -güya- demokrasi ile idâre edilmekte olmamıza rağmen, yakın ta-

olan millî husûsiyetleri tahrib mâhiyetindeki müteselsil inkılâp darbeleriyle iras edilen sarsıntının hukukî ve ruhî mesnedi, bu muâhedenâme ve onun tesisine âmil olduğu «yeni zihniyet»tir.

Lozan Muâhedenâmesi'nin bu maksadı temin için tesis ettiği fiilî mânîlerden biri de Türkiye'nin stratejik ve iktisadî bakımlardan dört asrı mütecâviz bir müddetle idaremiz altında yaşamış olan bir «Yunanistan» seviyesinde kalmasını temin maksadıyla çizilmiş anormal hudutlardı. Bu noktadan bakıldığı zaman, «Türk-Yunan Muhârebesi»nin gâyesini teşkil eden ve «asgari vatan» hududlarını çizen «Misak-ı Millî»mizin hedeflerinden olduğu halde, Lozan Muâhedenâmesi ile aziz vatanımızdan tefrik edilerek hâlâ devam etmekte bulunan ızdıraplı bir esâret hayatına itilen «vatan parçaları»nın başında «Musul» gelmektedir.

Bu ehemmiyetine binâendir ki; önce sırf «Lozan Zafer mi, Hezimet mi?» isimli eserimizin Lozan Muâhedenâmesi ile mâruz kaldığımız maddi kayıpları anlatan ikinci cildi için ele alınmış bulunduğumuz «Musul Mes'elesi»ni, «Irak Türkleri»ne hasredilmiş bir bölüm ve diğer bazı ilâvelerle birlikte müstakil cild hâlinde neşretmek lüzumunu hissettik.

Ne hazindir ki; en tabiî bir hakkımız olduğu halde, her safhada biraz daha katmerleşen hatâlara kurban giderek kaybedilmiş bulunan «Musul» hakkında - aradan geçen elli yıla rağmen - henüz araştırma mahsulü hiçbir eser neşredilmiş değildir. Zaferden sonra tesis edilen «yeni zihniyet»in bütün millî kayıplarımızı unutturmaya çalıştığı malûmdur. Fil-

---

rihimize aid beyanların bayram nutukları seviyesizliğinden kurtarılamayışı, betonlaşmış, dogmatizm ve onun idamesi için tezgâhlanmış fiilî, hukukî ve psikolojik engeller sayesindedir. Nassa dayanan İslâm'ı rafa kaldırıp nisyana terkedenler, ilâhî olan o nizamda bile «ezmanın tebeddülü ile ahkâmın tebeddülü inkâr olunamaz!» gerçeğine yer verilmişken, Kemalizmi «tenkid dışı» tutmaya acaba daha ne kadar muvaffak olabileceklerini sanmaktadırlar. «Yeldeğirmenleri ile savaş»maktan farksız olan şu resmî psikoloji sebebiyle Türkiye'nin ufku elli yıldır daraltılmış ve karartılmış ise de, bu durum daha fazla devam edemez. zira beşerî iradeler ilâhî takdir ve onun bir tezâhürü olan tabiat kanunları karşısında âkibet mağlub olmaya mahkûmdur!..

hakika, böyle yapılmamış olsaydı o devrin efsâneleştirilmek istenen çoğu kıymetsiz şahsiyetlerine izâfe edilen tılsımın bozulacağı muhakkaktı. Fakat bugün, şimdiye kadar ihmal edilen esir vatan parçalarının hatırlanmasında iktisadî ve stratejik bakımlardan sayısız menfaatler bulunan bir mevsime gelmiş bulunmaktayız. Gerçekten değişen Dünya şartlarıyla birlikte Türkiye, artan nüfûsu ve kendisinden ayrılarak müstakil (!) devletler haline getirilen eski topraklarında istikrarın bir türlü sağlanamaması sonunda başgösteren inhilâl hareketlerini değerlendirerek yeniden büyük ve kuvvetli olmanın imkânların aramak ihtiyacıyla karşı karşıyadır. Böyle bir mevsimde elli yıldan beri Türk millî şuurunu ifsâd ve idlâl için sarfedilen bunca gayretlere rağmen, yeni bir hız ve heyecanla millî tarihine yönelmek meylini gösteren vatan çocuklarına yakın ve uzak birtakım millî hedefler göstermenin zarûretine inanmaktayız.

Rum şekâvet ve şarlatanlığının bir aksülâmeli olarak ortaya çıkan «Kıbrıs Mes'elesi»nden sonra, Irak'da Kerkük Türklüğü'ne karşı oynanmak istenen feci oyun vesilesiyle Musul Mes'elesi'ni ele almak ve buradaki kadim haklarımızın kurtarılması için doğacak fırsatları değerlendirmek üzere bunu yeniden dâvâ haline getirmenin en müsâid zamanı gelmekte olduğuna kaani bulunmaktayız. Üstelik bu mes'eleyi ele almakta geç kalmamayı zarurî kılan hayatî ehemmiyeti haiz başka sebepler de vardır: Şöyle ki:

Irak'ı parçalamaya kâfi geleceği görülen «Barzanî Hareketi»nin muvaffakiyeti halinde bunun, Güney ve Doğu Anadolu'da sâkin olup aslında özbeöz Türk oldukları halde, kendilerine ayrı bir ırk şuuru verilmeye çalışılan kardeşlerimiz üzerinde çeşitli tahriklere âmil olacağı muhakkaktır. Bu tehlikeye karşı Musul'un bize intikali ile Türkmen çenberinden ibâret bir mâniâ tesisi imkân dahilinde görülmekte ve bunda Türkiye için sayısız menfaatler bulunmaktadır. Bu yüzdendir ki, Musul Mes'elesi'ne Türkiye için sırf bir «iktisadî» veya «hâricî» mes'ele nazarıyla bakmak da doğru olmasa gerektir. Bu itibarla Türkiye'de gitgide daha vahim bir şekil al-

maya yönelen «Kürtçülük Hareketi»ne karşı alınabilecek en müessir tedbir millî ve dinî asabiyetin bihakkın ihyâsıyla birlikte güney hududlarımızı «Elcezire Türklüğü» ile de tahkim etmek olacaktır.

Yıllardan beri din ve tarih şuurundan uzaklaştırmaya çalışılan vatan çocuklarının büyük bir kısmı -her şeye rağmen- hâlâ ve eskisinden ziyâde istikbali garanti edecek bir şuur uyanıklığı gösterebilmektedirler. Ardarda gelen liyâkatsiz idarecilerin mütevâli acz ve gafletlerine rağmen aslâ zâil olmayan ümitvarlığımızın yegâne kaynağı olan bu keyfiyet, Türk Milleti'nin her tarihi buhranda dâimâ müşâhede edilmiş olan fıtrî kabiliyetinin yeni bir tezâhürüdür. Bu eserde millî şuuru zedelenememiş bu imânlı Türk gençlerinin doğacak müstakbel imkânları değerlendirebilmeleri için sadece «Musul» üzerindeki haklarımızın ilmî mutâlarını kısa bir sûrette nakletmeye çalıştık. Yeni bir görüş ufku açacağından ümitvâr olarak imanlı Türk gençlerine takdim ettiğimiz bu eserle millî hedeflerimizden sâdece birine işaret etmiş bulunuyoruz. Muhakkak ki, Türk Gençliği'ne gösterilecek hedefler «Kıbrıs» ve «Musul» dan ibâret değildir. Böyle olmakla beraber, Türkiye için hayati bir ehemmiyeti hâiz bulunan ve yakın bir istikbalde kurtarılması melhuz görünen Musul'a dikkatleri çekmeyi bu vâdide yapılacak işlerin ilki olarak telâkki etmekteyiz.

Bu ve diğer millî dâvâlarımızı halletmek için «Birleşmiş Milletler Teşkilâtı» edebiyatına rağmen hakkın hâlâ ve ancak «kuvvet» le alınabildiğine dâir çeşitli yeni misâlleri göz önüne getirmek, bize tutulacak yolu göstermeye kâfidir. Ne mutlu daha şimdiden, iman dalgalarının makarrı olacak «yarınki Büyük Türkiye»nin yapıcıları arasında yer almanın liyâkâtini iktisâba meyletmiş imanlı Türk gençlerine!.. Selâm Size!.. Size ve gerçekleştireceğiniz büyük ve mukaddes Türk-İslâm İnkılâbına!...

Kadir MISIROĞLU
20 Aralık 1971
Serencebey / İSTANBUL

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSUL MES'ELESİ

I- MUSUL'UN STRATEJİK (SEVKULCEYŞÎ), BEŞERÎ EHEMMİYETİ VE TARİHÇESİ

A- MUSUL'UN STRATEJİK, İKTİSADÎ VE BEŞERÎ EHEMMİYETİ

a) Stratejik Ehemmiyeti:

Siyâsî edebiyatta geniş ve kıymetli «Osmanlı topraklarının taksimi» mânasında kullanıla gelmiş bir tâbir olan «Şark Mes'elesi»[1] Dünyada yeni bir devir

1- Şark Mes'elesi hakkında tefsilât için bkz:
Eduard DIRIAULT - Şark Mes'elesi, - İstanbul 1329 (Mehmed Nâfiz Bey tercemesi)
Hans RODHE - Asya İçin Mücâdele - I. kitap, Şark Mes'elesi, İstanbul 1923 (Bnb. Nihad tercemesi)
Max SILBERSCHMIDT - Venedik Menbalarına Nazaran Şark Mes'elesi - İstanbul 1930 (Köprülüzâde Ahmed Cemal tercemesi)
Renê PITHON - Karadeniz ve Boğazlar Mes'elesi - İstanbul 1325 (Hüseyin Nuri tercemesi).

açan «Avrupa sanayi inkılâbı»[2] nın gerçekleşmesinden sonra gayet girift bir mahiyet iktisap etmiştir. O zamana kadar bilhassa «Kudüs», «İstanbul» ve «Boğazlar»a müteallik bulunan ve ekseriya birbiriyle çatışan Rus, İngiliz ve Fransız emelleri, «Sanayi İnkılâbı» ndan sonra «Şimâlî Afrika Ülkeleri» nden «Mısır» ve «Bahreyn» e kadar

---

Albert SOREL - Onsekizinci Asırda Mes'ele-i Şarkiyye - İstanbul 1911.

Habil ADEM - Rusya'nın Şark Siyâseti ve Vilâyet-i Şarkiyye Mes'elesi - İstanbul 1332.

Ayrıca:

«Cent Projest de Partage La Turquie» yani «Türkiyenin Taksimi İçin Yüz Proje» adlı eser veya bunun Donanma Mecmuası'nın 49'uncu ve müteakip sayılarında yayınlanmış bulunan tercеme ve tahlili.

2- Avrupa'da, İslâm Âlemi'nin müsbet ilimler sahasında bütün Ortaçağ boyunca kaydettiği terâkkinin «Haçlı Seferleri neticesinde Batı'ya intikal eden mu'talarıyla «yeni keşifler» ve «yeni ticaret yolları» nın sağladığı maddî imkânların meczedilmesiyle doğmuş bulunan «sanayi inkılâbı» memleketimizde maalesef zamanında ve lâyıkı veçhile gerçekleştirilememiştir. Bu durum; Türk yarı-münevverinin dehşetli bir aşağılık duygusuna kapılarak kendisinden kaçmasına âmil olmuştur. O derecede ki; dinî, hattâ ırkî hasletleri üzerinde şüphe ve tereddüde duçar olan Türk idarecileri, her gelen gideni aratacak tarzda millî kıymetlerimizi daha şedid bir sûrette yıkmayı «sanâyileşmek» için zarurî addetmişlerdi. Halbuki Avrupa karşısında geri kalışımızın sebeplerini «din» ve «millî kültür» ümüzün husûsiyetlerinde değil, dahilî ve haricî düşman faaliyetlerinde ve değişen Dünya şartlarında aramak lâzımdı. Bu görüşü teyid eden çok kıymetli bir tarihî vak'a, İstanbul'da misyoner faaliyetlerinin ilk köprü başını teşkil eden «Robert Kolej» in kurucularından misyoner *Cyrus Hamlin*'in «Amoung *Turcs*» (Türkler Arasında) isimli hâtırâtında yer almış bulunmaktadır.

Cyrus Hamlin telgrafı icad eden *Samuel Morse*'un, bir «İhtirâ Beratı» almak için muhtelif Avrupa devletlerine vâki müracaatlarından hiçbir netice alamayınca bir kere de Osmanlı Devleti'ne başvurmayı düşündüğünü ve bu maksadla bir arkadaşı ile birlikte kendisine keşfettiği âletin Osmanlı Sultanı *Abdülmecid*'e takdim edilmesi vazifesini verdiğini, bu vesileyle Beylerbeyi Sarayı'nda yapılan tecrübeleri anlattıktan sonra Sultan'ın memnuniyet ve arzusuna rağmen telsizin Türkiye'de tesisine aid projenin dahilî baltalamalarla akîm kaldığını anlatmakta ve: «İkinci bir telgraf verilmedi. Biz sonradan buna çok sevindik. Çünkü âletlerden birinin teli kopmuştu. İkinci telgraf denemesi başarılı olmayacaktı. Telin kopma şeklinden bunun, telgrafın Türkiye'de kurulmasını istemeyen biri tarafından koparıldığı anlaşılıyordu.» demektedir.

yapılmış ve genişlemiştir. Ayrıca bu devletlerin öteden beri bir «Cihan hâkimiyeti» tesis etmek hususundaki maksadlarını setretmek için kullanageldikleri «dinî hisler» in yerini «iktisadî menfaatler» almaya başlamıştır. Geniş Osmanlı topraklarını parçalayıp ele geçirmek maksadı üzerinde bazan anlaşmak ve bazan da birbirlerini baltalamak sûretiyle sürüp giden bu emperyalist faaliyetler, bu devrede artık daha ziyade «ham madde» ve «pazar» temin ihtiyacından doğuyordu.

1869 yılında «Süveş Kanalı»nın açılması, büyük bir iktisadî menfaat kapısı olarak «Hindistan»ı daha önce ele geçirmiş bulunan İngiltere'nin «Şark Mes'elesi» ndeki tutumunda geniş ölçüde bir değişikliğin vücûda gelmesine sebep olmuştur. «Kırım Harbi» misalinde açıkça görüldüğü gibi Osmanlı toprakları üzerindeki aşırı Rus isteklerinden - devletlerarası muvâzene bakımından - daima endişeye kapılan İngiltere, bu tarihten itibaren Rusları bile gölgede bırakan bir Türk - İslâm düşmanlığı siyâseti takibine koyularak «Hindistan Yolu» üzerindeki yerleri ele geçirmek maksadına yönelmiştir. O'nun sırasıyla ve merhale merhale «Kıbrıs», «Mısır» ve «Irak»da hâkimiyetini tesis için İslâm tarihinin

---

Müteakiben Sultan'ın kendileri ve *Samuel Morse*'u çeşitli hediyeler ve «ihtira beratı» ile taltiflerini naklettikten sonra: «Sultan'ın ilgisine rağmen İstanbul ile Edirne arasında telgraf hattı kurulması işi tahakkuk etmedi. Paşalar, Sultan'ın aleyhine birleşmişlerdi. Memleketin uzak vilâyetlerinde, böyle sür'atle haber verecek bir makina onların rahatlarını kaçırabilirdi.» demektedir. (Bkz: a.g.e. den nakledilen Hilâl Mecmuası, sayı: 101, sh: 10-12, İstanbul, Mart 1970.)

Bu mevzuda, sinesinde en yüce sa'y ve âmel kanunlarını toplamış bulunan İslâm Dini'nin ittihamı ise, ya çok kötü bir maksadın, veyahud da korkunç bir cehâletin eseridir. Ne yazık ki, bu istikamette yıllardır süregelmiş olan bir propaganda hâlâ Türk yarı münevverini ifsâd edebilecek bir tesiri hâiz bulunmaktadır. Bu ittihamın yersizliğini inkılâpçı bir partinin başvekilliğine kadar yükselmiş bulunan **Günaltay**'ın «Molla Şemseddin» olduğu zaman âid bir beyanı ile cevaplandırılam:

en büyük devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eden cantıraş siyasî faaliyetinin birinci sebebi budur.

Musul'un bu stratejik ehemmiyeti, Türkiye için hâlâ devam etmektedir. Bizim eski «Musul», «Bağdat» ve «Basra» vilâyetlerimiz birleştirilerek vücud verilmiş olan «Irak Devleti» yıllardır devam eden «Kürt İsyanları» sebebiyle bugün ciddî bir bölünme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Esasen sırf İngiliz istismarına zemin hazırlamak ve ***Şerif Hüseyin Paşa***'nın bize karşı vâki ihânetine bir mükâfat vermiş olmak maksatlarıyla sun'î bir sûrette tesis edilen Irak Devleti'nin ömürlü olmayacağı da başlangıçta belliydi. Ancak mes'elenin dikkate şâyân olan ciheti şudur ki, böyle bir bölünmeden husûle gelecek parçalardan biri, bir «Kürt Devleti» olarak ortaya çıktığı takdirde bu hâdisenin aslında su katıksız Türkler oldukları halde kendilerine zoraki bir sûrette ayrı bir ırk şuuru verilmeye çalışılan Şarkî Anadolu halkı üzerindeki tesirlerini daha şimdiden hesap etmeye mecburuz. Bu noktayı Musul'un «Beşerî ehemmiyeti» serlevhasıyla biraz aşağıda tafsil edeceğimiz için burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

b) İktisâdî Ehemmiyeti

Musul'u İngiliz işgal ve istilâ emellerine hedef kılan âmillerden biri, bu bölgenin «Hindistan Yolu'nun emniyeti» bakımından taşıdığı büyük stratejik ehemmiyet ise, diğeri de sahip olduğu zengin «petrol yatakları» dır. Pet-

«Filhakika İslâmiyet mânî-i terakki ve medeniyet bulunsaydı, Bağdat'da Semerkand'da Şam'da, Endülüs'te, Kudüs'te, Mısır'da, Herat'da ve İstanbul'da o kadar âbidât-ı muhallede o kadar mebânî ve müessesat-î medeniyye o derece eser-i terakki görülmez, bugün bizi menâzır-ı bedianümâları karşısında vakfegir-i hayret eden âsâr-ı medeniyye ve sınâiyyeden hiçbir şey müşahede olunamazdı. Müslümanlar arasında bir **Farabî**, bir **el-Kindî**, bir **İbn-i Sinâ**, bir **İbn-i Musa**, bir **Gazâlî**, bir **Râzî**, bir **İbn-i Rüşd**, bir **İbn-i Kemal**, bir **Uluğ Bey** yetişmez, yetişemezdi...» (**Şemseddin Günaltay** - Zulmetten Nura - İstanbul 1331, sh: 80)

rolün bilhassa Ondokuzuncu Asrın ikinci yarısından itibaren büyük askerî ve iktisadî ehemmiyeti sebebiyle, cihan siyâsetinde oynadığı rolün korkunçluğu âşikârdır.[3] İngiliz siyâsetinin son bir asır içindeki çeşidli tezâhürlerinin «petrol»le yakın alâkasını kavramak için İngiliz İşçi Partisi'nin resmî neşriyatından alınan şu bir - iki cümlenin bile kâfi gelebileceği kanaatindeyiz:

«1914'den 1918 senesine kadar olan ticaret ispat eylemiştir ki; levâzım-ı harbiyye içinde en mühimminin petrol olduğu bedihîdir. Bu petrol olmaksızın tayyareler uçamaz, tahtelbahirler yüzemez. Diğer birçok askerî ve bahrî iştigalâtta, donanmalarda, ticaret-i bahriyye merâkibinde, karadaki nakliyatta olan istimali de başka... Muhâberatta mevadd-ı iptidâiyyeden bulunmak sûretiyle olan ehemmiyetinden dolayıdır ki; Düvel-i Muazzama onun mükemmelen ve muntazaman kendileri için tedârikini taht-ı temine almışlardı. İşte bunu taht-ı temine almak maksadıyla kıymetli petrol havalisinin temellükü için - hattâ muharebeyi de mûcip olsa - münâzattan geri durmazlar.»[4]

Musûl'da petrolün mevcud olduğuna dair emâreler çok eskidir. Gerçekten bu bölgenin Sümerler, Asurîler gibi eski sâkinleri zamanında burada yer-yer kendiliğinden yanan ateşler mevcuddu ki; halk bunlara bir kudsiyet izâfe etmekteydi.

3- Petrolün cihan siyâsetinde oynadığı müthiş rolü ve bununla alâkalı olan Türk-İngiliz çatışmasının sebeplerini kavramak için bkz:
Halil HALİD - Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği - İstanbul 1341.
Mîr YAKUB - Beynelmilel Siyâsette Petrol - İstanbul 1928.
Raif KARADAĞ - Petrol Fırtınası - İstanbul 1969.
M. Lütfi BALLISOY - Türkiye'de Petrol Dâvası - İstanbul, 1965.
Tarık Dursun K. - Bir Damla Kan, Bir Damla Petrol - (Derleme) İstanbul, 1965.
Daniel DURAND - Milletlerarası Petrol Politikası - İstanbul, 1966.
Pierre FONTAINE - Türkiye'nin Petrol Mes'eleleri - (Özetleyerek terceme eden **Erdoğan Alkan**).
4- ***Halil HALİD***'in a.g.e. den naklen Servet-i Fünun Mecmuası, Nu: 1551, İstanbul 1341, sh: 15.

Meşhur Asurî hükümdarı *Buhtunnasır* devrine âid kaynaklarda da bu devamlı yanan mukaddes (!) ateşlerden bahsedilmektedir.

Musul petrolleri, ilk defa Osmanlı hâkimiyeti zamanında çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu devletin sukutunu intac eden sebepler arasında petrolün en başta zikredilmesi lâzım gelir. Şark Mes'elesi ile alâkadar milletler arasında bu müessiri en yıkıcı bir sûrette kullanan da İngilizler olmuştur. Ancak emperyalist ve çıkarcı İngiliz siyâsetini «C e z i r e t - ü l A r a b» ve bilhassa «M u s u l» un zengin petrollerini ele geçirmeye imâle eden, her karanlık işin nâzımı «C i h a n S i y o n i z m i» olmuştur. Zira bu mes'ele, «F il i s t i n» in yahudilerce ele geçirilmesi yolunda pek ciddî mâniâ teşkil eden kudretli Osmanlı Devleti'nin bertarafı için müessir olabilecek bir mahiyet arzetmekteydi.

Gerçekten bu maksadla önce «Bağdat Demiryolu imtiyazı» ile bu bölgedeki İngiliz emelleri karşısına bir «Almanya» çıkaran Osmanlı Devleti'nin siyonizm aleyhtarı dâhî padişâhı *II. Sultan Abdülhamid Han*, tahtından indirilmiş ve Devletin «Cihan Siyonizmi» ile haşır neşir olan «İttihat ve Terakki» mensupları eline geçmesi temin edilmiştir. Onların gayet kısa ve fakat binbir gaflet ve ihânetle dolu olan iktidarları esnasında bu gayenin nasıl gerçekleştirilerek bugünkü «İsrail Devleti» nin kuruluşunun sağlandığı malûmdur. Biz burada şu kadarını söyliyelim ki; petrolün cihan siyâsetindeki ehemmiyetini herkesten iyi kavramış bulunan *II. Sultan Abdülhamid*, Musul havalisinde petrol zuhur ettiğine dair haberleri ört-bas etmekle kalmamış, 1890 yılında isdâr eylediği bir «İrâde-yi Seniyye» ile petrolü haiz toprakların ecnebîler tarafından temellükünü önlemek maksadıyla buraları «Emlâk-i Şâhâne» yani şahsî mülkü haline getirmişti. İttihat ve Terakki'nin müstakbel yahudî âmâlini gerçekleştirmek maksadiyle bu

«irade» yi iptâl etmesiyle Musul'daki petrol sahalarının, kısa zamanda ecnebî şahıs ve şirketlerine intikali sağlanmıştır.[5] İleride tafsil edilmiş olduğu üzere bu kıymetli gelir kaynaklarının elimizden çıkışında İttihatçıların gaflet ve ihanetlerine ilâveten Lozan Konferansı ve müteakip Musul müzakerelerine iştirak eden Türk Murahhasları'nın çeşitli hatâları da çok büyük bir rol oynamıştır. Ancak Musul'u arazi olarak kaybetmemize rağmen «Hânedân-ı Âl-i Osman» ın bu bölgenin petrolleri üzerindeki şahsî mülkiyet haklarından[6] istifade yine de mümkündü. Ne yazık ki, saltanatın ilgasını müteakip Hanedan mensuplarının Türk vatandaşlığından çıkarılarak doğup büyüdükleri aziz vatanlarından sürgün edilmeleri, Türk Milleti için bu haktan istifade imkânlarını büsbütün ortadan kaldırmıştır. Zira bu kararla artık tabiiyetsiz duruma gelen Hanedan mensuplarının, Musul petrolleri üzerindeki şahsî mülkiyet haklarını müdafaa edecek bir devletin mevcud olmaması gibi bir durum ihdas edilmiş ve bu sebeple Türkiye için hayâtî bir ehemmiyeti hâiz bulunan Musul petrollerine müteallik bu son fırsat ve imkân da kaçırılmıştı.[7]

Musul'un yıllık petrol istihsali 1970 yılındaki istatistiklere göre 67.000.000 tondur. Asırlarca Türk idaresinde kalmış, Türkler tarafından muhafaza ve müdafaa edilmiş ve sekenesi de sütbesüt Türk olan bu bölgenin hâiz bulunduğu bu servet Türkiye'ye intikal etmiş olsaydı, muhakkak ki bugün -en azından- Amerika'ya el açmak gibi bir hacâletle karşılaşılmazdı.

Üstelik de öteden beri bu bölgedeki petroller, «Musul

5- Tafsilât için bkz: ***Raif KARADAĞ*** - a.g.e. sh: 85 ve müt.

6- Gerçekten Musul petrolleri üzerindeki imtiyaz haklarının ***Sultan Abdülhamid*** veresesi ile diğer bazı Hanedân mensuplarına âid bulunduğunu ve bilhassa Sultan ***Abdülhamid Han***'ın şahsî mallarının kendisini tahttan indiren İttihat ve Terakki erkânınca hatır ve havsalaya gelmez baskılarla nasıl elinden alınmak istendiğini gösteren ve Akşam Gazetesi'nde **«Eski Bir Politikacının Sandığından Çıkanlar»** serlevhası ile neşredilen tefrika cidden câlib-i dikkattir.

7- ***Raif KARADAĞ*** - a.g.e. sh: 108.

petrolleri» adıyla tanınmış olmasına rağmen, asıl kaynaklar sekenesi kesif bir surette Türklerden ibaret bulunan Kerkük kesimindedir. *Sultan Abdülhamid* devri Musul Valilerinden olup hâtıratında bu petrollerin mahiyet ve yerleri hakkında oldukça tafsilât veren ***Ebubekir Hâzım Tepeyran*** bu gerçeği şöyle ifade etmektedir:

«Musul petrolü denilince, petrol kaynakları yalnız Musul civarındadır sanılır. Musul'da en yakın kaynaklar hatırımda kaldığına göre şehrin cenubunda ve yedi-sekiz saat mesafede «Şerkat» mevkiinde ve Musul'a tâbi «Kerkük» Livası dahilindedir.»[8]

Musul'un İktisadî ehemmiyeti, sadece petrol bakımından değildir. Haritaya bir göz atanlar dağlık Hakkâri Bölgesi'nde nihayete eren Türkiye topraklarından itibaren geniş ve mûnbit bir arazinin Basra Körfezi'ne kadar imtidat ettiğini görürler. Gerçekten Araplar'ın «Beyn-en-Nehreyn» dedikleri Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki, yılda iki kere mahsul alınan geniş alüvyon ovaları tarih boyunca «Mezopotamya» adıyla Orta-şark'ın en mahsuldar arazisini teşkil etmiş ve bu vasfıyla beşer târihinde ilk ziraî ve medenî gelişmelere sahne olmuştur. İngilizler, Musul havalisinin «Nil Vâdisi» kadar ehemmiyetli olan ziraî değerini çok evvel farketmişler ve buna dâir çeşitli tetkikat ve seyahatnâmeler neşretmişlerdir.

Hindistan ve Mısır'da nehirlerin kanallar açılarak ıslahı sûretiyle geniş alüvyon ovalarının sulanması işini deruhte etmiş bulunan İngiliz mühendisi ***Willyam Vilkoks***'un Mısır'da irad ettiği bir nutukla «Irak»dan ikinci bir «Mısır» veya «Pencap» imiş gibi bahsederek «Hindistan ve Mısır'dan gelecek işçilerin Irak'ta yapılması lâzımgelen sed ve kanalları, bendleri meydana getireceklerini ve bundan sonra milyonlarca Hindli ve Mısırlı'nın Irak'a hicret ederek istikbalde servet ve

8- ***Ebubekir Hâzım TEPEYRAN***'ın «Canlı Tarihler» serisinden çıkan hâtıraları; İstanbul 1944, sh: 264.

kudret menbaı olacak bu toprakları işgal edeceklerini»[9] söylemiştir.

Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın hatıratında Musul arâzisinin inbat kabiliyeti hakkında son derece câlib-i dikkat ve teferruatlı müşâhedeler mevcuddur. Bunlardan çok az bir kısmını nakledelim:

«Bu vilâyetteki tabiî servet menbalarının çokluğu ve çeşitliliği yeryüzünde pek az memlekete nasip olan bir derecededir. Vilâyetin hemen her tarafında, her nevi değerli madenler bol ve petrol kaynakları meşhur olmakla beraber Dicle Nehri'ne yakın maden kömürleri bulunduğu gibi, civardaki bazı kaynaklardan biraz kırılınca arasıra parlak, fakat kaçıcı birer fikir gibi taş içinden fırlayarak otlar arasına kayan saf civa madeni de görmüştüm.

Kerkük kasabasında yağmurlardan sonra bazı kaynaklardan cıvalar aktığını ve bunlardan en ziyade musevî ahalinin istifade ettiklerini mevsuk olarak işitmiştim. Hâtırâ notlarıma mahsus karneye kaydı nasılsa ihmal edilmiş olduğu için, yerini kat'î sûrette hatırlamıyorsam da, galiba Kerkük Livası dahilinde bir dağdan getirilen kükürt renginde sarı ve ince bir kum tahlil ile tedkike değer bir şeydi. Tadı asit tartarik'i andıran bu kumu ora ahalisi limontuzu gibi kullanarak hiçbir zararı görülmemiştir. Musul civarındaki, çıkarılan âsâr-i âtikadan dolayı meşhur Koyuncuk tepesi etrafında yağmurlardan sonra Ninua çocuklarının küçük elmas kırıntıları buldukları da vâki imiş. Vilâyetin muhtelif mevkilerinde erimiş altın ve yakut gibi, çukurlarda dalgalanıp boş yere akıp giden birçok petrol veya neft menbaları bütün dünyaca mâruf ve Musul'un Müterakc Anlaşması'ndan sonra uğradığı fecî istilânın en ziyâde bu mübarek ve mühmel mayîlerden ileri geldiği de malûmdur.

9- ***Hans RODHE*** - a.g.e. sh: 69

Bu vilâyet dahilinde bulanık akan Dicle ve sayısız çaylardan başka «B ü y ü k Z a p», «K ü ç ü k Z a p» denilen ve daima berrak akan hayli büyük ırmaklar da vardır. Musul Vilâyeti topraklarının yetiştirme kuvveti hakikaten fevkalâdedir. Ben orada iken ziraat usûlü pek iptidaî idi. Bazı mahallelerde arazinin, ucunda demir bulunmayan ağaç sapanlarla sürüldüğünü bizzat görmüştüm. Toprak, bu sûretle sürülüp ekilen tohumların çoğunluğunu kata denilen bıldırcın veya çil keklik renginde ve güvercin büyüklüğünde olup binlercesi birden kara bulutlar halinde gelerek ekilmiş tarlalara konan kuşların zararları ve diğer türlü kayıplarla beraber bire onbeşten yukarı mahsul verir. Hele pirinç ve kuşyemi ekimi-nin bire beşyüz ve daha ziyade nisbette verdiğini Kerkük'te öğrenmiştim.

Resmî vilâyet gazetesinin 551 No'lu 16/Mart/1316 (1900) tarihli sayısında yazılı olduğu veçhile, bir çavdar tanesinden yüz otuz başak hâsıl olması gibi bereket mucizesi nâdir değildir. Bir buğday tânesinden yirmibeş başak çıkmış olduğunu ben de gördüm.

Her ne kadar Diyarbakır'ın bir deveye ancak dört tanesi yükletildiği rivayet olunan dev karpuzları kadar değilse de, Musul'da Dicle kenarında ve taşmalardan sonra meydana çıkan adacıklarda, Diyarbakır'dan başka bir yerde görülmeyen bir büyüklükte kavun, karpuz yetişir. Anadolu'da dahi yetiştirilen ve nihayet yirmi, yirmibeş santimetre uzunluğu geçmeyen hıyar nev'inden acurların Musul'da birbuçuk metre kadar uzun, on onbeş santimetre kadar kuturda ve iki kişinin omuzları üstünde «dam direği» diye satıldıklarını hayretle gördüm.

Musul kenarında bir tarlada, uzaktan tâlim esnasında yere yatmış askerlerin kırmızı fesleri gibi görünen şeylerin toprak üstüne çıkıp şalgam olduğunu, yanlarına gelince şaşarak anladım. Bunların her biri insan başından daha büyüktü.

Temmuz ve Ağustos aylarında bile, tepelerdeki karlarla

uzaktan uzağa gözleri ferahlandıran dağları da bulunan bu sıcak vilâyetin yüksek mıntıkalarında soğuk ve mûtedil iklimlere mahsus meyveli, meyvesiz ağaçlar yetiştiği gibi, bu dağların eteğinden başlayarak uzayıp giden geniş ovalarda hurma, limon, portakal, incir, zeytin, fıstık, beyaz ve deve tüyü renginde iki nevi pamuk da yetişmektedir. Vilâyet dahilinde bazı yerlerde ve bilhassa Köysancak kazasında Şavur denilen nikotini az bir nevi tütün de yetişir. Yatağının iki tarafını saatlerce değil günlerce sulamağa kâfi olan Dicle Nehri'nin kenarında yağmur suları sûretiyle, göklerin pinti bulutlarından su damarları dilenilmesi, tabiatın bunca lûtfundan istifade husussundaki kabiliyetsizliğin en hüzün verici delillerinden idi. Ben görmedimse de (Diyarbakır'la Musul arasında bazı mevkilerdeki pek hızlı akışlarından dolayı olsa gerek) İbrânî, Lâtin ve Yunan lisanlarında ve bunlardan alınarak Fransız dilinde Kaplan adı verilen bu nehre Araplar'ın altın suyu mânâsını da ifade eden ve Diclan kelimesinin kısaltılmışı gibi duran Dicle adını vermiş olmaları, kıymetbilirlik eseri sayılabilir. Tabiatın bu vilâyete mahsus fevkalâde lütuflarına bir ilâve olmak üzere, avâmın Hamam Ali dedikleri Hamam-ı Alil, Musul'un cenubunda ve üç saat mesafede, Dicle kenarında olup 60 santigrad derecede sıcak kükürtlü su kaynaklarından kara yılanlar gibi muttasıl çıkarak, havuzlar içinde yüzmeğe başlayan ziftlerden Musul'da birçok sûretle istifade edildiği gibi, keleklerle Bağdat'a dahi gönderilir. Babil harabelerinde Bağdat Vilâyeti dahilindeki Hind kasabasında bulunan aynı sularda zuhur eden ve ocaklardan çıkarılan ziftlerin vaktiyle kireç ve çimento gibi, yapı işlerinde kullanılmış olduğunu görmüştüm.

Musul'da patates ziraatını ben ihdas ve tohumdan yetiştirdiğim fidanlarla Musul ve mülhakatının en ziyâde muhtaç olduğu okaliptüs ağaçlarını ben temin ettim.

Musul'dan infisalimden sonra patates yetiştirenlerden Ömerizâde Hasan Efendi tarafından posta ile bana gönderi-

beraber, kutru 14 santimetre idi. Kerkük'te gördüğüm bamyaların sapları üç metreden ziyade yüksekti...»10

İleride tafsil edileceği üzere Lozan'da Türkiye'nin güney hududları tesbit olunurken sadece «Musul» u talep etmiş bulunan İngilizler, bilâhare yine bu mes'eleyi halletmek üzere İstanbul'da toplanan «Haliç Konferansı» nda daha da ileriye giderek «Hakkâri Vilâyeti» nin bir kısmının da Irak'a bırakılması lâzım geldiği görüşünü müdafaa etmişlerdir. Hiçbir coğrafî, iktisadî ve tarihî esasa istinad etmeyen bu talep, aslında Musul'u garantiye almak için ortaya konulmuş bir marjdan ibâretti. Bu gibi muâhedenâmelerle bir memleketin hududları tesbit edilirken, o memleketin hayatiyet ve temâdisini sağlayacak iktisadî ve bir gücün mevcud olup olmadığını dikkate almak teâmül icabıdır. Bu gerçek Türkiye bakımından göz önüne getirilirse Musul'un bizim için müstakbel hayatî ehemmiyeti de daha ziyade ortaya çıkar. Muhtemeldir ki, İngilizler'in Türkiye'yi geçit vermez sarp dağların bittiği noktada hududlandırarak münbit araziyi ve bilhassa petrolü dışarıda bırakmaları, onu Garbe ve hassaten kendilerine muhtaç bir istikbale sevkederek bu ihtiyaçların tatmini mukabilinde arzu ettikleri birtakım içtimaî değişiklikleri gerçekleştirmeğe icbar içindir.11

Burada Musul havalisinin zirâi gelirlerinden ve petrolünlen bir patates, kutu içinde hayli buruşmuş, küçülmüş ol-

10- Ebubekir Hâzım TEPEYRAN a.g.c. sh: 260 vd.

11- Gerçekten *İnönü* Lozan Konferansı'ndan her bahsedişinde *Lord Gürzon*'un kendisine Lozan'dan memnun ayrılmadığını, birçok teklifinin reddedilmiş olduğunu fakat bunları cebine koyduğunu, harap bir memleket devralan yeni Türkiye idarecilerinin vatanlarını imar için kendisinden yakın bir gelecekte mutlaka istikraz talebinde bulunacaklarını, işte o zaman bu reddedilmiş teklifleri cebinden çıkarıp birer birer onların önüne koyacağını ifâde etmiş olduğundan bahsetmektedir. *İnönü*'nün güya *Lord Gürzon*'a istediklerini vermemiş olduğu tarzda övünerek naklettiği bu sözlerin mânası açıktır: Türkiye «geri kalmışlık» tan kurtulmak için gerekli iktisadî imkânlardan mahrumdur. Bugünkü iktisadî sıkıntılar önünde, «Musul Mes'elesi» kadar bu sözlerin ihtiva ettiği acı gerçekler de daha bariz bir sûrette ortaya çıkmıyor mu?

maklazenginliğinden bahsederek uzun uzun istatistik bilgileri nakletmeye lüzum görmüyoruz. Herhangi bir fizikî haritaya şöyle bir göz atanlar, yeşile boyanmış geniş bir münbit Irak arazisi ile Türkiye'de kalan kısmın korkunç ve verimsiz dağlarla kaplı bulunduğunu derhal farkederek gerekli mukayeseyi yapabilirler.

c) Beşerî Ehemmiyeti:

Musul'un bulunduğu «Mezopotamya Bölgesi» yukarıda da ifade edildiği üzere geniş alüvyon ovalarına sahiptir. Bu yüzden ilk çağlardan beri çeşitli kavimlerin işgal ve istilâsına mâruz kalmıştır. Fakat bu bölgede çok önceleri sık sık taşan «Fırat» ve «Dicle» nehirlerinin husûle getirdiği geniş bataklıklar sebebiyle kimsecikler oturmuyordu. Mezopotamya tarihte ilk defa milâttan 4000 yıl kadar önce Asya içlerinden kalkarak doğuya doğru göç eden «Sümerler» tarafından iskân edilmiştir. Çünkü bunlar bataklıkları kurutarak zirai istihsale elverişli hale getirmeyi ve kanallar açarak bu araziyi sulamayı çok önceden biliyorlardı.

Tarihçe kısmında hulâsaten anlatılacağı üzere, son devirlerde yapılan çeşitli hafriyatla medeniyetin beşiklerinden biri olduğu tebeyyün etmiş bulunan bu bölgeye Sümerleri takiben Sami ırka mensup «Akadlar», «Bâbilliler» ve en son olarak da «Araplar» gelip yerleşmişlerdir. Böylece burada toplanan muhtelif ırk ve kavimler, asırlar süren çeşitli ihtilâtlara rağmen hâlâ millî hisler ve lisanî husûsiyetleriyle bâriz bir sürette ayrılıklarını muhafaza etmektedirler.

Bu çeşit ırk ve kavimler arasında «Türkler» tarih boyunca hem kemiyyet ve hem de keyfiyet bakımından «hâkim unsur» olarak gözükmüşlerdir. Zira bu havaliye vâkî Türk göçleri son asırlara kadar devam etmiştir. Bilhassa milâdî Dokuzuncu Asırda islâmlaşmış çeşitli «Oğuz Boyları» nın bu bölgeye gelip yerleştikleri tarihî bir gerçektir. *Yavuz Sultan Selim*'in Şark fütuhatından sonra İran tehlikesine karşı Ana

dolu'dan getirilip yerleştirilen Türkmenler de hesaba katılırsa, Türklerin bu bölgede ekseriyet teşkil etmelerinin tarihî sebebleri anlaşılmış olur.

Ne yazık ki, aslında hâlis Türk Boyları'ndan oldukları halde kendilerine zoraki ve gayri ilmî bir sûrette ayrı bir ırk oldukları şuuru verilmeye çalışılan «Irak Kürtleri»[12] umûmi Türk nüfusundan hâriç telâkki edilmektedirler.

Yalnız Irak'ta değil, Doğu Anadolu'da bile sütbesüt Türk oldukları halde kendilerini ayrı bir ırk sanan Türk aşiretleri hâlâ mevcuttur.[13] Bu Kürt aşiretlerinin aslında Türk oldukları gerçeğinin unutulması yetmiyormuş gibi bir de «Türkmenlerin Kürtleşmesi»[14] tarzında acı bir tarihî gerçekle karşı karşıya bulunmaktayız. Ağır bir gafletin eseri olarak ortaya çıkmış bulunan bu durumun memleketimizi târihî «Ermeni Mes'elesi» nin yerine bir «Kürtçülük Cereyanı» nın ikâme[15]

12- Yeryüzünde «K ü r t I r k ı» diye bir ırk mevcud olmayıp, bunların zamanla Arapça, Acemce ve Türkçe'nin karışımıyla husûle gelmiş bir dil konuşmalarından ibaret bir ayrılıkla ayrı bir ırk şuuruna yöneldikleri muhakkaktır. Bu yönelişin de Türk- Kürt ihtilâfında siyâsî ve iktisadî menfaat umanların eseri olduğu şüphesizdir. Bunların aslında Türk Boyları olduklarının ilmî delillerini ta'dad ve tahlil etmek mevzuumuz haricidir. Ancak bu bapta aydınlanmak isteyenler şu kaynaklara başvurabilirler:

Edip YAVUZ - Tarih Boyunca Türk Kavimleri - Ankara 1968.

M. Fahreddin KIRZIOĞLU - Kürtlerin Kökü - Ankara 1964.

M. Fahreddin KIRZIOĞLU - Kürtlerin Türklüğü - Ankara,

13- Buna dâir eski Van Meb'usu ***İbrahim Arvas***'ın hâtırâtından alınan şu satırlar ne kadar acı bir gerçeği aksettirmektedir:

«Aslında Türk olup da lisanını değiştiren bu muazzam kütleye kötü birşey atfetmek günah ve vebaldir. Bendeniz Şemdinan Kaymakamı iken, Gerdi Aşireti Reisi «O ğ u z» Bey'e sordum: «Bu ad, Türk adıdır. Sana nereden gelmiş?» Cevaben: «Ben deniz yirmibirinci Oğuz'um. Bizdeki an'ane, baba kendi evlâdına kendi babasının ismini verir ve böylece müteselsilen devam eder.» «Maalesef Oğuz Kabilesi'nden olan ***Oğuz Bey*** ise bir kelime Türkçe bilmiyordu. Amcası ***Kılıç Bey*** de öyle. Ve Koç Beyi Kabilesi'nin Reisi ***Mehmet Emin Bey*** de böyle idi...» (Bkz: ***İbrahim ARVAS*** - Tarihî Hakikatler - Ankara 1969, sh:,25, 26.)

14- Tafsilât için bkz: ***Mehmet ERÖZ*** - Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi - İstanbul 1966.

edilmesi gibi bir felâkete doğru götürmekte olduğu meydandadır.

Bu durumun Anadolu'nun geleceği üzerindeki tesirleri müthiştir. Sun'î bir devlet olan Irak, ergeç parçalanacaktır. Zira Yahudilerin «Kürd Hareketi»ne nasıl yardım ettikleri meydandadır.[16] Irak'ın parçalanması için bu parçalanmada

---

15- Rusya'nın sıcak denizlere çıkmak istikametindeki tarihî emelleri, devletler muvâzenesi bakımından sâir Avrupa Devletlerinin rekabetini icab ettiriyor ve bu emellerin tahakkuku Boğazlar'a müteallik bulunduğu müddetçe, mes'ele daha da nezâket kesbediyordu. Boğazlar'ın stratejik ehemmiyeti, onları ele geçirecek bir Rusya'nın, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük devletler aleyhine bir muvâzanesizlik ihdasına sebep olacağı cihetle Rusya, hedefine doğru attığı her adımda, çok kere bu devletleri karşısında buluyordu. Tarihen sabittir ki, «Kırım Harbi» nde nâil olduğumuz yardımın âmili bu rekabettir.

Bu sebeple sıcak denizlere çıkmak için Boğazlar'dan gayri bir yol arayan Rusya, Kafkaslar'dan İskenderun'a kadar olan sahalarda kurulacak bir Ermenis'tan'ı himâyesi altına alarak Akdeniz'e İskenderun'dan çıkma siyasetini takibe koyulmuştu. Tarihteki meşhur «Ermeni Harekâtı» nın ilk sebep ve âmili bu maksada bağlı Rus tahrikleridir. Türk Milleti'nin azim ve celâdeti sâyesinde suya düşen bu müşterek Rus- Ermeni plânı yerine, yine aynı devletin tahrikiyle bugün bir «Kürt Devleti» mes'elesi ikame edilmiştir. Gerçekten tarih boyunca Türk Milleti ile hiçbir ihtilâfa düşmemiş bulunan Doğu Anadolu'nun Kürt sekenesini tahrik edenlerin yerli kızıllar olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Bu sûretle kurulacak bir «Kürdistan» aynen Ermeni Devleti için vârid olduğu gibi Rus emellerine bağlı olarak plânlanmış ve bu maksadla masûm Doğu Anadolu halkı, çeşitli şekillerde tahrik edilmiştir.

Türkiye'de 1960 İhtilâli'nden sonra Rusya'ya üçüncü bir ağır sanayi merkezi kurma hakkı bahşedilince, bu iş için İskenderun'u tercih etmiş olması da aynı Rus plânına bağlı bir harekettir.

16- Bkz: **Hulûsi TURGUT** - Barzanî Dosyası - İstanbul 1969.

«Paris'teki «Kürt İhtilâline Yardım Komitesi» üyeleri arasında pek çok Yahudi bulunuşu dikkati çekmektedir.

Hollanda'nın Amsterdam şehrinde kurulmuş olan «Kürt Cemiyeti» nin başkanı ***Silvio Van Rooy*** başta olmak üzere, üyelerinin büyük bir kısmı da yahudidir. Acaba bu Avrupalı yahudiler babalarının hayrına mı Kürt Cemiyetleri kuruyorlar dersiniz? Yahudi, elini attığı işde menfaat görmese yanından bile geçmez. Yahudinin amacı, Araplarla Kürtleri birbirine düşürmek ve Ortadoğu'da at oynatmaktır.» (Bkz: ***Hulûsi TURGUT*** - a.g.e. sh. 41 - 42) Tabii şimdi de Türkler'le Kürtleri...

menfaati olan Rus ve Yahudi entrikaları kâfidir.[17] Bu takdirde Türkiye oradaki ırkdaşları ve kadîm haklarından feragat mı edecektir!.. Böyle bir parçalanmadan sonra kurulması kuvvetle muhtemel bulunan bir «Kürt Devleti» Doğu Anadolu halkı için ciddî bir tahrik vasıtası olmayacak mıdır? Bütün bu hakikatler muvâcehesinde Musul havâlisinin Türkiye'ye intikalinin Doğu Anadolu'da oynanmak istenen «Kürtçülük» oyunu üzerindeki tesiri müthiştir.

Haleb'in 40 kilometre güney ve kuzeyinden Bahreyn'e çekilen iki hat arasında kalan 80-100 kilometrelik bir şerit üzerinde kesif bir Türk kütlesi mevcuddur.[18] Bunlar lisan, örf ve millî şuur bakımından en az Anadolu Türklüğü kadar

---

«**Barzani'nin De Gaulle**'e mektup yazdığı günlerde yahudiler Kürtlerle ilişki kurmak için temasa geçtiler. Yahudi temsilcisi, Kürt temcilcisine şunları söylüyordu: «Fransa'daki harb sanayii bizim elimizdedir. Şimdi biz Irak'ın istediği uçakları vermeyeceğiz. Verdiğimiz takdirde bunu size karşı kullanacaklarını biliyoruz. Gelin ittifak edelim.»

«Yahudi temsilcisi Kürtlerle anlaşmak için böyle bir numara çevirirken ***General De Gaulle*** de; «Biz bu uçakları vermeyiz. Araplar Mirage'lerimizi İsrail'e karşı kullanacaklardır.» diyordu. (a.g.e. sh. 45)

17-' Kürtçülük mes'elesinde Rusya'nın tahriki yalnız Doğu Anadolu Kürtleri'ne karşı değil, Irak Kürtleri'ne karşı da aynı istikamette cereyan etmektedir:

«Kürtçü geçinen bir grup öğrenci, direktifi Doğu Almanya kanalıyla Sovyetler Birliği'nden alırken, başka bir grup da Hollanda ve İngiltere tarafından besleniyor. İşin garip tarafı Avrupa'da Kürt alevini yakanların içinde öğrenci olmayanlar, Araplar, Ermeniler'in dahi bulunuşudur.

Akılları sıra Irak'daki Kürt Cemaatine mânevi destek olduklarını ileri sürenler arasında Rusya'dan «Ben Kürd'üm !» diye gelip, Avrupa'daki öğrenci grupları arasına sızanlar da var. Ruslar sızar da ötekiler durur mu? Amerika ve İngiliz entellijansı tarafından özel üniversitelerde bedava okutulan Ortadoğulu «casuslar» yine bu grupların arasına girip, onları kışkırtıyorlar (a.g.e. sh. 51).

«Arif'e göre Kürt mes'elesini Ruslar, İngilizler ve Amerikalılar yaratmaktadır. Ruslar bu dâvayı yaratmakla Ortadoğu'ya inip yerleşmek sevdasındadırlar». (a.g.e. sh. 71)

18- Bkz: ***Mükrimin Halil*** - Musul ve Elcezire'de Oğuz Türkleri - ***Köprülüzâde Fuad*** - Oğuz Etnolojisine Dâir Tarihî Notlar - (Türkiye Mecmuası'nın Birinci sayısından ayrı basım) İstanbul 1925; sh. 18 - ***Dr. Rauling FRELITZ*** - Türkmen Aşiretleri - İstanbul, 1334, sh. 13 vd.

Türk'türler. Miktarları iki milyonun mutlaka üstündedir[19]. Arap ve Acemlerle tarih boyunca daha yakın münâsebetler içinde bulundukları halde «Türklük» e mahsus husûsiyetleri Anadolu halkından daha ziyade muhafaza etmişlerdir[20]. Bunun ruhî ve içtimaî sebepleri mevzuumuz haricindedir. Ehemmiyetli olan bu vâkıanın Musul ve havalisindeki millî ve tarihî haklarımızı isbata yeten bir keyfiyet oluşudur. Ayrıca güney ve Doğu Anadolu'nun, kendini ayrı bir ırk zanneden Kürt sekenesi, Musul'un Türkiye'ye intikali halinde Haleb'den Bahreyn'e kadar saf bir Türk çenberi içine alınmış ve bu sûretle Barzanî Hareketi'nin Türkiye Kürtleri üzerindeki tahrikâtına karşı ciddî bir mâniâ tesis etmek imkânı sağlanmış olacaktır. Bu noktadan Musul'un Türkiye'ye intikalinin zarûret ve ehemmiyeti üzerinde ne söylense azdır!..

B- MUSUL'UN TARİHÇESİ

a) İlk Devirler:

Dünyada ilk medenî eserlerin vücûda geldiği yerlerden biri

19- Bugün Irak'da yaşayan Türklerin hakikî mikdarlarını gösteren güvenilir bir kaynak mevcud değildir. Osmanlı Salnâmelerindeki rakamlar da hem eski ve hem de sırf askerlik ve vergi mükellefiyetleri bakımından tesbit edilmiş olduğu için yanıltıcıdır.

Gelip geçen bütün hükûmetleri ile Türkler'e üvey evlâd muâmelesi yapan ve yanıbaşındaki kudretli Türkiye'den çekindiği için Türk sekenesini miktar itibariyle daima eksik göstermeyi itiyat haline getirmiş olan Irak resmi neşriyatı, yarım milyon civarında göstermektedir. Halbuki Irak'da yaşayan Türkmenlerin gerçek miktarı muhakkak ki iki milyonun çok üstündedir. (Tafsilât için Bkz: *Necmettin ESİN* - Irak Türkleri - Türk Kültürü, sayı. s. sb: 48, Ankara 1962, - Türk Kültürü - Sayı: 5, sh. 42)

Musul Vilâyeti dahilinde Türkler'in nüfus itibariyle iki milyonun çok üstünde, yâni ekseriyet teşkil ettiklerinin fiilî delillerinden biri de Lozan Konferansı müzakereleri esnasında murahhaslarımızca ileri sürülen rey-i âm (plebisit) teklifimizin kabul edilmeyişidir. Bu teklif karşısında buradaki halkın rey vermek hususundaki cehâletleri gibi sudan sebepler ileri süren İngilizler, hiç şüphesiz Türk nüfusunun ekseriyet olduğunu, bu cihetle de plebisit neticesinin Türkiye lehine çıkacağını gayet iyi biliyorlardı. Aksi halde meşhur «**Vilson Prensipleri**» de gözönüne alındığı takdirde, bu kadar mâmul bir sebebe «Hayır!» demelerine mantıken imkân yoktur.

20- Tafsilât için bkz. ***İbrahim DAKUKÎ*** - Irak Türkmenleri - İstanbul 1970.

olan bu bölgenin çok eskilere giden bir tarihi vardır. Gerçekten beşer tarihinin en eski devirlerini anlatan efsâneler buraya âiddir.

Geçen yüzyıldan beri - bilhassa petrol araştırmalarını setretmek için yapılan kazılarda - «Çivi yazısı»[21] ile yazılmış birçok kerpiç levhaların ele geçmesi ve okunması, «iki nehir arası» mânâsına «Mezopotamya» denilen bu bölgenin tarihinin geniş ölçüde aydınlanmasını temin etmiştir. Çivi yazısını icad eden Sümerler milâddan 4.000 sene evvel bu bölgeye yerleşmişler ve yüksek bir medeniyet vücûda getirmişlerdir. Bataklıkları kurutarak ziraata elverişli geniş alüvyon ovaları ortaya çıkarmışlar, takvimi icad edip seneyi oniki aya taksim etmişler, madenleri işleyerek çeşitli eşyalar ve medenî eserler ortaya koymuşlardır.

Kurdukları şehirler zamanla nüfus ve medeniyetçe gelişip kuvvetlenmiştir. Her şehir, dahilde müstakil bir görünüşe mâlikti. Fakat, bunlar dış tehlikelere karşı bir nevi federasyon teşkil ediyorlardı. Her şehrin başında «yarı ilâh» kabul edilen bir kral bulunurdu. Bunlardan biri, federasyona baş seçilirdi.

Uzun zaman gayet iyi idare edilen bu federatif devletler arasında zamanla ihtilâflar çıktı. Federasyona baş olmak isteyen şehirler arasında muharebeler zuhur etti. Bu karışıklıklardan istifade eden «Akadlar» M. Ö. 2750 yılında zengin Sümer şehirlerini ele geçirerek idareleri altına aldılar. Bunlar Mezopotamya'ya Sümerlerden sonra gelmiş ve dağlık kuzey bölgeye yerleşmiş «Sâmi ırk» a mensup kimselerdi. Medeniyetçe Sümerlerden çok geri olmakla beraber zamanla yakın komşuluk münasebetleri içinde onlardan yazıyı ve muhtelif san'atları öğrenmiş ve kuvvetlenmişlerdi. Aralarında *Sar-*

21- Sümerlerin icadı olan «çivi yazısı» ve ele geçen bununla yazılmış tarihî vesikalar hakkında malûmat için bkz: ***Ahmet Cevad*** - Alfabe'nin Menşei - İstanbul 1933 - ***Ferik Cemal*** - Yazı Tarihinden - Servet-i Fünun Mecmuası. S: 1947, sh. 370 - S: 1948, sh. 386.

gon adında bir reis çıkararak ayrı ayrı kabileler halinde yaşayan Akadları birleştirerek onları Sümerlere hâkim vaziyete getirdi ise de, onun ölümünden sonra Sümer - Akad mücadelesi yeniden başlamıştır. İkiyüz sene süren bu mücadelenin sonunda Sümerler, istiklâllerini tekrar kazanmışlardır. Fakat bu sıralarda yine Sâmi ırka mensup olan «Amuru» ların kurdukları «Babil Devleti» tarafından esaret altına alındılar.

Amurular. M. Ö. 3000 yıllarında bu bölgede gözükmeye başlamışlardı. Bir kısmı Filistin ve Suriye'ye, diğer bir kısmı ise Sümer ve Akadlara komşu topraklara yerleşerek kısa zamanda kuvvetlenmişlerdi. Daha ziyade Akadların kurdukları «Bâbil» adıyla anılagelmişlerdir.

Bunların en kuvvetli kralları tarihen meşhur birkaç kanun vazından biri olan ***Hamurabi***'dir. Etrafındaki kavimleri mağlûp edip Mezopotamya havalisini tek bir devlet haline getirdikten sonra kendisini imâr işlerine vermiş, birçok tapınaklar, kaleler vücûda getirmiştir. Ayrıca o güne kadar cârî olan hukuk kaidelerini toplayıp tabletler üzerine yazdırmıştır ki; bunlar tarihte ilk yazılı kanunlardır.

Bâbilliler, ***Hamurabi***'nin ölümünden sonra üstünlük ve hattâ istiklâllerini uzun müddet koruyamamışlardır. Kuzeyden gelen devamlı taarruzlara mâruz kalarak, önce «Hititler»in, daha sonra da «Asurlular» ın esâreti altına geçtiler (M. Ö. 1710).

Mezopotamya'nın kuzey kısımlarına yerleşmiş olan Asurlular M. Ö. 2000 yıllarına kadar müstakil bir devlet haline gelememişlerdi. Onları bu tarihte birleştirip müstakil hale getiren reisleri ***Sargon*** olmuştur. Bunun zamanında başşehir «Asur» şehri idi. Sonradan «Ninova» ya taşınmıştır.

Ziraate gayrı müsâid dağlık araziye yerleşmiş bulunan Asurlular, daha ziyade avcılık ve hayvancılıkla iştigal ettiklerinden komşulardan daha muharip idiler. Buna rağmen

önceleri dağınık kabileler halinde yaşıyor ve güneydoğu Anadolu'da yaşayan «Mitanniler» Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunuyorlardı.

Bu devletin Hititler tarafından yıkılmasından sonra oldukça kuvvetlenip civar sahalara yayıldılar. Anadolu'da Kayseri dolaylarına kadar uzanan geniş bir sahada birçok koloniler meydana getirdiler. Irak, Suriye, Filistin ve hattâ İran ve Mısır'ı ele geçirerek büyük bir imparatorluk tesisine muvaffak oldular.

Bu geniş devlet, komşularının devamlı sûrette taarruzlarına mâruz kalarak yavaş yavaş yıpranmaya başladı. Önce Mısır, Asurluların boyunduruğundan kurtuldu. Arkasından Kafkasya üzerinden güneye sarkan «İskitler»in bir kolu olan «Kimerler» Asur topraklarına hücum ederek onları zayıf düşürdüler. Bu durumdan faydalanan Bâbilliler Medlerle birleşerek Asurlulara karşı harekete geçtiler. Uzun süren muharebeler sonunda onları mağlûp ederek M. Ö. 612 yılında bu devlete son verdiler.

Bu devletin yıkılışından sonra eski «Babil Krallığı» ikinci defa olarak ihyâ edildi. Bu devletin en ünlü hükümdarı olan *Buhtunnasır* (frenklerin ifâdesiyle Nabukadnezar) M. Ö. 586 yılında Suriye ve Filistin'i fethederek buradaki «Yahudi Devleti»ne son verdi. Kudüs'ü yakıp yıkarak Yahudileri esir edip Babil'e götürdü.[22]

Buhtunnasır, memleketi, bu esirlerden de istifade etmek

22- Ne zaman yaşadığı kat'î bir surette tesbit edilemeyen *Hazreti Musâ,* İsrailoğulları'nı Firavun'un esaretinden kurtararak Mısır'dan çıkarmış, fakat «Arz-ı mev'ud» a girmeden yolda ölmüştür. Fakat yerine geçen «*Yeşu*» «Kenan İlleri» denilen toprakları ele geçirerek, İsrailoğulları'nı iskâna muvaffak olmuştu. Bilâhare komşularına kıyasan bir krallık haline gelen İsrailoğulları, en muhteşem devirlerini *Hazreti Süleyman* zamanında idrâk ettiler. Onun M. Ö. 877 yılında vefatı üzerine bu devlet ikiye ayrılarak güneyde «Yahuda» kuzeyde ise «İsrail» krallıkları teşekkül etmişti.

İsrail Devleti M. Ö. 719 yılında Asurlular, Yahuda Devleti ise M. Ö. 586 yılında Babilliler tarafından işgal ve istilâ edilerek ortadan kaldırıldılar.

sûretiyle baştanbaşa imâr etti. Bilhassa Babil'de mâbedler, saraylar ve asma bahçeler gibi efsânevi eserler vücûda getirdi. Dünyanın «yedi hârikası» ndan biri sayılan meşhur «Babil Kulesi» de O'nun eseridir.

Ancak bu devletin şan ve şevketi, *Buhtunnasır*'dan sonra fazla devam etmedi. M. Ö. 532 yılında Perslerin hücumuyla ikinci Babil Krallığı da son buldu. Bundan sonrası burası, İran'ın bir vilâyeti haline geldi.

İran Hükümdarı *Üçüncü Dârâ*'nın M. Ö. 331 yılında Erbil civârında *Büyük İskender*'e yenilmesiyle Mezopotamya'nın idaresi Makedonyalılar'a geçti.

İskender'in Hindistan Seferi'nden sonra M. Ö. 321 yılında Babil'de ölmesi üzerine istilâ ettiği geniş topraklar, onun generalleri arasında taksime uğradı. Bu taksimde Mezopotamya *İskender*'in generallerinden *Selefkus*'un hissesine düştü.

Yahudileri bütün beşeriyete karşı kinlendiren birçok ehemmiyetli tarihî âmilden biri olan ve Yahudi tarihinde Bâbil Esâreti diye adlandırılan esaret, işte bu Yahuda Devleti'nin M. Ö. 586 yılında Bâbilliler tarafından işgal ve istilâsıyla ortaya çıkmıştır. Bu devletin meşhur hükümdarı Buhtunnasır, Yahudi esirlerini gayet ağır imâr ve inşa işlerinde esir olarak çalıştırmıştı. Fakat elli yıl süren Bâbil esaretinin sonunda İran hükümdarlarının lütuf ve yardımlarıyla kurtulan Yahudiler (M. Ö. 538) yeniden Filistin'e dönüp dönmemekte bir hayli tereddüd geçirmişlerdir. Zira esir olarak girdikleri Bâbil şehrinde, zamanla ticareti ve birçok ehemmiyetli mevkii ele geçirerek hâkim bir vaziyete gelmiş bulunuyorlardı. Buna rağmen Yahudiler'in bugüne kadar muhafaza edebildikleri fanatik ırkî asabiyet rolünü oynayarak Filistin'e avdetleri tahakkuk etmiştir.

Bâbil esareti, Yahudi tarihi boyunca hemen her devir ve yerde tekrarlanan, esaret ve mağlûbiyetle başlayıp görünmez bir hâkimiyet tesisine yükselmeleri, sinsi faaliyetlerinin tipik bir misâlidir. Bugün de bu hâdisenin benzerleri, memleketimiz de dahil olmak üzere, Dünya'nın birçok yerlerinde, aynı ruhu muhafaza etmiş bulunan Yahudiler tarafından gerçekleştirilmiş bulunmaktadır.

Bilhassa Türkiye'ye, İspanya'daki büyük «Yahudi Katliâmı»ndan sonra Osmanlı Sultanlarının lütufkâr ve insanî kabulleri sayesinde gelip yerleşen Yahudilerin milletimizi ifsadla kudret ve şevketimizi zarafa uğratıp büyük İmparatorluğumuzun elde çıkmasına sebep teşkil eden sinsi faaliyetleri, ayrı bir cild teşkil edecek kadar geniş bir mevzudur.

Malûm olduğu üzere *İskender*'in generalleri tarafından O'nun işgal ettiği ülkelerin taksimi ile kurulan devletler uzun ömürlü olamamışlardır. Bu sebeple Mezopotamya sırasıyla Partlar, Romalılar ve Sâsâniler'in idaresi altına geçti. Sâsânîler'in birçok iç ve dış gâilelerle zayıfladıkları milâdî yedinci asırda, Arabistan'da yeni ve zinde ebedî bir îman meş'alesi parlamış bulunuyordu: *İslâmiyet....*

b)Müslüman Arapların Hâkimiyetinden Osmanlılara İntikaline Kadar Musul

Rabbin insanlığa bir meş'ale olan son Peygamberinin, ebedî bir teyid-i ilâhiyeye mazhar olarak getirdiği «Vahdâniyet» o âna kada dehşet, dalâlet ve çeşitli ihtilâflar içinde bulunan dağınık Arap kabilelerini birleştirerek zaptedilmez bir kuvvet haline getirmişti.

Daha Birinci Halife *Hazreti Ebubekir* zamanında hâlen Suriye'nin «Humus» şehrinde medfun büyük mücâhid *Halid bin Velid* kumandasındaki bir Arap ordusu, Irak'ın bir kısım şehir ve kasabalarını fethetmişti. Böylece başlayan Irak'ın fethi, *Hazreti Ömer* zamanında buraya gönderilen *Sa'd İbni Vakkas* kumandasındaki İslâm Ordusuyla ikmal edilmiştir. *Sa'd İbni Vakkas*, 636 yılında Sâsânî Ordusu'nu müthiş bir surette mağlûp ederek bu havaliyi Hilâl'e râm eylemişti.

Fethi müteakip burada kurulan «Kûfe» ve «Basra» şehirleri bilâhare Dördüncü Halife *Hazreti Ali* ile O'nun Şam Valisi *Hazreti Muaviye* arasında zuhur eden ihtilâflarda son derece ehemmiyetli bir rol oynamıştır. Bu ihtilâfta mühim bir mevkii olan ve İslâm tarihine «Cemel Vak'ası» adıyla geçen muharebe, Basra civarında cereyan etmiştir. Bu vak'adan sonra Medine'ye dönmeyerek Kûfe şehrini merkez ittihaz edip siyasî faaliyetini bu havâliye teksif eden *Hazreti Ali*, 661 yılında bu şehirde «Haricîler» tarafından şehid edilmiştir. İslâm tarihinin en acı ve üzücü bir vak'ası olan *Hazreti Ali - Hazreti Muaviye* ihtilâfında, *Hazret Ali* taraftarlığı ile emâyü-

eden Iraklılar, O'nun şehadetinden sonra büyük oğlu *Hazreti Hasan*'ı Halife ilân edip kendisini Kûfe'ye dâvet eylediler. Harb, darb ve kan dökmek gibi işlerden hazzetmeyen, âlim ve hâlûk bir şahsiyet olan *Hazreti Hasan*, kısa bir mücadeleden sonra Hilâfeti bazı şartlarla *Hazreti Muaviye*'ye devretti.

Bu hâdise efkârı biraz yatıştırmış gibi göründüyse de *Haz-*

23- Öteden beri bazı kimseler *Hazreti Muaviye*'yi, İslâm tarihinde «Verâset usulü»nü ilk defa olarak ihdas ettiğinden dolayı tenkid edegelmişlerdir. Halbuki İslâmda idare için muayyen bir şekil emderilmiş değildir. Bu şekil, ister saltanat, ister cumhuriyet olsun, İslâmî sayılmak için muayyen vasıfları hâiz olmak mecburiyetindedir. Bu vasıflar şunlardır:

1- Ahkâm-ı şer'iyye'nin tenfizi,
2- Emânetin ehline tevdii,
3- Şura
4- Biad.

Bu şartlar ne sûretle tahakkuk ederse etsin, mevcut olsalar, o idare islâmîdir.

Bunun dışındaki hususlar zamana, zemine göre tâyin ve tesbit edilmek üzere bir «maslahat meselesi» telâkki edilmiştir. Yâni islâmî idare, nev'i şahsına münhasır bir idaredir. Tabiatıyla şu veya bu idare tarzının İslâm'a bir başkasından daha yakın veya daha uzak olduğunu söylemek de her zaman mümkündür.

İslâm'da devlet reisi, yâni Halife'nin haiz olacağı şartlar bakımından İslâm Hukuku nazariyatında yer alan hususların izahı ayrı bir mes'ele ise de, burada mühim bir noktaya temas etmek istiyoruz. Hilâfet'in otuz sene devam edeceğini, ondan sonrasının ise «acı bir melikiyyet» yâni saltanat olduğu yolunda hadîs-i şerife istinaden «Hulâfayı Râşidin»den sonraki halifeleri kabul etmek istemeyen kimseler görülmüştür. (Bkz: «Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyyesi Hakkında Bir Nutuk ünvaniyle *Seyyid Bey*'in T.B.M.M.'nde irâd eylediği nutku ihtiva eden İstanbul, 1341 tabı tarihli eser.)

Hakikatte bu hadîs-i şerifin bu tarzda telâkkisi yanlıştır. Zira:

Peygamberin dört esaslı vazifesi vardır:

1) Kâinatın Halikından ahkâm telâkki etmek, yâni vahye muhatâb olmak.

2) Bu ahkâmı şerh ve izah etmek, yâni hadîs-i şeriflerle vârid olan içtihadlarda bulunmak.

3) Allah'dan telâkki edilen, hadîs-i şeriflerle şerh ve izah olunan ahkâmı tatbik ve icrâ eylemek,

4) Ruhlarda tasarruf etmek, yâni mânevî bir iktidar ile mücehhez olarak islâmî emirleri kuvveden fiile çıkarmak.

reti Muaviye'nin «verâset usulü»[23] nü ihdâs ederek yerine oğlu *Yezid*'i bırakması (680) Iraklıların yeniden galeyanını mûcib oldu. Bu defa *Hazreti Ali*'nin küçük oğlu *Hazreti Hüseyin*'i Halife ilân edip Kûfe'ye çağırdılar. *Hazreti Hüseyin* Kûfe'ye gelirken yolda âile efradı ile birlikte 10 Muharrem 680 tarihinde feci bir sûrette şehid edildi[24].

«Peygamber vekilliği» mânâsına gelsen «Hilâfet»i deruhte eden şahısta nübüvvet sıfatı ile kâim olan birinci madde hariç; diğerlerinin bihakkın mevcud olması halindedir ki; bütün şümulüyle Hilâfet'i temsil ve icraya kaadir tam bir halifenin ortaya çıkması mümkün olur. İslâm tarihi bidâyetinden nihâyetine kadar tetkik edildiği zaman görülür ki; bu üç şartı da nefsine cem edebilmiş olanlar, Peygamber aleyhisselâtu vesselâmın vefatını takip eden ilk otuz yıl içinde gelmiş olanlardır. Ondan sonrakiler ise, bu üç sıfatın bir veya ikisinde eksik kalmak suretiyle bu kemâli ihraz edememişlerdir. Aralarında *Ömer İbn-i Abdülâziz* ve birçok Osmanlı Halifesi gibi büyük şahsiyetler olduğu halde bunlar daima bu üç sıfatı da nefislerinde cem edememiş olmaları noktasında birleşmektedirler. Osmanlılar bu eksiklikleri «Şeyhüllislâmlık» ve sâir müessselerle telâfiye gayret etmişlerdir.

Binaenaleyh, yukarıda zikri geçen hadîs-i şerifin Peygamberin vefatından otuz yıl geçtikten sonraki halifelerin «halife olmadıkları» mânâsına değil, halifeye âid her üç şartı da nefislerinde cem' edememiş bulunacakları ve bu yüzden de tam ve kâmil bir Hilâfeti gerçekleştiremiyecekleri hususunda bir «İhbar-ı peygamberi» olarak kabul etmek lâzım gelir. Yâni bu hadîs-i şerifle Hazreti Peygamber otuz seneden sonra gelecek halifeleri, halife saymamaya kifâyet edecek bir kıstas beyan etmek yerine, onların vasıfları itibariyle vâki olacak fiilî eksikliğini bildirmiş olmaktadır.

Diğer taraftan bahsi geçen hadîs-i şerifteki «İbarêyi meliken adudâ» şeklinde okuyarak, otuz seneden sonrasını «ısırıcı saltanat» telâkki etmek hususunda da ittifak yoktur. Bazıları bunu «mülken adûda» sûretinde okumakta «adûd» kelimesini de daha doğru olarak meşakkatli» manâsına hamlederek bununla Peygamber'den otuz sene sonra başlamış olan siyasi çalkantılara ve bunların idareye iras eylediği meşakkate işaret edilmiş bulunduğunu iddia etmektedirler. (Tafsilât için bkz: Kadir Mısıroğlu - Geçmişi ve Geleceği İle Hilâfet, İstanbul 1993 sh. 29 vd.)

24- Öteden beri üzerinde çok şey yazılmış, söylenmiş bulunan *Hazreti Ali - Hazreti Muaviye* ihtilâfını tazelemenin müslümanlara hiçbir faydası yoktur. *Hazreti Ali*, nefsinde «Aşere-i mübeşşerre», «cihar-ı ya r-ı Güzin», «vahiy kâtipleri» gibi en şerefli zümrelere dahil olmak, Sevgili Peygamberimizin amcazâdesi ve damadı bulunmak kabilinden emsalsiz şerefleri cem'etmiştir. Bu yüzdendir ki, O'nunla *Hazreti Muaviye* arasındaki

Alevîlerce «mâtem günü»[25] ilân edilmiş bulunan bu

---

ihtilâfı, edebe mugâyir olarak bir «Şahsiyetler mukayesesi» şekline dökmeyip bir «içtihad mes'elesi» telâkki etmek ve Allah'a havale eylemek en doğru yoldur. Hikmeti tam olarak ancak Cenab-ı Hak tarafından bilinen bu ihtilâfların «tasavvufi cereyanlar»la «ilmî çalışmalar»ın başlamasına âmil olmak gibi umulmadık neticeler tevlid etmiş olduğu da tarihî bir vâkıadır. Gerçekten bu ihtilâflara karışarak günaha girmekten korkan birtakım zühd ve takvâ ehli, tasavvufî bir yaşayışa yönelmiş bir kısım kimseler de tahaddüs eden kargaşalıklar yüzünden - kaybolacağından korktukları - İslâmî esasları tesbite koyulmuş ve bu suretle islâmî ilimlerin temellerini atmışlardır.

Bu hususta serdedilecek dinî deliller pek çoktur. Biz bunlardan sâdece bir tânesini nazar-ı dikkatlerinize arz ile iktifa ediyoruz. Büyük İslâm âlimlerinden *Kadı I'yaz*'ın «Şifayı Şerif» adıyla telif eylediği eserde denilmektedir ki:

«Resûllah (s.a.v.) Hazretleri *Muaviye*'ye memleketlere hâkim olması için duâ buyurmuşlardır. Bu sebeple, *Hazreti Muaviye* de Hilâfet makamına nâil olmuştur. *İbn-i Mes'ud* (r.a.) Resûlullah'ın bu husustaki duasını şöyle rivâyet etmiştir: «Allahım!... *Muaviye*'ye Kitâbın ilmini, fıkhını öğret, beldelere hâkim kul ve O'nu azaptan muhafaza eyle!..» Diğer bir rivâyette ise «*Muaviye* kat'iyyen mağlub olmaz» buyurulduğu rivâyet edilmiştir.

Hazreti Ali bunu duyunca: «Eğer bu hadîs-i şerif'i bilseydim *Hazreti Muaviye* ile harb etmezdim!» demiştir. (C. I. sh. 660). Ancak şunu ifade etmek lâzım gelir ki, her müslüman için tabiî ve zarurî olan *Hazreti Ali* ve «Ehl-i Beyt» muhabbetini bir paravan olarak kullanmak sûretiyle bu ihtilâfı körüklemeyi millî siyâset haline getiren İran, İslâm tarihinde çok meş'um bir rol oynamıştır. Hakikatte dinî olmaktan ziyâde siyasî maksadlara bağlı olarak ortaya çıkan bu «Şiâ Siyâseti» her şeyden evvel Ön Asya Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasına bir karakedi gibi girmiş ve Büyük Türk Âlemi'nin parçalanmasına veya en azından birleşememesine sebep olmuştur. İran, Ön Asya'da kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarından, kendi ırkî ve millî varlığı için duyduğu endişeyi bertaraf etmek maksadıyla şia'yı mutaassıbâne bir sûrette benimsemiştir. O kadar ki, Anadolu'nun gizli gizli Şiîleştirilmesi hususundaki gayretlerle iktifa etmeyerek, Rumeli'ye sıçrayıp Osmanlıları hem önden ve hem de arkadan hançerlemeye çalışarak onların, küfür ve ilhâd âlemi olan Garba karşı cansiperâne mücadelesini zaafa uğratmak için asırlarca çalışmıştır.

İranlıların şiâ yâni *Hazreti Ali* taraftarlığı dâvâsındaki samimiyetsizlikleri şununla da sabittir ki, insanlığın en büyük nasibi olan İslâm kendilerine *Hazreti Ömer*'in cihad gayreti sayesinde ulaştığı halde, onun adını hâlâ küfür makamında kullanmaya devam etmektedirler. Yoksa normal bir dinî hisle hareket etmiş olsalardı. *Hazreti Ali* ile hiçbir ihtilâfı olmayan *Hazreti Ömer*'i İslâm'ın kendilerine ulaşmasına vesile olmuş bulunması bakımından baş tâcı etmeleri gerekmez miydi?

25- Eğer İslâm'da mâtem tutmaya cevaz verilmiş olsaydı sünnilerin mü-

hâdise, Irak halkının ruhunda derin tesirler husûle getirdi. Bu sûretle kurulan Emevî Hilâfeti aleyhine gizli gizli çalışmalara devam ettiler. Buna karşı Emevî Halifeleri ve *Yezid* de dehşetli bir baskı ve tâkip ile aleyhtarlarını bertaraf için elinden geleni yapmaktan geri kalmadılar. Nihayet Horasanlı bir Türk olan ***Ebu Müslim***'in sevk ve idare ettiği bir ihtilâl sonunda «Emevî Devleti» yıkılarak yerine «Abbasî Devleti» kuruldu.

Emevîler zamanında (661 - 750) Hilâfet merkezi Şam'dı. Bu defa Bağdad Hükûmet merkezi yapıldı. Bu sûretle Irak, İslâm Âlemi'nin merkezi durumuna yükseldi.

Hazreti Peygamber'in amcası ***Hazreti Abbas***'ın ahfadı olan Abbasîler, Hilâfet'i Türkler sayesinde elde etmişlerdi. Bu yüzden 1258 yılına kadar devam eden Abbasî Devleti'nde Türkler çok hâkim bir rol oynamışlardır. Zira Türkler İslâmiyet'ten evvel kuzeydoğuya, Kıpçak havalisine doğru göç etmektelerdi. Fakat İslâmiyeti kabul ettikten sonra bu istikamet güneydoğuya doğru değişerek, Irak, Suriye ve Anadolu'nun büyük ölçüde türkleşmesi hâdisesi gerçekleşmiştir.[26]

Bu kesif Türk kitlesinin askerî gücünden istifade etmek isteyen Abbasîler, Hilâfet'i onlar sayesinde ele geçirdikleri gibi ordularını da tamamen Türkler'den teşkil ettiler. Bu durum, Türkler'in İslâmiyet'i muhafaza ve müdafaalarının bin yıllık azâmetli tarihini, daha da geriye götürerek Hicrî İkinci Asırdan başlatmaya haklı bir esbabı mûcibe teşkil etmektedir.

Bizans'tan aldıkları araziyi mâlikâne olarak Türklere bırakmaları bu havaliye daha fazla Türk muhacirinin gelmesini intâc etmiş ve binnetice Türkler bu devlette gayet itibarlı ve imtiyazlı bir mevkie yükselmişlerdi. Bilhassa Milâdî Dokuzuncu Asır başlarından itibaren Irak havalisine akın eden

bârek Peygamberimizin sevgili «Ehl-i Beyt» ine karşı revâ görülen bu korkunç zulümden dolayı, Alevilerden daha ziyade matem tutmaları gerekirdi.

26- ***Ahmet Refik*** - Tarih-i Umûmî - İstanbul 1327, C: 4, sh. 282.

Türk göçleri, had safhaya ulaşmıştır. O derecede ki, Abbasîler münhasıran Türkler'den kurulu ordunun ikâmeti için «Samarra» adında husuŝî bir şehir bile tesis etmişlerdir.

Bu devlette birçok kıymetli ilim adamları, vezirler ve hükümdarlar yetişmiştir. Bunların en ünlüsü olan ***Hârunür Reşid*** [27] (767 - 809) in zamanında Bağdad'ın nüfuzu, Hindistan'dan Atlas Okyanusu'na kadar uzanıyordu. Fakat ondan sonra gelen Halifeler bu durumu devam ettiremediler. Siyasî iktidar önce «Büveyh Oğulları»na sonra da «Büyük Selçuklular»a geçti. Halifeler artık sırf bir mânevî kudret remzi olarak kaldılar.

Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra Musul'da ***Nureddin Zengi*** bir «Atabeylik» kurdu.

Hülâgû'nun Irak üzerine yürüyerek Abbasî Devleti'ne son verdiği, 1258 yılında Halife'nin nüfuzu, Bağdat şehrinin hududları dahiline münhasır bulunuyordu.

Moğol istilâsı, yakıp yıkan bir sel halinde gelip geçtikten sonra, Musul, İran'da kurulan «İlhanlılar Devleti»nin hâkimiyeti altına girdi. İlhanlılar burasını bir vâli mârifetiyle idare ediyorlardı. 1340 yılında Bağdat Vâlisi müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye başlayarak mensup olduğu «Celâyir» âilesinin hânedânını kurdu. Bunların idâresi zamanında bu havali, biri, 1393, diğeri de 1401 yılında olmak üzere iki kere ***Timurleng***'in hücûmuna mâruz kaldı. Şehir baştanbaşa yağmalanarak ahalisinin bir kısmı kılıçtan geçirildi. Bu hareket esnasında buradan kaçan ***Ahmed Celâyir,***

27- Abbasî Halifelerinin beşincisi olan ***Hârun-ür Reşid*** 786 yılında 22 yaşında Halife olmuştur. İdareyi daha ziyade Türk asıllı «Bermekli Ailesi» ne bırakmıştır. Fakat sonraları çeşitli endişelerle bu âileyi tamamen imha etmesi, büyük bir haksızlık olmuştur. Tertip ettiği sefâhât âlemlerinde okunan binbir gece masallarıyla Şark'ta ve Garp'ta şöhret kazanmıştır. Alman İmparatoru ***Şarlman***'la dostluk kurmuş, ona hediye ettiği bir fil ile çalar saat, Garplıların pek fazla hayret ve korkularını mûcip olmuştur. Bu hâdise de, O'nun devrinde İslâm Dünyası'nın Garb'a üstünlüğünü gösteren câlib-i dikkat bir misâldir.

Timur'un ölümü üzerine 1410 yılında tekrar Bağdat'a geldi. Fakat Karakoyunlu Hükümdarı *Yusuf* tarafından öldürülerek Celâyir Hânedânı söndürüldü.

1468 yılına kadar Karakoyunlular, bu tarihten 1508 yılına kadar da Akkoyunlular idaresinde kalan bu bölge, bu tarihten Osmanlılar'a intikaline kadar da Safevî Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı.

c) *Musul'un Osmanlılar Tarafından Fethi ve Burada Osmanlı İdaresi*

Türk- İslâm tarihinin dev şahsiyetlerinden biri olan *Yavuz Sultan Selim Han*, azâmetli Osmanlı Tahtı'na çıktığı zaman (1512), «Şiâ» yı millî bir siyâset olarak benimsemiş bulunan İran, Anadolu içlerine kadar yayılan bir casus-şiî kadrosuyla, Devletin dahilî sükûn ve huzurunu ihlâl etmek ve O'nu parçalayıp ele geçirmek istikametindeki faaliyetlerini had safhaya vardırmış bulunuyordu.[28] Bu yüzden tertip edilen «Çaldıran Seferi» nin Şah *İsmail*'in hezimeti ile neticelenmesi, (1514) Doğu Anadolu'nun tamamen Osmanlı Hâkimiyetine geçmesini sağlamıştır. Bu neticenin istihsalinde burada sâkin «Kürt Beyleri» nin Osmanlıları iltizam etmeleri gayet ehemmiyetli bir rol oynamıştır. Gerçekten Çaldıran Seferi'nden önce Doğu Anadolu'yu nüfuzu altında bulunduran *Şah İsmail*, buradaki Kürtlere karşı çok sıkı bir siyâset takip etmiş ve birçok Kürt Beylerini tevkif ve hapsetmiş, mallarını ellerinden almıştır. Hutbelerde mecbûren *Şah İsmail*'in adını okuyan ve çoğu sünnî olan bu Türk Kürtler'in Safevîlere bağlılığı sırf korkuya dayanmaktaydı. Bu yüzden takdire şâyân bir tehâlükle *Yavuz Sultan Selim Han*'ı iltizam ettiler. Bunda Şark'ın nüfuzlu şahsiyetlerinden *Şeyh Hüsameddin*

28- *Dr. Selâhaddin TANSEL* - Sultan İkinci Bâyezit'in Siyasî Hayatı- İstanbul 1966 - Yavuz Sultan Selim - İstanbul 1969.

Ali'nin oğlu *İdris-i Bitlisi* adındaki bir kürt ileri geleninin çok müessir ve makbul hizmetler ifâ ettiği hususunda bütün kaynaklar müttefiktirler.[29] *Yavuz Sultan Selim Han* da Kürt beylerine, bu itaatlerine karşılık olarak eskiden sahip oldukları topraklar üzerindeki beylik haklarını tanıyan beratler vermiştir.

Bu durumun tabiî bir neticesi olarak «Musul» ve «Kerkük» de dahil olmak üzere bütün bu havalide hutbelerde *Yavuz Sultan Selim Han*'ın adı okunmaya başlamıştır.[30] Bu sûretle Musul, tarihte ilk defa olarak Osmanlı Hâkimiyeti altına girmiş oluyordu.

Doğu Anadolu'daki bu Osmanlı Hâkimiyeti güneye doğru inildikçe sırf lâfzî bir mâhiyet arzetmekteydi. Bu yüzden Çaldıran Seferi'ni müteakip «Dülkadir oğulları» arazisiyle «Diyarbekir», «Mardin» gibi şehirlerin fethi mecburiyetiyle karşılaşılmıştı.

Mardin yakınındaki «Eski Koçhisar» da gerçekleşen Osmanlı Zaferi üzerine (1516 Mayıs başlarında) fiilî fetih, Musul ve Kerkük'e ulaşmış oldu. Nihayet 7 Nisan 1517'de Mardin Kalesi'nde devam eden son Safevî mukavemeti de kırılınca Musul ve Kerkük fiilen fethedilmiş oldu.

Yavuz Sultan Selim Han'dan sonra bazı Türk ve Kürt Beyleri Osmanlı nüfuzundan çıkıp İran nüfuzuna geçmişlerdi. Üstelik Osmanlı - İran münasebetleri de bir türlü istikrara kavuşmuyordu. Bu yüzden devrin Osmanlı Sultanı *Kanunî* «Irakeyn[31] Seferi»ni tertib ederek ordusunu önceden Ve-

29- *İdris-i Bitlisi*'nin bu hizmetleri sayesinde bütün Doğu Anadolu'yu kolayca idaresi altına alan *Yavuz Sultan Selim*, bu zâta o kadar lûtuf ve ihsanlarda bulundu, itimâd ve teveccühte o derece ileri gitti ki, kendisine tuğrasını hâiz ve fakat isim yerleri boş bırakılmış fermanlar göndererek istediği isimleri yazıp lüzüm gördüğü Kürt Beylerine Padişâh adına «beylik» vermek selâhiyetini tanıdı. (Bkz: *Hoca Sâdeddin Efendi* - Tâc'üt-Tevârih C: II, İstanbul 1280, sh: 322)

30- *Dr. Selâhaddin TANSEL* - Yavuz Sultan Selim - İstanbul 1969 sh. 78.

31- Arapça'da «İki Irak» mânâsına gelen «Irakeyn» ta'birinden maksad, «Irak-ı Arab» denilen, Bağdat havalisiyle «Irak- ı Acem» denilen bunun kuzey - doğu kısımlarıdır.

ziriâzam ***İbrahim Paşa*** kumandasında bu bölgeye gönderilmişti. Bu ordu 1534 yılı Mayıs ayı ortalarında Halep'ten Diyarbekir'e hareket etmiştir. Maksadı Musul ve Bağdat'a sarkıp oraları yeniden fethederek Safevî nüfûzuna geçen beyleri yola getirmekti. Fakat ***İbrahim Paşa*** ile Başdefterdar ***İskender Çelebi*** arasında vukua gelen ihtilâflar yüzünden bu ordu önce Tebriz'e yönelmiş ve ikinci defa olarak bu şehri zaptetmiştir.

Tebriz'in fethini müteâkiben güneye inen Osmanlı Ordusu, arkadan bizzat ***Kanunî***'nin kumandasındaki diğer kuvvetlerle birleşerek ileri harekâta devam etmiştir. 23 Kasım 1534'de Veziriâzam Kumandasındaki öncü kuvvetler Bağdat'a girmeye muvaffak olmuşlardır.

Bağdat şehri Abbasîler devrinden beri ehemmiyetli bir mevkii hâizdi. Üstelik sünnî mezhep imamlarının en büyüklerinden biri olan ***İmam-ı Âzâm Ebu Hanife*** Hazretlerinin türbesi de buradaydı. Böyle bir yerin şiî tahakkümünden kurtarılması büyük bir sevinç tevlîd etti. ***Kanunî***, 30 Kasım'da büyük bir merâsimle şehre girdi. İlkönce ***İmam-ı Âzam*** Hazretleri'nin kabrini ziyaret ederek burada büyük bir türbe yapılmasını emretti.

Kanunî yeni fethedilen yerlerin dahilî mes'elelerini hal için dört ay kadar burada kalarak kışı Bağdat'ta geçirdi. Bu müddet zarfında Musul da dâhil olmak üzere bu havali, yeniden fetholunarak Osmanlı idâresi buralarda metin bir sûrette tesis olundu. Irak «Basra», «Musul» ve «Bağdat» eyâletleri ile müstakil «Şehr-i Zor» livâsına ayrıldı.

Uzun süren siyâsî istikrarsızlık yüzünden sarsılmış bulunan Musul ve havalisi, Osmanlı idaresinin yeniden ve sağlam bir sûrette tesisinden sonra ticarî ve ziraî bakımlardan gelişip serpilmeğe başladı. Bununla beraber bu devrede de İranlılar'ın bu havaliye taarruzları eksik olmadığı gibi zaman zaman mahallî vâlilerin başkaldırmaları, âşiretlerin ayak-

lanmaları ve tabiî âfetler gibi huzur bozucu vakâlar sık sık ortaya çıkmıştır. Fakat Musul yine de az çok rahat bir nefes alarak gelişme imkânı bulabilmiştir.

Genç Osman'ın hâilevî bir sûrette öldürülmesi[32] (1622) ve onu takiben ***Birinci Mustafa***'nın kısa ve gâileli sultanatıyla

---

32- Muazzam Osmanlı tahtına 18 yaşında bir çocuk olarak geçen ***Genç Osman***'ın cidden vicdanları sızlatan fecî bir sûrette şehid edilmesini din, tarih ve insanlık ölçüleri muvâcehesinde tasvibe imkân olmamakla beraber, bu neticenin husûlünde kendisinin, hasımlarından daha ziyade dahli bulunduğunu ifade etmek isteriz. Osmanlı Devleti'nin dahili bünyesinde bir sıkıntının mevcud olduğu bu devirde, hastalığı hakkıyle teşhis ve tedâvi çarelerini de millî bünyenin yerleşmiş örf, âdet ve hissiyatına muvâfık bir sûrette ortaya koymak gerekirken ***Genç Osman***, çeşitli tesirlerle millî vicdanın aksülâmel duyacağı hatâlı davranışlara yönelmiştir. Bu bakımdan fecî âkıbetini gençlik ve tecrübesizliği kadar fikir ve davranışlarının yanlışlığı ile de bizzat hazırlamış bulunduğunu söylemek mümkündür. Haremi tasfiye ederek, Hanedân mensuplarının yerli âilelerle evlenmelerini temin, kıyafet değişikliğinden yeni kanun ve nizamlar isdar etmeğe kadar çeşitli sahalara müteallik bulunan görüş ve tasavvurlarının en hatâlı tezahürü, Yeniçeriliği ilga maksadıyla Anadolu'ya geçip buradan toplayacağı askerlerle İstanbul üzerine yürümeyi düşünmüş olmasıdır. Devlet'i mutlaka ikiye ayıracak ve ciddî bir kardeş kavgasına müncer olarak böyle bir tasavvurun kuvveden fiile çıkmasına Yeniçerilerin - ekseri ahvalde millî vicdanın aksülâmellerini aksettiren - karşı koymaları mâni olmuştur.

Fatih Kanunnâmesi'nin artık ihtiyaca kifâyet etmeyecek derecede eskidiği mülâhazasıyla yeni kanunlar çıkarmak - derecesi malûm olmamakla beraber - kıyafet değişkiliği yapmak, merkez-i hükümeti İstanbul'dan Anadolu'ya nakletmek üstelik millî ve an'anevî temeller üzerine müesses olan yeniçeriliği ilga etmek gibi tasavvurları yüzünden Türk tarihinde «İnkılâpçılık zihniyeti» nin mübeşşiri sayılan ***Genç Osman***'ın fikirlerinde - devrin icapları yüzünden ancak zımnen ifade edilebilmiş lâiklik zihniyetinin mevcud bulunduğunu iddia eden müellifler bile vardır. Bunlar, ekseri müellifler gibi kendisini büyük bir şahsiyet olarak takdim etmekte bulunduklarından bu tavsifte bir sûiniyet, tevehhümüne de imkân yoktur. (Bir misâl olmak üzere bkz: ***İsmail Hâmi Dânişmend*** - Osmanlı Tarihi Kronolojisi - C: III, sh. 292).

Gerçekten hangi inkılâpçı kalemşörün eserine bakarsanız bakınız ***Genç Osman***'ı dâhî bir şahsiyet olarak takdim edilmiş görürsünüz. Halbuki millî an'aneleri, Hanedân ve Ordu ile alâkalı ana müesseselerde bile çiğnemeye varan tasavvurların sahibi olan ***Genç Osman***'ı «inkılapçılık zihniyeti» yerine «tekâmül metodu»nu benimsemiş bulunan milliyetçi ve muhafazakârların tasvip etmelerinin hiçbir sûretle imkânı olmadığı meydandadır.

hal'i (1623) ve yerine 12 yaşında bir çocuk olan ***Sultan Dördüncü Murad***'ın geçmesi gibi buhranlar, birçok eyâletlerde olduğu gibi Musul'da da fırsat kollayan dost kılıklı düşmanlara imkân kazandırmıştır.

Bu sırada Bağdat'taki mevcudu onikibini bulan mahallî askerlerin başına ***Bekir Subaşı*** adında nüfûzlu bir kumandan vardı. ***Bekir Subaşı*** Bağdat Vâlisi ***Yusuf Paşa*** ile aralarında çıkan anlaşmazlık sonunda şehre rakipsiz bir sûrette hâkim olarak merkezi dinlememeye başlamıştı. Bu ihtilâfta kabahatı valiliğe yükleyerek Bağdat Valiliği'nin kendisine tevcihini talep eden bir arizâ ile yaptığı müracaat is'af edilmeyince sahte bir fermanla kendini Bağdat vâlisi ilân etmiştir.

Üzerine kuvvet gönderilince Bağdat'ta mahsur kalan âsi kumandan ***Bekir Subaşı***, İran'dan yardım isteyerek bu yardım mukabilinde şehri, ***Şah Abbas***'a teslim etmek vaadinde bulunmuş, bunu müteakiben de Safevî tabiiyetine geçtiğini ilân etmiştir. ***Şah Abbas***, şiîlerce «Makâmât-ı Mübâreke» addedilen «Necef» ve «Kerbelâ»yı sünnî hâkimiyetinden kurtarmak (!...) fırsatının çıktığına sevinerek ***Bekir Subaşı***'nın elçisini ihsanlara garkedip 300 kişilik bir İran hey'eti ile geri gönderdi. Arkasından kendisi de Kerbelâ'da hacı olmak gibi bir bâhane ihdas edip 30.000 kişilik bir kuvvetle Bağdat yolunu tuttu.

Osmanlılar, İran'ın bu sûretle ihtilâfa dâhil olmasından husûle gelen nezâketi takdir ederek ***Bekir Subaşı***'na Bağdat Valiliği'ni tevcih edip tehlikeyi bertaraf etmek istediler. ***Bekir Subaşı*** bu tevcih üzerine ***Şâh Abbas***'a yaptığı vaadden dönerek şehri İran Kuvvetlerine karşı müdafaaya koyuldu ise de uzun süren muhasara sonunda açlık ve çeşitli müzâyakanın tesiriyle bizzat oğlu tarafından tertiplenen bir ihânet sonunda kale sukut etmiştir (1623).

Bağdat'ı ele geçiren ***Şah Abbas***, burada sünnîlere karşı müthiş bir mezâlim icrâ ettirmiş, ***İmam-ı Âzam Ebu Hanife*** ile

Abdülkadir-i Geylânî gibi sünnî ileri gelenlerinin mezarlarını da tahrip ettirmişti.[33]

Şah Abbas Kumandanlarından ***Kara Çakay Han***'ı bir kısım kuvvetle Musul ve Kerkük üzerine gönderdi. Musul Vâlisi elindeki mahdud kuvvetlerle birkaç gün mukavemet ettiyse de Kerkük Vâlisi şehri tahliye edip savuşmuş bulunduğundan bu mukayese kabul etmez kuvvetler arasındaki mücadele kısa sürmüş ve Musul, İran hâkimiyeti altına geçmiştir.

Şah Abbas tarafından Musul Vâlisi tâyin edilen ***Kasım Han*** bir ara 500 kişilik mahallî bir Osmanlı kuvvetine kumanda eden ***Küçük Ahmed*** adındaki bir sipahinin mukavemeti karşısında Bağdat'a kaçmağa mecbur kalmışsa da bilâhare daha büyük bir kuvvet gelerek burasını yeniden gele geçirmiştir (1624). Üstelik bu sûretle başlayan Safevî ileri harekâtı daha kuzeye doğru şumûllendirilerek İran'ın hududları «Mardin» vilâyeti yakınlarına ulaşmıştı. Bununla beraber Safevîler Musul'u ellerinde ancak üç yıl tutabilmişlerdir.

Musul'da bu hâdiseler olup bitirken Osmanlı Tahtı'na 12 yaşında geçmiş bulunan ***Dördüncü Murad***[34], yavaş yavaş beden ve ruhca gelişiyor ve Devlet dizginlerini kudretli eline almaya başlıyordu. Önce 1625 yılında Veziriâzam ve Serdar-ı Ekrem ***Hâfız Ahmed Paşa*** kumandasında bir kısım Osmanlı Kuvveti Musul üzerine sevkedildi. Bu ordu Diyarbekir

---

33- Musul Salnâmesi - Musul, 1325, sh. 96

34- Osmanlı tarihinde gayet sert ve kanlı bir idareyi gerçekleştiren ***Dördüncü Sultan Murad***, bilhassa «hunharlık»'la itham edilmiştir. Fakat daha ziyâde ikbal peşindeki paşaların rekabetlerine âlet olan yeniçerilerin Padişâh'ın gözü önünde Devlet ricâlini parçalamaya kadar varan taşkınlıklarını bertaraf etmek için ***Dördüncü Murad***'ın sert tutumundan daha müessir bir çare bulmak mümkün değildi. Bu itibarla, devrinin dahilî gâileleri nazar-ı itibare alındığı takdirde, O'nun icrâatının sertliğini mazur görmek tarihî bir zarûrettir. Bugün de çeşitli anarşiler içinde kıvranan Türkiye'nin böyle, tehdidini ikaa kâdir bir başa muhtaç bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa, ***Dördüncü Murad***'ın sert davranışlarında ne derece mazur bulunduğu daha iyi anlaşılır.

civârındayken, Altınköprü denilen mevkide 10.000 kadar şiînin toplandığı haberi geldi. Karaman Beylerbeyi ***Çerkes Hasan*** Kumandasında 4.000 kişilik öncü kuvvet bunları Kerkük'e kadar kovalayarak, Kerkük dâhil bu bölgeyi Safevîlerden istirdad etti. Aynı ordu Kerkük'ün istirdadını müteakiben Bağdat'ı muhasara etmişse de yedi aylık bir beklemeden sonra erzak kifayetsizliği sebebiyle muhasara kaldırılmıştır.

Civarı tamamen taht-ı itaate alındığı halde 1638 yılına kadar Bağdat için Osmanlı - Safevî mücadelesi devam etti. Bu mücadelede birçok vezirler, babayiğit delikanlılar şehid oldular. Bu mücahidlerden birisi de türküsü günümüze kadar gelen «Genç Osman» dır.

Bağdat etrafındaki Osmanlı - Safevî mücadelesi artık yiğitlik çağına gelmiş bulunan ***Dördüncü Murad***'ın 1638'de tertip ettiği «Bağdat Seferi»ni zaferle neticelendirmesi üzerine nihayet bulmuştur. Pâdişah İstanbul'a dönüşünde bu seferin hâtırasına Topkapı Sarayı mülhakatından olan «Bağdat Kasrı»nı yaptırmıştır.

Bağdat Seferi'nden sonra bu havalide umumî bir istikrar sağlanmış olmakla beraber zaman zaman bazı vâlilerin isyanları ile karşılaşılmış ve bu hal Birinci Cihan Harbi'nde buraların elimizden çıkışına kadar devam etmiştir. Esasen buradaki siyasî istikrarsızlığın tarihi çok eskilere gitmekteydi. Meselâ: ***Birinci Sultan Ahmed*** zamanında Basra Vâlisi bulunan ***Efrasiyab***, merkezin emirlerini dinlememeye başlamış, yerine geçenler de aynı yolda yürümüşlerdi. Köprülüler devrine kadar bu minval üzerine devam eden Basra Vilâyeti ancak bunlar tarafından itaat altına alınarak Basra kat'î bir şekilde merkeze bağlanabilmiştir. Bil'ahare Bağdat'ta da buna benzer bir durum ortaya çıkmıştır. 1704 yılında Bağdat Vâlisi tayin edilen ve Enderun'dan yetişme bir köle olan ***Eyyubî Hasan Paşa***, burada «Kölemen Ocağı»nı kurmuştur. Şehir, 1831 yılına kadar bu kölenin yetiştirmelerinin elinde kalmıştır.

Hasan Paşa, birçok Çerkes ve Abaza çocuklarını alıp yetiştirerek bunların muhtelif civar vilâyetlere vâli olarak tâyinini temin sûretiyle mevkiini kuvvetlendirmek siyâsetini takip etmiştir. Bunlar 1831 yılına kadar merkezin hiçbir memurunu Bağdat vilâyeti dâhiline sokmamışlardır. Bu durum mezkûr tarihte ***II. Sultan Mahmud***'un diğer vilâyetler meyânında Bağdat'ı da merkeze bağlaması ile nihayet bulmuştur.

Bu tarihten itibaren Irak havalisinde gayet istikrarlı bir Osmanlı idaresi teessüs etmiştir. Ancak burada Ondokuzuncu Asrın nihayetleri ile Yirminci Asrın başlarında zuhur eden «Petrol» dolayısıyla çeşitli arkeolojik araştırmalar bahanesiyle buraya hulûl etmeye başlayan İngilizler'in çıkardıkları bazı gâileler görülmüşse de, bu durum Harb-i Umumî'ye kadar büyük bir nezâket kasbedememiştir. Ancak «sanayi inkılâbı»nı çoktan yapmış bulunan Avrupa Büyük Devletleri için ham madde ve pazar ihtiyaci bakımından Musul Petrollerinin haiz olduğu ehemmiyet, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın bu bölge üzerindeki emellerini ciddî bir çatışma safhasına intikal ettirmiş ve bu durum bilâhare İngilizlerin rakiplerine karşı sağladıkları üstünlükle onların lehine dönmüştür. Bu itibarla Musul'un kaderine birinci derecede müessir olan «Büyük Irak Projesi» etrafındaki İngiliz, Fransız ve Alman rekabetiyle Harb-i Umumî'deki Türk - İngiliz mücadelesinin Irak Cephesinde cereyan eden ehemmiyetli vak'alarını bir nebze tafsil etmeye ihtiyaç hissediyoruz.

II- MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİ

a) ASKERÎ SAFHA VE ONU HAZIRLAYAN ÂMİLLER

a) Birinci Cihan Harbi ve Ona Tekaddüm Eden Günlerde «Şark Mes'elesi»nin Aldığı Girift Şekil

Bosna-Hersek'i ilhak etmiş olan Avusturya'nın genç ve-

liahdı *Fransuva Ferdinand*'a -bu ilhakı hazmetmek istemeyen Sırplar'ın müşterek hissiyatına tercüman olmak üzere- 28 Haziran 1914 tarihinde Bosna - Saray'da millîyetçi bir sırp talebesi tarafından sıkılan kurşunlar, hakikatte birbirini yok etmeye çoktan azmetmiş ve bu sebeple gruplaşmış bulunan büyük «Sanayi devletleri»ne aralarındaki rekabetin had safhaya ulaştığı bir anda verilmiş bir kapışma işareti gibiydi.

Şâyân-ı teessüftür ki; bu canhıraş rekabet birinci derecede, geniş ve bâkir iktisadî menbalara sahip olan Türk ve İslâm topraklarının ele geçirilmesi emelinden doğmuş bulunuyordu. Gerçekten Birinci Cihan Harbi'nin askerî sebeplerini müstemleke peşinde koşan sanayide ileri gitmiş devletlerin Şark siyâsetinde aramak lâzımdır.

Bu mücadelede Hindistan'ı ele geçirerek «Mâverâ-yı Ebhâr Britanya İmparatorluğu» ünvanını alan İngiltere, bütün rakiplerine tekaddüm ve tefevvûk eylemişti. Ancak Hindistan'ı elde tutabilmek - bilhassa Süveyş Kanalı'nın açıklamasından sonra - Akdeniz Hâkimiyetinin teminine bağlıydı. İngiltere'nin Malta, Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçirerek buralara yerleşmesi böyle bir stratejik zarûretten doğmuştu. Ancak bu istikamette tam bir muvaffakiyet temini, Suriye ve Irak da dahil bulunduğu halde Arap Yarımadası'na hâkim olmayı gerektirmekteydi. Bu bölge üstelik, artık beynelmilel siyâsette ana müessir hâline gelen petrol bakımından da oldukça iştah kabartıcı idi. Filhakika İran petrollerinin işletme imtiyazını bile elde etmiş olan İngiltere, bilhassa Musul'a birtakım arkeolojik araştırmalar bahanesiyle hulûl edip buradaki zengin petrol menbalarını öğrenmişti.

Bu sırada asırlardan beri Filistin'i ele geçirmek emeli peşinde koşan Yahudiler, siyasî ve iktisadî hâdiselerde gayet müessir bir rol oynayabilecek gizli bir kuvvet haline gelmiş bulunuyorlardı. En fazla tesir altına alabildikleri devlet de İngiltere idi. Bu sebeple İngilizlerin petrole müteallik

iştihalarını kolayca tahrik ederek, onları, bu bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılması için gayret sarfetmeye imâle eylediler. Zira bu tahakkuk ettiği takdirde kurulacak küçük küçük devletlerle yakın bir istikbalde hesaplaşmak, binnetice «Filistin»i ele geçirmek kolaylaşacaktı. Esasen kralları bile «Siyonizm» teşkilâtına mensup olan İngilizlerin idaresi, böyle bir neticenin husulü için çok müsait bir intikal devresi olarak telâkki edilmekteydi.

«Filistin» ve onlara bağlı olarak «Petrol mes'elesi» dolayısıyla «Cihan Siyonizmi» nin Türk - İslâm Âlemi'ne hâilevî bir son hazırlamakta olduğunu teşhis etmekte gecikmeyen ***Sultan İkinci Abdülhamid*** 1890 yılında ısdar eylediği bir idare-i seniyye ile Musul petrol sahalarını «Emlâk-i Şâhâne» haline sokarak ecnebilere intikalini önlemiştir. Aynı şekilde Filistin'de arazî satın almaya başlayan Yahudiler'in plânlarını alt-üst ederek buraya gönderdiği emin kimseler vasıtasıyla mülkünü satmak isteyen Araplardan değerini fazla fazla vererek aşağı yukarı bütün Filistin'i şahsî mülkü haline getirmişti. «Filistin Çiftlikât-ı Şâhânesi» böylece vücud bulmuş ve bu arazinin Yahideler'e intikali önlenmişti. 24 Temmuz 1909'da «Emlâk-i şâhâne» olan petrol sahalarını Ziraat ve Ticaret Vekâleti'ne intikâl ettiren İttihat ve Terakki idaresi ***Sultan Abdülhamid***'in bu yerinde tedbirlerle düşman emelleri önüne çektiği setleri birer birer yıkıp Cezîret-ül Arab'ın Türkler ve hattâ Müslümanlar elinden çıkmasına en büyük imkânı sağlamışlardır.

Sultan İkinci Abdülhamid Han bu tedbirlerle de iktifa etmeyerek İngiliz emelleri karşısına Almanya'yı çıkararak devletler muvazensinden mâhirâne bir sûrette istifade imkânlarını aramıştır. Bu maksadla Almanlara bahşettiği «Bağdat Demiryolu İmtiyazı» İngilizler ve onlarla işbirliği halindeki Rus ve Fransızları ciddî bir endişeye sevkettiyse de ileride tafsil edileceği üzere Almanlar bu imkânı hakkıyla kul-

lanamamışlardır.

Gerçekten Almanya'nın bilhassa *Bismark*'dan sonra sanayi sahasında İngiltere'ye karşı âşikâr ve ciddî bir rekabete girişmeye başladığı görülüyordu. «Yedi B» (Berlin, Budapeşte, Belgrad, Bosfor, Bağdat, Basra ve Bombay) ile ifâde edilen «Şark'a Doğru» (Nach Osten) siyâsetini takibe koyulmuştu. ***Sultan İkinci Abdülhamid Han*** Almanlar'ın bu yeni siyasî meyilleri ile devletinin menfaatlerini mükemmel bir sûrette telif ederek onları İngilizler'le karşı karşıya getirmiştir. Almanların bu vesileyle elde ettikleri menfaatler, daha ziyâde demiryolu imtiyazlarına münhasır kalıyordu. Hattâ bu bile çok kere ***Sultan Abdülhamid***'in muayyen bir gâileyi atlatmak için verdiği geçici bir tâviz olmaktan ileri gitmiyordu. Meselâ 1906 yılında İngilizlerle aramızda bir «Akabe Mes'elesi»[35] çıkınca Hicâz Demiryolu İmtiyazı'nı

35- Tahta çıktığı andan itibaren gayet müessir bir «Hilâfet Siyâseti» takibine koyulan ***Sultan Abdülhamid Han***, Mısır ve Hindistan'da emperyalist İngiliz idaresi için ciddî bir müşkilât ifade eden mânevi bir mukavemete âmil olmuştu.

1897 yılında Yunanistan'a karşı kazandığı zafer ve nihayet Hicaz Demiryolu inşaatı, onun İslâm Âlemi üzerindeki nüfuz ve itibarını bir kat daha artırmış bulunuyordu. O derece ki, Çin'den Afrika sahralarına kadar bütün câmiler, Halife'ye yardım dileyen dualarla çınlıyordu.

Bu nüfuzu kırmak isteyen İngilizler, Ceziretü'l- Arab'ı Halife'den koparak ele geçirmek için korkunç bir siyasi mücadeleye giriştiler. Ceziretü'l- Arab'ın iki stratejik noktası vardı. Biri Haydarpaşa - Bağdat hattının müntehâsındaki Kuveyt diğeri de Kızıldeniz'in kuzey - doğusundaki Akabe'ydi.

Kuveyt, Osmanlı hâkimiyeti altında ***Mübârek-üs Sâbbah*** adında Bir Arap Şeyhinin idaresine terkedilmiş bir emirlikti. Bu Emirliğin hinterlandı olan «Necid» İngiliz tesirindeki Suûdilerle Osmanlılığa bağlı Şammar Emiri ***İbn-ür Reşid***'in devamlı sûrette mücadele ettikleri bir sahaydı. (Bu iki aşiretin mücadeleleri hakkında tafsilât için bkz: ***Nâci Kâşif Kıcıman*** - Medine Müdafaası - İstanbul 1971, sh. 153 ve müt.) Bu mücadele esnasında Osmanlılar için eskiden beri gâile olan Vehhabiler ve onların İngiliz nüfuzunu benimsemiş bulunan liderleri Suûdiler ***İbn-ür Reşid***'e mağlûb olup hâkimiyetlerindeki araziyi kaybedince Kuveyt Emirliği'ne sığındılar. ***Mübârek-üs Sâbbah***'ın Vehhâbilere yataklık etmesi yüzünden tenkilini emreden ***İkinci Sultan Abdülhamid Han***, İngiliz muhalefet ve mukavemeti ile

verdiği Almanları fiilen kendi yanındaymış gibi göstererek karşı takibettiği «Hilâfet Siyaseti» nin yeni ve parlak bir zaferini temin ederek tehlikeyi atlatınca taahhüdlerin zamanında ifâ edilmediği bahanesiyle bu imtiyaz mukavelesini feshetmişti.

İngilizler, ***Sultan İkinci Abdülhamid Han***'ın takibettiği

karşılaştı. Çünkü hâin Emîr, derhal İngiliz himâyesini istemişti. Cereyan eden uzun müzakereler sonunda eski durumun muhafazası şartıyla bir anlaşma olmuş, fakat bu suretle İngilizler, Ceziret-ül Arab'ın iki stratejik noktasından birinde kendilerine tutunacak bir siyasî ve fiilî nüfuz noktası ele geçirmiş oldular.

Sultan İkinci Abdülhamid, bu İngiliz muvaffakiyetine bir mukâbele teşkil etmek üzere Ceziretü'l Arab'ın iki stratejik noktası olan Akabe'nin işgaline teşebbüs etmişti. Hicaz Demiryolu'nun Kızıldeniz'e bağlanan en kritik noktasındaki Akabe, ***Kavalalı Mehmed Ali Paşa*** gâilesini halleden anlaşma sırasında Mısırlı muhafızların idaresine terkolunmuştu. Bunun sebebi, Süveyş Kanalı'nın kapalı olması dolayısıyla, Mısır hacılarının buradan Hicaz'a gitmeleriydi. Kanalın açılışından sonra, tabiatıyla bu sebep bertaraf olmuş ise de Mısır'ın bir Osmanlı Vilâyeti olmasından dolayı eski tatbikatın devamında bir mahzur görülmemişti. Fakat Mısır 1882 yılında İngiliz nüfuzuna girince, tabiatıyla Akabe'nin Mısır'a tâbi olması ciddi mahzurlar tevlid edebilirdi. Gerçekten İngilizler burasını, Mısırlı muhafızlar idaresinde bulunmasından bilistifade bir İngiliz kıt'asıyla takviye ve tahkim etmeye niyetlenmişlerdi. Fakat ***Sultan İkinci Abdülhamid Han***, Hicaz Demiryolu'nun buraya ulaştığı bir sırada anî bir hareket plânlayarak Akabe'yi ele geçirdi. İngilizlerin protestolarına ve donanmalarıyla yaptıkları nümayişlere aldırış etmeyerek herakâtı intac etti. İngilizler'in sevkettikleri bir bedevî kuvveti de kolayca bertaraf edildi.

İngilizler, ***Sultan İkinci Abdülhamid***'in kararlı ve enerjik davranışı karşısında hududun yeniden tesbitine râzı oldular. Fakat ***Sultan Abdülhamid***, Mısır üzerindeki İngiliz işgalini meşrû addetmediğini bildirerek hududun, yalnızca Mısırlı ve Türk zâbitlerden müteşekkil bir komisyonca tesbitinde ısrar etti. İngilizler bunu da kabule razı olarak açıkça mağlûp bir vaziyete düştüler. Bu yüzden Kahire'de Halife lehine nümâyişler yapıldı. Orta-Doğu üzerindeki Türk - İngiliz çatışmasının ilk fiilî tezahürünü teşkil eden «Akabe Mes'elesi» ***Sultan Abdülhamid***'in dirayet ve cesareti sayesinde Türkiye lehine halledilmiş oldu. ***Sultan Abdülhamid***, bu suretle Arap Yarımadası'nı «Kuveyt», «Akabe» ve «San'a» cihetlerinden bir kıskaç altına almak isteyen İngiliz emperyalizmine ciddi bir darbe vurarak Hilâfet siyasetinin yeni bir zaferini temin etmiştir. (Tafsilât için bkz: *Piyâde Mirlivası Rüştü* - Akabe Mes'elesi.- İstanbul 1326 - ***İ. H. Danişmend*** - a.g.e. s: 351-355.

«Hilâfet Siyaseti»ne karşı bilhassa Arapları kullanmak için sistemli bir sûrette «Arap Milliyetçiliği»ni tahrik yoluna başvurmuşlardı. Bu iş için Mısır; bir üs olarak seçilmişti. Arap Âlemi'ndeki kuvvetli mevkiinden istifade edilerek bir «Arapçılık» cereyanının Kahire'de İngiliz entellijansı marifetiyle müessir bir karargâhı kuruldu. Önce Mısır halkı «Büyük Mısır» hâyâline imâle edilecek bunun, Arap kavmiyetçiliğinden hız alınarak sâir Arap ülkelerine de sirâyeti temin edilecekti. Gerçekten Mısır'ın siyâsetinde bugün bile bu İngiliz propagandasının izlerini görmek mümkündür. Bu sûretle Sultan Abdülhamid'in «Panislâmizm» adını alan mukavemet hareketine karşılık bir İngiliz icâdı olarak «Panegyption» siyâseti ortaya çıktı. Bu hareket, Arap Âlemi'yle Osmanlı Hilâfeti'nin arasını açmak için Mısır'ı bir üssülharake olarak seçmiş bulunuyordu.

Bu ingiliz siyâsî faaliyetine karşı Almanlar Akdeniz'e bir donanma göndererek Musul petrollerine Kahire'den çok daha yakın olan İskenderun Limanı'na yerleşmeğe kalkıştılarsa da hiçbir sûrette bu mücadelede İngilizler'e karşı üstünlük elde edememişlerdir. Esasen İskenderun'da ötedenberi Ruslar'ın gözü vardı. Ancak 1904-1905 yılında Japonya'ya karşı büyük bir mağlûbiyete uğrayarak donanmasının büyük bir kısmını kaybetmiş bulunan Rusya, henüz Ortadoğu Mes'elelerinde ciddî bir rol deruhte etmek imkânına mâlik değildi. Tahminlere nazaran bu imkâna 1916 yılına kadar da sahip olamayacaktı. Bu yüzdendir ki, İngilizler, Rusların fiilen harbe hazır hale gelebileceklerini ümid ettikleri 1916 yılına kadar Almanlar'ı oyalamayı mahâretle başaracaklardır. Ancak Rusya'nın harbe hazır hale gelmesinden sonradır ki, maskeler atılacak ve Almanya'ya bu rekabette «harb mi, inkiyad mı?»[36] suali sorulacaktı.

Bu sualin sorulacağı âna kadar bir taraftan Almanları oyalayan İngilizler, diğer taraftan da «Büyük Irak» plânından vazgeçerek petrolsüz Suriye ve Musul petrollerinden cüz'i bir hisse ile Fransa'yı da tatmin edip O'nunla müttefik ve müşterek hareket eder hale geldiler. Halbuki Almanlar, İngiliz emellerine karşı cidden müessir bir mücadeleye girişebilirlerdi. Zira tamamen petrol sahası içinden geçen Bağdat Demiryolu İmtiyazı'nı hâizdiler. Fakat bu rekabetin müessisi olan ***Sultan İkinci Abdülhamid'***in bir avuç Makedonya sergerdesi tarafından meş'um bir ihtilâl sonunda tahtından indirilmesiyle, Almanlar, İngiliz taktiklerine kurban giderek bu imkâna rağmen Irak petrollerini işleten şirketten yüzde yirmibeş nisbetinde bir hisse ile iktifa etmeye râzı olmak[37] gibi bir hataya düştüler. Halbuki aynı şirkette İngiliz hissesi yüzde elliydi. Ayrıca Musul petrollerini nakletmek bakımından ciddî bir gelir menbaı olan Bağdat Demiryolu'ndan istifadelerini sıfıra indiren bir anlaşma ile de İngilizlere resmen boyun eğdiler. Bu anlaşmayla Bağdat Demiryolu'nun Basra'da denize kadar ulaştırılması hakkından vazgeçtikleri gibi, İttihatçılar'ın büyük bir basiretsizlikle tasdik etmiş oldukları «Kuveyt Emirliği» üzerindeki İngiliz himâyesini de kabul ettiler. Almanların hataları bu kadarla da kalmadı. Bağdat - Basra arasındaki hattın işletilmesine İngilizleri muayyen nisbette ortak aldıkları gibi Dicle ve Fırat Nehirleri Seyrüsefer Şirketi'nin İngiliz idaresinde faaliyetini kabul ve yüzde yirmi hisse ile bu Şirket'e ortak oldular.[38] Halbuki bu Şirket, Bağdat Demiryolu'nun ehemmiyetini sıfıra indirmekteydi.

Bütün bu Alman gafları Irak'da İngilizleri rakip kabul etmez bir hale getirmişti. Fakat bu hataların fiilî neticelerini görmeye vakit kalmadı. Zira az sonra bu anlaşmaları hükümsüz kılan Birinci Cihan Harbi bütün dehşetiyle ortaya çıktı.

36- ***Hans RODHE*** - a.g.e. sh: 70

37- ***Hans RODHE*** - a.g.e. sh: 70
38- ***Hans RODHE*** - a.g.e. sh: 67

b) Harb-i Umûmî'ye Bir Nazar:

«Sanayi İnkılâbı», bunu gerçekleştirmiş bulunan devletler arasında çoktan beri ciddî bir rekabet husûle getirmiş bulunuyordu. Bu rekabetin göze çarpan iki öncü devleti, «Almanya» ve «İngiltere» idi. Gerçekten Alman tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biri olan ***Bismark***, Alman Birliği'ni tesis ettikten sonra İngiltere'ye karşı adetâ meydan okuyan bir tavır takınmıştı. İngilizlerin «Petrol» ve «Hindistan Yolunun Emniyeti» siyâsetlerine bağlı olarak giriştikleri ve devletimiz için cidden müz'iç olan çeşitli faaliyetler, ***İkinci Sultan Abdülhamid Han***'ı bu rekabetten istifade yoluna sevketmişti. Sanayide geri bırakılmış olan Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini ancak «muvâzeneyi düvel» den istifade sûretiyle idâme ettirebileceğini pek iyi müdrik bulunan bu siyâset piri hükümdar, Almanlar'a bu maksadla «Bağdat Demiryolu İmtiyazı»nı bahşetmişti. Bu sûretle bilhassa Irak havalisinde bu iki devleti birbirinin emellerini baltalamaya o ölçüde azmettirdi ki, her ikisinin de ciddî bir menfaat ve hâkimiyet temini o tahtta bulunduğu müddetçe mümkün olmadı.

Diğer taraftan Fransa da, kaybettiği «Alsas - Loren»i Almanlar'dan geri almak için hummalı bir faaliyete girişmiş bulunuyordu. Bu yüzden Almanya'nın kuvvetlenip genişlemesinden endişe duymaktaydı.

Bu sûretle sanayi hamlelerinden doğan Alman - İngiliz rekabeti ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak olan müstakbel «Cihan Harbi» nin grupları yavaş yavaş belli olmaya başlamıştı. İlk olarak 1872 yılında Berlin'de Almanya, Avusturya ve Rusya arasında «Üç İmparator İttifakı» teşekkül ettiyse de, Rusya az bir müddet sonra bu ittifaktan çekildi. Fakat onun yeri, İtalya tarafından doldurularak bu ittifak dağılmadan devam ettirilebildi.

Bu ittifakı Almanya'dan duyduğu endişeler

bakımındankendisi için tehlikeli addeden Fransa da 1894 yılında Rusya ile anlaştı. İngiltere her zamanki iki yüzlü siyâseti ile bîtaraf kalmaya çalıştı. Fakat gelişen hâdiselerin onu da Almanya'nın karşısında yer almaya zorlayacağı muhakkaktı. Nitekim 1904 yılında o da Fransa ile bir anlaşma imzalamaya mecbur kaldı. Böylece müstakbel Cihan Harbi'nin «İtilâf» zümresi de teşekkül etmiş oldu.

Avusturya, Bosna - Hersek'i ilhak etmiş olduğundan milliyetçi sırpların husûmetine mâruz bulunuyordu. Bu husûmet sebebiyledir ki, 28 Haziran 1914'de Avusturya Veliahdı Saraybosna'da milliyetçi bir sırp talebesi tarafından fecî bir sûikasde mâruz kaldı. Bu hâdise üzerine Avusturya, Sırbistan'a harb ilân etti. Müteakiben her iki tarafın müttefikleri de daha önce gerçekleştirilmiş bulunan ittifaklar gereğince birer birer yerlerini aldılar ve harb bütün dehşetiyle başlamış oldu.

Osmanlı Devleti, İttihatçıların yüz kızartıcı gaflet ve hattâ ihânetleri yüzünden 1911 Trablusgarp, 1912 Balkan Harbleri'nden mağlûp ve perişan bir halde çıkmış bulunuyordu. Yeni bir harbe dahil olmak için hiçbir hazırlığı yoktu, bu sebeple önce bîtaraf bir siyâset takibetmek istenildi ise de, zamanla bunun imkânsızlığı görülerek müttefik aranmaya başlandı. Fakat artık iş işten geçmiş, çok geç kalınmıştı. Gerçekten bu maksadla İtilâf zümresi mensuplarına vâki müracaatlar is'af edilmediğinden zaten Kabine'de hâkim olan Alman taraftarlığı, daha da kuvvetlenerek hâdiseler yavaş yavaş Almanya'nın yanında yer almaya doğru inkişaf etti.

Diğer taraftan ***Enver Paşa*** da Balkanlar'daki kayıplarımızı telâfi edecek bir harekete girişmek için Rusları garantiye alacak bir anlaşma zemini teminine çalışıyordu. Ruslar, samimiyetsizlik göstererek müzakereleri kasden uzattılar. Esasen bu müzakerelerden az bir müddet önce 2 Ağustos 1914'de Türkiye ve Almanya arasında bir ittifak imzalanmış bulunuyordu. Hükümetin yaklaşan harb tehlikesi karşısında

hazırlığa girmesi gerekirken dahilî siyâset dalaveralarına ne ölçüde kendini kaptırdığına bakınız ki, bu derece ehemmiyetli bir anlaşma İtilâf Devletleri'ne meyyal olan Maliye Nazırı ***Câvid Bey*** ile Bahriye Nazırı ***Cemal Paşa***'dan habersiz imzalanmış bulunuyor ve ***Talât, Enver, Said Halim Paşa***'larla Meclis-i Meb'usân Reisi ***Halil Bey***'in teşkil ettikleri kabine içi bir grubun eseri olarak ortaya çıkmış bulunuyordu.

İttihat ve Terakki erkânı, Türk-Alman Anlaşması'nın tabiî ve zarurî olarak doğuracağı harbe girme keyfiyetini göz önüne alarak, askerî hazırlıklara girişmek ve fiilî imkânları nazar-ı itibare almak mevkiindeyken gerçeklerden uzak birtakım hayaller peşinde koşuyorlardı. O derecede ki, yeniden fetihler yapmak için Cihan Harbi'ni âdetâ bir fırsat telâkki ediyorlardı. Düşünmüyorlardı ki, eskiden fetih yapan Osmanlıların, hareketten çok evvel yapılmış ciddî hesapları ve mükemmel hazırlıkları vardı. Dünya tarihinde umûmiyetle iç siyâset mes'elelerinde muvaffakiyetsizliğe uğrayanlar, milletlerini avundurmak ve bu sûretle onların dikkatlerini başka cihetlere tevcih etmek için birtakım dış gâileler veya fetih hedefleri ihdas edegelmişlerdir. İttihatçılar da bu durumdaydılar.

Gerçi İtilâf zümresine karşı vâki olan sulh tekliflerimiz reddolunmuştu. Bu bakımdan İttihatçılar'ın Almanya safında yer almış olmalarını kınamamak lâzım gelir tarzında düşünmek mantıkî görünmekle beraber, unutmamak gerekir ki, bu durum da İttihatçılar'ın ileriyi göremiyerek müttefik temini hususunda gayet geç kalmış olmalarından doğmuş bulunuyordu. Bu yüzdendir ki, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk - Alman ittifakı biraz da İttihat ve Terakki erkânının mütevâlî hatâları neticesinde «mecburî« hâle gelmiştir.

Bu ittifaka rağmen önce yine de bir bîtaraflık siyâseti takibedebileceği ilân edilmiş, fakat bu İttifakın imzasından dokuz gün sonra da unutulmadık bir hâdise Türkiye'nin fiilî bir sûrette harbe girmesini mecburî kılmıştır.

Bu beklenmedik hâdise «Goben» ve «Breslav» adındaki iki Alman zırhlısının Fransız sahillerini bombaladıktan sonra takipten kurtulmak için Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmiş olmalarıydı. Bu ise, devletler hukukuna, Boğazlar rejimine ve Osmanlı Devleti'nin ilân ettiği bîtaraflık siyâsetine fâhiş bir sûrette aykırıydı. İtilâf Devletleri'nin protestoları ve bu gemilerin kendilerine teslimi hususundaki ültimatomlarına İttihatçılar sümmettedarik bir çare ihdas ederek cevap vermeye kalkıştılar. Buna göre bu iki gemi tarafımızdan kiralanmış veyahud da satın alınmıştır. Hakikatte bu, Alman Entellijansı'nın Osmanlı Devleti'ni harbe itmek için giriştiği bir emrivâkiden başka bir şey değildi. Fakat bu tertipte bizim İttihatçı kodamanlar da Alman Entellijansı ile beraber hareket etmişlerdir.[39]

Derhal gemi mürettebatının üniformaları Osmanlı üniformalarıyla değiştirilmiş, gemilere Türk Bayrağı çekilmiş, fakat gemi kumandanı **Amiral Souchon** (Suşon) yerinde bırakılmıştı.

39- ***Cemal Paşa***'nın Hâtıratında yer alan şu satırlar, ***Amiral Suşon***'un Türk Milletini, Cihan Harbi yangınına atan bu emrivâkii gerçekleştirmekte yalnız olmayıp İttihatçı kodomanlarıyla birlikte hareket eylediğini ifşâ eder mahiyettedir:

«Karadeniz'deki hareketler bazı korkakların zannettikleri gibi sırf Alman Amiral'in Hükûmet-i Osmaniye'yi bir emrivâki karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu hareket emr-i mahsûs ile yaptırılmıştır. Esâsen Almanlar'ın harpten sonra neşrettikleri kitaplarda da ifşâ edildiği veçhile, ***Enver Paşa***'nın Amiral'e verdiği emir dahi şu mahiyetteymiş.

«Türk Filosu Karadeniz'de zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız harp ilân etmeksizin hücum ediniz!..

İmza
Başkumandan Vekili
Enver»

Sonradan neşredilen bu devre âid hâtıratlarda bu emrin, Amiral'in emrivakisine esas teşkil edecek bir sarahat taşıyıp taşımadığı - lehte veya aleyhte -mütalâalar serdiyle çok münakaşa edilmiştir. (*General Ali İhsan SABİS* - Harb Hâtıralarım - Ankara 1951, C: II, sh. 39 ve müt.)

Değiştirilmeyen *Amiral Suşon*, askerlerinin âtıl kalmasındaki mahzurları bahane ederek *Enver Paşa*'nın Rus Donanması'na karşı Osmanlı üstünlüğünü hissettirmek istikâmetindeki arzularından da istifadeyle Karadeniz'e çıkmış ve bir emrivâki ile Osmanlı Devleti'ni harbe sokmak için 29-30 Ekim 1914'de Odessa ve Sivastopol'u bombardıman etmiş ve Rus Donanması ile harbe tutuşmuştu. *Amiral Suşon*, Almanya'nın yükünü hafifletmek için vatanî bir vazife ifa ediyordu. Ya bizimkiler?.. Birinci Cihan Harbi'ne niçin girdiklerini, kazansalar bile ne elde etmeyi umduklarını anlamaya imkân yoktu. Zaten pek çoğu yaptıklarının hesabını vermeden, ithamlara cevap teşkil eden müdafaalarına mâkes olacak hâtıralar bile bırakmadan kaçmış ve her biri bir ecnebî memlekette ya katledilmiş, yahud da kaybolup gitmişlerdir. Bu sebeple onların ne ümid ederek bu harbe diklerini anlamaya cidden imkân yoktur!..

Osmanlı Devleti'ni bir macera mantığı içerisinde harbe sokan bu hâdise öylesine bir dehşet husûle getirmişti ki, Kabine'nin İtilâf Devletlerine meyyâl olan mensupları bu durumu öğrenince çılgına dönmüşlerdi. Fakat iş işten geçmiş bulunuyordu!..

Harbin başında sür'atle Belçika'yı işgal eden Almanlar, Fransa'ya yöneldiler. Fakat bu sırada harbe dâhil olan İngilizler'in yardımıyla Fransızlar, Almanlar'ı, şöhretli «Marn Müdafaası» ile durdurmaya muvaffak oldular. Bundan sonra bu cephedeki Alman - Fransız çarpışmaları aşağı yukarı harb nihayetine kadar ehemmiyetsiz siper muharebelerine döndü.

Diğer taraftan Sırbistan ve Lehistan'a taarruz eden Avusturyalılar, Romanyalılar ve Ruslar'ın müşterek taarruzlarıyla karşılaştılar. Fakat Alman ve Türk askerlerinin yardımıyla onları «Galiçya Cephesi» denilen bu cephede mağlup ederek geri püskürttüler. Almanlar, Baltık şehirlerini birer birer ele geçirmeye başlayınca Ruslar çok kötü bir duruma düştüler.

Fakat hiçbir taraf kat'î bir netice alamıyor ve harb uzayıp gidiyordu.

Bu harbin doğurduğu iktisadî ve siyâsî buhranlar içinde kıvranan Rusya'ya yardım için açılan «Çanakkale Cephesi» Müttefiklere bir türlü geçit vermiyordu. Bu yüzden Rusya'da «Bolşevik İhtilâli» ortaya çıktı ve Ruslar'ın harpten çekilmelerine sebep oldu. Esasen daha 1915 Mayısı'nda İtalya gruplar arasındaki yerini değiştirerek «İtilâf zümresi» ne geçmişti. Bu defa Rusya'nın çekilmesiyle hâsıl olan boşluk da Amerika tarafından dolduruldu. Amerika'nın harbe girmesi ağırlığın iyice İtilâf Zümresi tarafına kaymasını neticelendirdi. Bu sebeple bir mütarekenâme hazırlanarak harbe nihayet verildi.

Bu harbde Türk Ordusu yedi ayrı cephede döğüşmüştür: Kafkas Cephesi'nde tek başına Ruslarla, Galiçya'da Almanya, Avusturya-Macaristan'la birlikte yine Ruslarla, Romanya Cephesi'nde Bulgar ve Alman askerleriyle birlikte Ruslar ve Romanyalılarla, Suriye Cephesi'nde tek başına İngilizlerle, Çanaklade'de pek az Alman askeriyle birlikte İngiliz ve Fransızlar'la, Irak ve Hicaz Cephelerinde ise yine tek başına İngilizler'le yıllarca ve kahramanca harb etmiştir. Biz bu cephelerden Musul'un elimizden çıkmasına ilk ve ehemmiyetli müessir olan Irak Cephesi'nde cereyan eden vak'alar üzerinde bir nebze durmak istiyoruz.

c) Harb-i Umûmî'de Irak Cephesi:

İngilizler, Alman Amirali *Suşon*'un 29-30 Ekim 1914'de Karadeniz'de icrâ ettiği emrivâkilerle Osmanlı Devleti'ni fiilen harbe sokmasından çok önce bu durumu tahmin ederek açılabilecek olan «Irak Cephesi» için hazırlıklara girişmişlerdi. Daha Ekim ayı başlarında bir kısım İngiliz ve Hind kıt'alarından mürekkep bir kuvveti gizli olarak Bahreyn'e göndermişler ve böylece Abadan Adası ve Basra Limanı'nı

zaptetmek kararında bulunduklarını belli etmişlerdi.[40] Bu durum İngilizlerin, üzerinde ehemmiyetli petrol tesisleri bulunan Abadan Limanı'nı korumak için tedbir almak lüzumunu hissettiklerini gösteriyordu. O derecede ki, daha Eylül ayı sonlarında buradaki İngiliz filosunun karasularımıza girmek ve bu husustaki beynelmilel kaidelere riâyet etmemek gibi hareketleri görülmeye başlamıştı.

İngilizler 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne ilân-ı harb edince buradaki kuvvetlerini 15.000 kişiye iblâğ ederek *General Barrett* kumandasına verdiler.

Bu kuvvetler birkaç ehemmiyetsiz çarpışmadan sonra 22 Kasım'da Basra'yı kolayca işgal edebildiler. Zira buradaki Türk Kuvvetleri hem sayı ve hem de silâh bakımından düşmanla kıyaslanamayacak derecede zayıftılar. Çünkü İngilizler'in hazırlıkları daha Ekim ayı içerisinde İstanbul'ca haber alındığı halde herhangi bir tedbire tevessül edilmediği gibi, bu bölgeyi korumakta işe yarayacak yegâne kuvvet olan Onüçüncü Kolordu Kafkas Cephesi'ne, Musul'daki Onikinci Kolordu da Halep civarına gönderilerek asıl muharebe mıntıkasından uzaklaştırılmışlardı. Burada sadece gayet dağınık bir halde mevzilenmiş bulunan 109 subay ve 6747 nefer mevcudlu ve silâh bakımından da gayet zayıf olan Otuzsekizinci Fırka (tümen) bırakılmıştı. *Cavid Paşa* emrindeki bu kuvvete ilâveten bir kısım perakende Jandarma Birlikleri ile hudud karakollarında mevcud olan efrad zikre değer bir varlık ifade etmemekteydi.

Bir taraftan da mahallî gönüllüler toplamaya çalışıyordu. Esasen Irakın müdafaası için başlangıçtan beri mahallî gönüllü birlikler teşkili ile bunların gösterecekleri mukavemete güvenilmişti. Trablusgarp Harb'inde bu usulden oldukça istifade etmiş olan *Enver Paşa*, burada da aynı taktiğe bel

40- *Ali İhsan SABİS* - a.g.e. sh. 48 - *LARCHERE (Mehmed Nihad* Tercümesi) Büyük Harbte Türk Harbi - C: II, İstanbul 1928, sh. 209 - Irak Seferi, sh: 10.

bağlayarak koca Irak Bölgesini müdafaasız bırakmıştı. Halbuki Irak'da Trablusgarp'teki *Şeyh Sunûssî* gibi nüfuzlu mahallî bir lider mevcud değildi. Nitekim bilâhare aralarında ötedenberi kavga eksik olmayan Reşidîlerin Reisi *İbn-ür Reşid* ile Suudîlerin Reisi *İnb-üs Suud*'un barıştırılması ve ilân edilen «Cihad-ı Mukaddes»ten de istifade sûretiyle bu maksadla kullanılmaları için girişilen teşebbüslerden hiçbir netice elde edilemeyerek hüsrana uğranılmıştı.

Basra'yı kolayca işgal etmiş olan İngilizler, ileri harekâta devamla 9 Aralık'ta Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştikleri yerde ve Basra'dan 70 kilometre kadar kuzeydeki Korne kasabasına kadar bu işgal ve istilâlarını ilerletmişlerdi. Burada cereyan eden muharebeler sonunda Otuzsekizinci Fırkanın kumandanı *Albay Suphi Bey* ile kırkbeş subay ve 989 erin İngilizlere esir düşmesi Irak Cephesi'nde aleyhimize gelişmekte olan harekâtı bir fâcia haline getirmişti.

Bunun üzerine buradaki kuvvetleri sağa sola göndererek böylesine ehemmiyetli bir bölgeyi müdafaasız bırakmanın vahametini idrâk eden *Enver Paşa, Câvid Paşa*'yı kumandanlıktan alarak yerine Balkan ve Trablusgarp Harplerindeki cesaret ve fedakârlıklarıyla tanıdığı *Süleyman Askerî Bey*'i yarbaylığa terfi ettirerek Ocak (1915) ayı başında «Basra Vâlisi» ve «Irak ve Havâlisi Umum Kumandanı» sıfatıyla buraya göndermişti. Diğer taraftan da Onikinci ve Onüçüncü Kolorduların yollardan geri çevrilerek Irak Cephesi'ne avdetlerini emretmişti. Fakat bu kuvvetlerin avdetlerini bile beklemeden harekete geçmesi emredilen *Süleyman Askerî Bey* de *Enver Paşa* gibi, sırf mahallî gönüllülerle iş görülebileceğine kani bulunmaktaydı. O kadar ki, İstanbul'dan ayrılmadan «Muntazam ve ehemmiyetli bir askerî kuvvete ihtiyaç olmadığını, İngilizleri icabında önüne katıp süpürge sopalarıyla bile kovabileceğini» gayet sâfiyâne ve mağrurâne bir şekilde ifade etmişti. Gerçekten Trablusgarp

Harbi'ndeki çöl çarpışmalarında fedakârâne hizmetleri görülmüş, Balkan Harbi nihayetlerinde ise Batı Trakya'da kurulan «Hükümet-i Muvakkâte» Reisliğinde bulunmuş olan ***Süleyman Askerî Bey***, bütün cesaret ve iyi niyetine rağmen, Cephe'ye muvasalatından az bir müddet sonra acı gerçekle karşılaşacak ve uğradığı hezimeti izzet-i nefsine yediremeyerek intihar edecektir. Çünkü ***Süleyman Askerî Bey***, Basra'yı geri almak için hazırlıklar yapar ve gönüllüler toplamaya çalışırken, İngilizler de buradaki kuvvetlerini Irak'ın işgali için kâfi addetmediklerinden Şubat 1915'de Mısır'dan yeni birlikler getirerek, kuvvetlerini bir kolorduya yükseltmişlerdi. Şubat başında ***Cemal Paşa***'nın tertiplediği ve bir ham hayal mahsülü olan «Kanal Harekâtı» nın muvaffak olamaması, İngilizler'e bu imkânı vermiş bulunuyordu.

Süleyman Askerî Bey, ilerleyen İngiliz Kuvvetlerinin elinden Basra'nın 130 kilometre kuzeyindeki Ehvâzi'yi -emrindeki kuvvetlerin kifayetsizliğine rağmen- geri almış, Korun Nehri boyunca Abadan petrol borularını tahrip ede ede Nuhayle'ye gelmişti. Burasını karargâh ittihaz ederek çarpışmalarına devam etmiş, fakat az sonra bu derme-çatma kuvvetlerle, en son sistem silâhlarla mücehhez bir İngiliz Kolordusu'na karşı ciddî bir muvaffakiyet elde etmenin imkânsızlığını acı bir sûrette görmüştü. Gerçekten 14 Nisan'da Şuaybe civarındaki ormanlarda İngilizler'le çetin ve muvaffakiyetsiz bir gerilla harbine mecbur kalmış, emrindeki kuvvetlerin mağlûp ve perişan olması üzerine, mağlûbiyeti izzet-i nefsine yediremeyerek intihar etmiştir. Bu muharebelerle dokuz taburluk Türk Kuvvetleri 3.800 kişi zâyiât vererek takriben yüzde elli nisbetinde erimişti. Bu durum, düşmanın daha serbest bir sûrette ilerlemesine imkân vermiş, Ammare, Nâsıriye ve nihayet 29 Eylül'de Küt'ül-Ammare'yi alarak Bağdat'ı tehdid edebilmeyi imkân dahiline sokmuştu.

Gerçi ***Süleyman Askerî Bey***'in fecî bir sûrette hayatına

kıyması üzerine Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na Kolordu Kumandanı sıfatıyla ***Albay Nureddin Bey*** (Paşa) tâyin edilmiş ve vaziyet kurtarılmaya çalışılmıştı. Fakat Kafkasya'dan geri çevrilen tecrübeli tümenler henüz yolda bulunduklarından buradaki zayıf kuvvetlerimizin kifayetsizliği yüzünden ric'atimiz Selmân-ı Pâk'e kadar devam etmiş, gayet kıymetli stratejik mevkiler İngilizler'e kaptırılmıştı. Fakat bu noktalar yeni gelen birliklerin müdafîlere iltihakı gerçekleşince cephedeki muharebeler çetin bir boğazlaşma halini almış ve takviye alan ordumuz mevcûdiyet ve kudretini isbat etmeye başlamıştı. Kumanda kadrosundaki eksiklikler sür'atle tamamlanmış, Ordu Kumandanlığı'na da Alman ***Golç Paşa*** tâyin edilmişti.

İngilizler Türk Ordusundan ilk darbeyi 22 Kasım 1915'de Selmân-ı Pâk'de yiyerek Küt'ül-Ammare'ye kadar çekilmeye mecbur kalmışlardı. Bu ric'atte İngiliz Ordusuna kumanda eden ***General Townshend*** esir edilmiştir. İngilizleri Küt'ül-Ammare'de muhasara eden ***Golç Paşa*** burada tifüsten vefat etmiş, kumandayı ***Halil Bey*** (Enver Paşa'nın amcası) almıştı.

İngilizlerin ***General Townshend***'in kurtarılması için giriştikleri taarruzlar muvaffakiyetle püskürtülmüş, bu taarruzlar esnasında 13.000 kişilik bir İngiliz kuvveti bütün mühimmat ve mevcudiyle esir alınmıştı. Buna tarihimizde «Küt Zaferi» denir. Ne yazık ki, bu zaferin müsbet neticelerinin alınmasına mâni olan yeni bir durum ortaya çıkmıştı.

İngilizler ***General Townshend***'i kurtarmak için başarısız intikam taarruzları yaparken, henüz harb sahnesinden çekilmemiş olan Ruslar, İran üzerinden Bağdat istikametinde harekete geçmişlerdir. ***Ali İhsan Bey*** (Paşa) kumandasında mühim bir kuvvet bu Rus taarruzunu karşılamak üzere İran'ın Kermanşah Bölgesi'ne yürümüş ve parlak muvaffakiyetler elde etmiştir. Fakat bu durum, Dicle boyunca İngiliz taarruzlarını karşılayan Türk Birliklerini dört tümene indirmişti.

İngilizler bu tarihten itibaren altı ay müddetle bir taraftan

Türk Kuvvetlerini oyalamış, diğer taraftan da yeni birliklerle ikmal yaparak 1916 yılı Aralık ayı başlarında kuvvetlerini karşılarındaki dört tümenlik Türk Birlikleriyle kıyas kabul etmez bir duruma yükseltmeye muvaffak olmuş ve taarruza geçmişlerdi.

Türk Ordusu, Felâhiye ve Küt'ül-Ammare'de cereyan eden korkunç muharebelerde insanüstü bir cesaret göstermiş olmasına rağmen, düşman birliklerinin ezici üstünlüğü karşısında 10 Şubat 1917'de Küt'ül-Ammare'yi İngilizlere kaptırmaya mecbur kalmıştı. Bu sûretle *General Townshend*'in intikamını neden sonra almaya muvaffak olan İngilizler, Dicle'nin güneyinde tamamen hâkim vaziyete geldiler. Ric'ate mecbur kalan Türk Kuvvetleri, Bağdat'a doğru çekilmeye başladılar. Burada bir müdafaa hattı tesis etmek isteniliyordu. Fakat bunun için Bağdat Şehri daha önce tahkim edilmiş olmak gerekirdi. Halbuki bu yapılmamıştı. Bu yüzden ileri harekâta devam eden İngilizler 11 Mart 1917'de mukavemet görmeden Bağdat'a girdiler. Ordumuz kuzeye doğru çekilmeye devam ediyordu.

Gerek İngiliz Birlikleri önünde ric'at eden bu kuvvetlerin ve gerekse Rus taarruzunu karşılamak üzere İran'a sevkedilmiş bulunan *Ali İhsan Paşa* kuvvetlerinin muvaffakiyetli ric'atları esnasında pek çok acı hâdise ve birçok da muharebe cereyan etmiştir ki, maksadımız harb tarihi yazmak olmadığından bunların tafsilâtına yer vermiyoruz.41

Muvaffakiyetle Tekrid mevzilerine çekilen birliklerimiz, burada daha altı yedi ay kadar tutunabilmişlerdir. 5 Kasım 1917'de buradan da ric'ate mecbur kalınarak daha kuzeydeki

41- Dileyenler bu tafsilât için şu kaynaklara bakabilirler: ***Dr. Ziya GÖĞEM*** - Kurmay Albay Dadaylı ***Halid Bey*** - C: I, İstanbul 1954, sh: 35 ve müt. - General Sir ***Charles V. F. TOWNSHEND*** - Irak Seferim - İstanbul 1337, sh: 431 ve müt. - ***M. LARCHERE*** - Büyük Harb'de Türk Harbi - (***Mehmed Nihat*** Tercümesi) C: II, İstanbul 1928, sh: 284 ve müt. - ***A. Faik Hurşid GÜNDAY*** - Hayat ve Hatıralarım - İstanbul 1960, sh: 102 ve müt.

Cebel-i Hamrin'de tutunulabilmiştir. Burada cereyan eden ehemmiyetsiz muharebeler İngilizler'in bu kuvvetleri daha kuzeye itmek niyetinde olmayıp, asıl hedefleri olan «Musul» a yönelmek kararında olduklarını göstermeye başlamıştır.

Musul coğrafi mevkii sebebiyle bu ana kadar İngiliz taarruzlarından masun kalmıştı. Fakat Irak'a Şattü'l- Arab deltasından hulûl ederek, buradaki müdâfi Türk Kuvvetleri'ni Cebel-i Hamrin'e kadar ric'at ettiren İngilizler, artık daha kuzeye ilerlemiyerek, asıl hedefleri olan Musul'a yönelmek imkânını elde etmiş bulunuyorlardı.

Onüçüncü Kolordu ile İran üzerinden Ruslara karşı başarılı muharebeler yapan *Ali İhsan Paşa*, «Mondros Mütarekenâmesi» nin akdinden birkaç gün önce Irak'dan ayrılmış olan *Halil Paşa*'nın yerine Altıncı Ordu Kumandanı tâyin edilmiş ve 1918 Ağustos ayı içinde vazifesine başlamıştı. Altıncı Ordu'nun merkezi Musul'daydı. Buradaki birliklere «Ordu» adı verilmesi, cephenin ehemmiyetinden doğmuş bulunuyordu. Yoksa bünyesindeki birlikler ancak birkaç tümenden ibaretti. Bu sırada Suriye Cephesi'ndeki Kuvvetlerimiz de Halep istikametinde çekilmekteydiler.

Müttefiklerimiz ya münferid sulh akdederek veya mağlûbiyeti kabul ile birer birer harb sahnesinden çekilmiş, Türkiye ortada yapayalnız kalmıştı.

Dünya efkâr-ı umûmiyesi, uzayan harbin sıkıntılarından muzdaripti. Bu sûretle Avrupa'da sulh tarafları liderlerin seçim şansını artıran bir hava esmeye başlamış bulunuyordu. Bu durum Türkiye'yle de -en azından bir mütâreke akdiyle - harb haline nihayet vermenin uzak olmadığını göstermekteydi. Nitekim İstanbul Hükümeti bütün birliklere Ekim ayı sonlarına doğru bir mütâreke akdinin melhuz bulunduğunu bildirmişti.

İngilizler Mütâreke masasına oturmadan el çabukluğuna getirerek Musul'u işgal etmek istiyorlardı. Esasen devletler

hukuku kaidelerine göre harb haline nihayet verilmeden işgal edilmemiş bulunan bir arazinin, sulh masasında talep edilmesi imkânsızdı. Bu yüzdendir ki, Ekim ayı ortalarında İngiliz tayyarelerinin Musul Havalisinde keşif uçuşları yapmakta oldukları görülmüştü. Bundan da İngilizlerin birkaç gün içinde taarruza geçecekleri anlaşılıyordu. Nitekim 18 Ekim'de ilk harekât olarak iki İngiliz Süvari Bölüğü, Kerkük'ün güneyindeki birliklerimize taarruza teşebbüs etmişlerdi. Ordu Kumandanı ***Ali İhsan Paşa*** Kerkük'e kadar giderek 22 Ekim'de Musul'a dönmüştü. Tam O'nun karargâhına döndüğü gün, İngilizlerin Dicle boyundan esaslı bir tararruza geçtikleri görülmüştü.

Ordu Kumandanı, Dicle boyundaki Türk Kuvvetlerinin teşkil ettikleri grubun kumandanı ***İsmail Hakkı Bey***'e, her ne pahasına olursa olsun mukavemet etmesini kat'î bir lisanla emretmişti. Maksadı, mütâreke akdine, yâni en geç ay başına kadar Musul'u düşmana kaptırmamaktı.

Üstün kuvvetlerle taarruz eden düşmana karşı ric'ate mecbur olan birliklerimiz 23 Ekim'de Cebel-i Hamrin'i boşalttılar. Düşman 24 Ekim'de daha kuzeydeki Fetha'ya taarruz etti ve 25 Ekim'de Küçük Zap'ı geçerek Şâhid Köyü'nü işgal etti. Dicle grubumuz, birliklerini Dicle'nin sağ sahilinde toplamaya çalışıyordu. Burada cereyan eden çetin muharebeler yüzünden, bu grupla Ordu Kumandanlığının muhaberesi kesilmişti. Bu yüzden 28 Ekim'de bir Alman havacısına mükâfat vaadedilerek bir keşif yaptırılmış ve grubun Gayyare mevziine çekilmesi için şifreli bir emir gönderilmiştir. Fakat sonradan anlaşılmıştır ki, Alman havacısı verilen emri grup üzerine attığını söylemesine rağmen, aldığı vazifeyi yapmamıştır.[42] 29 Ekim'de ***Ali İhsan Paşa***, bu gruba cesur süvarilerle Gayyare'ye çekilmelerine dâir yeni bir emir göndermiş, fakat bu emir de ***Ali İhsan Paşa***'nın emri götüren subaya atfen ve-

42- ***Dr. Ziya GÖĞEM*** - a.g.e. sh. 44

rildiğini ifade etmesine rağmen, sonradan anlaşıldığına nazaran yerine ulaştırılamamıştır.[43]

29 Ekim'de cereyan eden muharebelerde bir kısım Türk Kuvvetleri, İngilizlere esir düşmüş, Cirnaf ve Şirkat mevzilerinde korkunç çarpışmalar cereyan etmiştir. 30 Ekim 1918'de Dicle grubumuz Cirnaf'ın güneybatısında üç kilometrelik bir çember içine sıkıştırılmış ve çetin bir boğazlaşmadan sonra esir edilmiştir. Bu büyük kaybın bilânçosu sekiz piyâde alayı, elli top ve yetmiş makinalı tüfektir. Fakat asıl felâket bu kuvvetlerin esâreti değil, artık önlerinde hiçbir mânia bulunmayan İngilizler'in Musul üzerine harekâta devam etmeleriydi.

30 Ekim 1918'de resmen mütâreke akdedilmiş olmasına rağmen İngilizler, 31 Ekim günü ileri harekâta devam etmişlerdir. Kendilerine mütareke akdedildiği ve buna göre birliklerin oldukları yerde kalmaları lâzım geldiği bildirildiği halde bunu kaale almayarak ileri harekâta devam ettiler. Beşinci Tümen Kumandanı'nın bu husustaki resmî tebliğine hiçbir ehemmiyet atfetmiyerek, 1 Kasım 1918'de Ḥamam-ı Alil'e girdiler. Burada Musul'u işgal edeceklerini ve Türkler'in beş mil daha kuzeye çekilmelerini ibtar ederek ileri yürüyüşe devam ettiler. Bu durumun milletllerarası harb kaidelerine aykırı olduğu meydandadır. Fakat bizim için asıl ehemmiyetli olan nokta bunun, Musul'un «Misak-i Millî» ye dâhil addedilmesini temin eden bir keyfiyet olmasıdır. Zira hatırlanacağı üzere Misak-ı Millî 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan «Mondros Mütarekenâmesi»nin akdî esnasında ordumuzun fiilen bulunduğu yerleri hudud kabul etmekteydi. Buna göre, Mütâreke ânında kuvvetlerimizin Gayyare'de bulundukları yerli ve yabancı kaynaklarla sâbit olduğundan Musul, Misak-i Millîye dâhildir. Esasen İngilizler de Mütârekenin akdini müteâkip devam ettikleri işgal ve istilâ ha-

43- ***Dr. Ziya GÖĞEM*** - a.g.e. sh. 45

reketlerine karşı Ordu Kumandanı *Ali İhsan Paşa*'nın itiraz ve protestolarını «bu işgallere Mütârekenin yedinci maddesine istinaden giriştikleri» tarzında cevaplandırmışlardır. Yine hatırlanacağı üzere, mezkûr Mütarekenâmenin yedinci maddesi İtilâf Devletleri'ne kendi emniyetleri mülâhazasıyla herhangi bir stratejik mevkii işgal edebilmeleri hakkını vermekteydi. Binaenaleyh İngilizler'in bu cevapları dâhi, Musul'un Misak-i Millîye dâhil olduğunu kabul mâhiyetindedir. Buna göre Musul'un 3 Kasım 1918'de gerçekleşen işgal ve istilâsıyla Yunan Ordularının bilâhare Anadolu'da teşebbüs ettikleri işgal ve istilâlar arasında hiçbir fark mevcud değildir. Hukukî bakımdan mutlak olan bu keyfiyeti, aralarındaki zaman farkı bertaraf edemez. Zira her ikisi de Mütâreke'nin akdinden sonra cereyan etmiştir. Bu hususta iki - üç gün ile iki - üç senenin hukuken hiçbir farkı yoktur.[44]

Bu sûretle Mütâreke ahkâmına ve devletler hukuku kâidelerine mugâyir bir sûrette 3 Kasım'da muhârebesiz olarak Musul'a giren ve 15 Kasım'da da burasının Türk Kuvvetleri

44- Harb-i Umûmî'de Irak Cephesi'nde cereyan eden askerî harekât hakkında okuyucuyu sıkacak tafsilâttan ve dipnotlar göstermekten ictinab ettik. Bu hususta tafsilât almak ve Musul'un «ne surette işgal ve istilâya mâruz kaldığını» tesbit etmek isteyenlere şu kaynakları tavsiye ederiz: ***M. LARCHERE*** - Büyük Harbte Türk Harbi (Ter. ***Mehmed Nihad***) - İstanbul 1928, C: II - General Sir *Charles **V.F. TOWNSHEND*** - Irak Seferim - İstanbul 1337 - ***Dr. Ziya GÖĞEM*** Kurmay Albay Dadaylı **Halid Bey** - C: I, İstanbul 1954, C: II, İstanbul 1956 -. Irak Raporu (Irak Harekât-ı Askeriyesindeki Hat'iyyat ve Mes'uliyetin Tesbit ve Tâyini Maksadiyle Teşekkül Etmiş Olan Hey'et-i Tahkikiyenin Hülâsa-i Tetkikatını Muhtevi olup 27 Haziran 1917 tarihli Times Gazetesi'nden tercüme edilmiştir) (İstanbul 1333 - ***Câvid Paşa*** - Irak Seferi ve İttihat Hükûmeti'nin Hayâlât ve Cehâlât-ı Siyasiyesi - İstanbul 1334 - 1941 yılında ***Cevad Abbas*** ile ***General Ali İhsan Sabis*** arasında Türk Matbuatında cereyan eden birçok muharririn de katıldığı münakaşalar - ***General Ali İhsan SABİS*** - Harb Hâtıralarım - C: II ***Nâzım ÖREN***'in ***Ali İhsan Paşa***'ya dair Dünya Gazetesi'nde yayınladığı Eski Hâtıralar Serisinin Musul'a temas eden kısımları - ***Ziya Arif SİREL*** - Bir Emrivaki ile İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar - Yakın Tarihimiz Mecmuası - C: I, sh. 9 ve müt. ilh...

tarafından tahliyesini binbir tehdid altında gerçekleştirmiş bulunan İngilizler, sadece fiilî bir durum ihdas etmiş bulunuyorlardı. Bu itibarla, mes'elenin artık sulh masasında hallinden başka çare kalmamış oluyordu. Ne yazık ki, Musul; sulh masasında da kurtarılamayarak bu aziz vatan parçasının hâlâ devam eden esâret ve felâketlere sürüklenmesine sebep olunmuştur.

Musul'un Lozan Sulh Konferansı'nda kurtarılmayışındaki hatayı setretmek maksadıyla sonradan menkûb vaziyete gelen Altıncı Ordu Kumandanı ***Ali İhsan Paşa***'ya karşı çeşitli hücumlar cereyan etmiştir. Halbuki takibettiğimiz askerî harekât göstermiştir ki, ***Ali İhsan Paşa***, Dicle grubunun esâretine rağmen, Mütâreke akdinden en az üç gün sonrasına kadar Musul'u Türk hâkimiyetinde tutabilmiştir. Bununla beraber «Dicle Grubu» nun esâretinden doğan mes'uliyet vesilesiyle ***Ali İhsan Paşa*** ve O'nun Erkân-ı Harp Reisi ***Dadaylı Halid Bey*** arasında münakaşalar cereyan etmiştir. Fakat bu münakaşalardan önce de ***M. Kemal Paşa***'nın Nutku'nda[45] ***Halid Bey***'in tanzim eylediği bir rapora istinaden ***Ali İhsan Paşa***'ya hücumlar yer almış bulunmaktaydı. Hakikatte asıl ehemmiyetli olan «Dicle Grubu»nun esâretinde ***İsmail Hakkı Bey***'in mi, yoksa ***Ali İhsan Paşa***'nın mı mes'ul olduğu keyfiyetinden ziyade, Mondros Mütarekenâmesi'nin akdi ânında elimizde bulunan Musul'un, Misâk-ı Millîmize dâhil olduğu kat'î bir askerî ve tarihî hakikat olarak ortada dururken, Lozan'da neden kurtarılamadığı mes'elesi idi. Şimdi biraz da Musul'un Lozan'da hangi şartlar altında ve ne sûretle müdafaa edildiği ve ne gibi taktik hatalarına kurban giderek kaybedildiğini tafsil edelim.

45- Bkz: ***M. Kemal Paşa*** - Nutuk - Ankara 1927, sh. 407 ve müt.

B- MUSUL'UN KAYBEDİLİŞİNDE SİYASÎ SAFHA

a) Lozan Konferansı'nda:

Türkiye'nin güney hududlarının çizilmesi dolayısıyla ortaya çıkmış bulunan «Musul Mes'elesi» Lozan Konferansı'nın, üzerinde en çetin münakaşa ve mücadeleler cereyan eden mes'elesi olmuştur? Zira bu Konferans'ın tek başına bir tarafını teşkil eden Türkiye için hayatî bir ehemmiyeti hâiz olan Musul, müzakerelere ve hattâ bütün müttefiklerine nâzım ve hâkim olan İngiltere için de gerek zengin «Pertol kaynakları» ve gerekse «Hindistan Yolu'nun emniyeti» bakımından ele geçirilmesi çoktan zarurî addedilmiş olan stratejik ve iktisadî ehemmiyeti haiz bir bölge idi. Hattâ denilebilir ki, İngiltere'nin Birinci Cihar Harbi'ne katılmasının belli başlı âmillerinden biri de Musul dâhil olmak üzere bütün Irak havalisine sahip olmak hususundaki canhıraş arzusuydu. Bu yüzdendir ki, 30 Ekim 1918'de imzalanan «Mondros Mütarekenâmesi», tarafları askerî harekâtı durdurarak bulundukları yerde durmağa mecbur kıldığı halde, İngilizler o anda henüz ele geçirememiş oldukları Musul'a karşı ileri harekâta devam ederek, burasının 2-3 Kasım 1918'de işgalini gerçekleştirmişler ve bu suretle devletler hukukunun alâkalı kaidelerini çiğnemekten çekinmemişlerdir.[46]

46- Musul Vilâyetimizin İngilizler tarafından Mütarekenâmenin akdinden sonra işgale mâruz kaldığı bütün kaynakların ittifakı ile sabittir. (Bkz: İnönü'nün Hâtıraları - Lozan Kısmı - Ulus Gazetesi 21 Eylül 1968 tarihli nüsha - Gnl. ***Ali İhsan SABİS*** - a.g.e. C.V. Ankara, 1951, sh. 7. ***Dr. Ziya GÖĞEM*** - Dadaylı ***Halid Akmansil***'nün Hâtıraları - a.g.e. sh. 45 ve müt. - Kırmızı Kitap - sh. 123 - ***Gothard Jaechke*** - Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi - C: I, İstanbul 1939, sh. 22 - ***M. LARCHERE*** - Büyük Harbte Türk Harbi (***Mehmed Nihat Tercümesi***) - C: II, İstanbul 1928, sh. 309 ilh...)

Bilhassa en son olarak kaydettiğimiz ***M. Larchere***'nin eseri bir ecnebî kaleminden çıkmış bîtaraf bir eser olduğu halde: «Bu kol, 1 Teşrinisâni 1918'de Hamâm-ı Âli'ye varınca hal-i harbe nihayet veren Mondros Mütarekenâmesi'nin imza edilip dünden beri mer'i olduğunu öğrenmiş ve maahaza «Müttefikler, kendi emniyetleri için nukât-ı sevkülceyşiyi işgâl ederler» cümlesine istinaden yürüyüşe devam eylemişti. Binaenaleyh, İngilizler 4. Teşrinisâni 1918'de Musul'u işgâl eylemişlerdi.» (sh. 309) demektedir.

Bu durum Lozan'daki İngiliz Başmurahhası ***Lord Gürzon*** tarafından bile inkâr edilmemiş ancak, bu gayr-i meşrû hareket, şu tarzda bir mugalâta ile müdafaa edilmiştir.

«Musul'un Mütareke'den sonra işgal edilmiş olması mes'elesine gelince: ***İsmet Paşa***'nın daimâ Mondros Mütarekenânemesi'nin hükümsüzlüğünü ve her şeyin Mudanya Mütarekenâmesi'nden başlaması lâzım geldiğini ileri sürerken, bugün o Mütarekeye dayanarak, İngiltere'nin Musul'u işgal etmesinden bahsetmesi gariptir. Mütareke haberi gelmeden 1.11.1918'de Britanya Orduları Musul'a 13 kilometre mesafede idi. Ayın üçüncü günü şehre girdiler. Türk Kumandanı, Mütareke hükümlerini 4 Teşrinisâni'den evvel öğrenemedi ve Dokuz'da boşaltma emrini aldı. Hem Mütareke şartlarının sulh hükümleri ile ne münasebeti var? Mütareke'den sonra askerî harekâtta bulunulmayan harp yoktur..." (Bkz: Lozan Zabıtları - 1. Takım, 1. C. 1. Kitapta yer alan 23 Ocak 1923 tarihli Birinci Komisyonun Müzakere Zaptı.)

Bu sözlerle gerçeğin nasıl tahrif edildiğini anlatmak için yukarıda zikredilen kaynaklara sathî bir nazar atfetmek bile kâfidir. Mütareke akdine rağmen askerî harekâta devam olunduğuna dâir başka misallerin de mevcud bulunduğu yolundaki itirazın cevabı da şu olmalıydı: *Sûimisâl misâl olmaz!...* Ama bunu ***İnönü*** mü söyleyecekti?!

Türkiye ise, «Mondros Mütarekenânesi» nin imzası ânında elinde olan toprakları vazgeçilmez «asgari vatan» sayan «Misâk-ı Millî» muvâcehesinde Musul'u tabiî hakkı telâkki ediyordu. Gerçekten Millî Mücadele'nin başlıca hedefini teşkil eden «Misâk-ı Millî» ancak en asgarî haklarımızı ifade etmekteydi. Zafer müyesser olduğuna göre bu asgarî haklardan dahi fedâkârlıkta bulunmayı Türk millî vicdanının asla tecviz etmemesinden daha tabiî ne olabilirdi? Fakat Türkiye siyasî ricâli için - bilhassa Musul Mes'elesinde - çetin bir mukavemet ve muhalefetle karşılaşılacağını tahmin etmek güç değildi. İhtimal bunun için olacak ki ***Dr. Rıza Nur***'un doğrusu inanılması imkânsız beyanına göre, daha Lozan'a gitmeden kendilerine *«Musul için hiç uğraşmayın»*[47] denilmiştir. Eğer doğruysa Lozan'a bu telkin ve -daha doğru tâbiri ile söylemek gerekirse- emrin tesiriyle giden ***İnönü***, Musul'u gerektiği şekilde müdafaa etmemiştir.

47- ***Dr. Rıza NUR*** - Hayat ve Hâtıratım - C: III, İstanbul 1968 sh. 982.

Gerçekten bu mes'eleyi önce İngilizler'le husûsî mâhiyette birtakım görüşme ve pazarlıklarla halletmeye kalkışmıştır. Halbuki bütün Dünya efkâr-ı umûmiyesi İngilizler'in Musul'u sırf petrolün hatırı için terk etmek istemediklerini çok iyi bir sûrette biliyordu. Musul sekenesi arasında İngiliz kanı taşıyan tek bir fert bile mevcud olmadığına ve burasının tarihte bir gün bile İngiliz hâkimiyetinde bulunmadığına göre iktisadî istismardan başka bir mânâ ve maksad taşımayan İngiliz talebinin tasvip görmemesi çok normaldi. Zira artık harpten bıkmış olan Dünya efkâr-ı umûmiyesinin sırf İngiliz menfaati için sulhün gecikmesine infiâl duymaması imkânsızdı. Mes'eleyi *İnönü*[48]nün halletmek istediği tarzda husûsi görüşmelere dökmek, Dünya efkâr-ı umûmiyesinin İngiltere aleyhine ve binnetice Türkiye lehine tezâhürü melhuz olan aksülâmelinden mahrum kalmak demekti. Gerçekten bu mes'elenin alenen müzakereye konulmasından sonra Dünya efkâr-ı umûmiyesinin bu alâka ve aksülâmeli derhal ortaya çıkmışsa da lehteki diğer birçok unsur gibi bu da değerlendirilememiştir. *Lord Gürzon*'un hayat ve müeadelelerini, O'nun hususî evrakını da tetkik ederek gayet mufassal bir surette yazmış bulunan *Early of Ronaldshay*, bu kanatimizi teyiden şu bilgiyi vermektedir:

«İngiltere Başvekili ümitsizliğe yaklaştığı bir anda Gürzon'a yazdığı bir mektupta şöyle diyor:

«Şimdiye kadar aşmağa muvaffak olduğun güçlükler çoğalmakta. Gazetelere bakılacak olursa, Türkler'in Musul'u bir münakaşa mevzuu yapıp anlaşmamaları muhtemeldir. Her halükârda bundan daha kötü bir şey olamaz. Zira bu takdirde halkımızın en az yarısı ve bütün Dünya, petrolün hatırı için sulhü reddettiğimizi söyler.»[49]

48- Bkz: *İnönü*'nün Hâtıraları - Lozan Kısmı - 12 Eylül 1968 tarihli Ulus Gazetesi - *Dr. Rıza Nur* - a.g.e., sh, 1019 - *Lord GÜRZON*'un yukarıda bahsi geçen 23 Ocak 1923 tarihli celsedeki beyânatı.

49- *Earl of RONALDSHAY* - The Life of Lord Gürzon T. III, London 1928, p. 332.

unun akabinde şahsî görüş teatisi için *Bonar, Gürzon*'u Paris'e dâvet eder. Buna işâretle yazdığı bir mektupda *Gürzon* şöyle der:

«Bonar'ı bir kavga gürültü koparmaktansa, Musul, Boğazlar ve İstanbul'u terkedip herhangi bir şeyden ve hattâ her şeyden vazgeçmeye çok hevesli buldum...»[50]

Musul gibi Türkiye için stratejik, beşerî ve iktisadî ehemmiyeti son derece büyük olan bir vatan parçasının, gerek Lozan'da[51] ve gerekse Lozan'dan sonraki safhalarda ciddiyet, azim ve dirâyetle müdafaa edilemediği inkârı gayrı kabil bir keyfiyettir. Halbuki Musul üstüste on yıl devam eden harplerin sonunda madden harap bir hale gelen Türkiye'nin yaralarını sarmağa medâr olabilecek yegâne imkândı. Fakat hemen ilâve etmek gerekir ki, böyle bir imkânın ziyâında *İnönü* kadar Türk Murahhas Hey'eti'ne dâhil sözüm ona müşâvir sıfatını haiz kimselerin de dahli çoktur. Bunların pek çoğu kendilerine verilmiş olan vazifeleri ifâ ederek Murahhaslara yardımcı olacakları yerde[52] Lozan'a dolmuş bulunan «İngiliz Entellijans Servisi» mensupları ile Musul Petrolleri üzerine imtiyaz dalaveralarına girişmişlerdi. Şüphesiz petrol şirketlerinin adamlarıymış gibi görünerek bizimkilerle imtiyaz pazarlığına kalkışan bu İngiliz casusları, Hey'etimizin mes'eleye bakış tarzını ve niyetlerini keşfe me-

50 - a.y.

51- «... Fakat *İsmet* Lozan'da Musul için daimâ bana «Canım, gel şunu bırakalım da, sulh yapalım.» der, beni zorlardı. Ben «Olmaz, bütün mukavemetleri yapalım» derdim. «Canım sonra boca ederiz, sulhü kaçırırız. Verelim» derdi. Boca, Onun tâbiridir.» (Bkz: *Dr. Rıza NUR* - a.g.e. sh. 982).

İnönü'nün hâtıralarının Ulus Gazetesinde 24 Temmuz 1968 - 26 Ekim 1968 tarihleri arasında yayınlanan Lozan Kısmı'nı inceleyenler, Musul Mes'elesine tahsis edilen hâtıraların kemiyyet ve keyfiyetçe kifayetsizliğini takdirde güçlük çekmezler.

52- «... Hâsılı bizim istihbarat ve neşriyat teşkilâtından habbe-i vâhide istifade edemedim. İngilizlerin istihbarat büroları ise mükemmel çalışıyorlardı.» (*Dr. Rıza NUR* - a.g.e. sh. 1002)

murdular.53 Ancak bu gibi hareketlere tevessül etmeleri aynı zamanda kendi zaaflarını gösteriyordu. Fakat Hey'etimizde bu gibi kimselerin İngiliz Hey'eti'nin muhtac olduğu istihbaratı sağlamağa mecbur casuslar olduğunu farkedecek dirayette bir fert yoktu ki, işlerin iç yüzü anlaşılabilsin. Yoksa ***Tiryâki Hasan Paşa*** mantığıyla, yâni tecâhül-i ârifâne sûretiyle bu casuslara İngiliz Murahhasları'nın mâneviyatını sarsacak yanlış bilgi vermek de mümkündü. Esasen Musul Mes'elesinde İngilizlerin nefislerinden emin olmadıklarını gösteren bir husus da onların daha husûsî görüşmeler esnasında bazı tâvizler vermeye taraftar görünmeleriydi. Fakat bu tâvizler de yine Hey'etimizde müşâvir sıfatını hâiz bir kimsenin anlayışsız-

---

53- Bu hususta ***İnönü***'nün yukarıda zikri geçen hâtırâları meskût ise de İkinci Murahhas sıfatını hâiz bulunan ***Dr. Rıza Nur***'un verdiği sayfalar dolusu misâl ve malûmattan aşağıya aldığımız birkaç satır, Türk Murahhas Hey'etinde müşâvir sıfatıyla vazife almış bulunanlardan bazılarının ne kadar şahsî menfaat temini peşinde koştuklarını anlamaya kifayet eder sanırız:

«... ***Nihad***'ın getirdiği erkekler de çok. Erkekler imtiyaz istiyorlar. Ezcümle Musul petrollerini. Meğerse bu adamlar hep İngiliz istihbaratının memurları imiş. Sonradan anlıyoruz. Bir tanesi de dedektif imiş. İlk görüşte anladım. Herif bana rüşvet teklif etti. Kovdum. Bunun hikâyesinin nihâyetini sonra anlatacağım. ***Nihad***'ın bize getirip takdim ettiği adamların diğer bir tanesi ***Seliye*** adında bir geldanî. En mühim petrol ticarethanesi tarafından geliyormuş. Bir dalaveracı serseri. Odama bir kutu sigara yollüyor. Bıraktırmış. Bir de gravat. Geri yolladım. Baktım hali şüpheli, bunu da kovdum. Şimdi bu adam Paris'te. Türk Ticaret Odası'na reis yapmışlar. Bir sefer hattâ Paris'te benim tütünlerimi satmak istedi. Ben de istedim. Fakat cesaret edemedim.

İşte ***Nihad***'ın getirdiği şeyler, kadından, erkekten hep böyle şeyler. Kendisi de imtiyaz almak, zengin olmak peşinde. Hülasa karı getiriyor, imtiyaz avcısı getiriyor...» (Bkz: ***Dr. Rıza Nur*** - a.g.e., sh. 998).

Bu ***Nihad*** kendisi gibi düşman emellerinin kör bir âleti olan ***Prens Sabahaddin***'in uzun zaman hususî kâtipliğinde bulunmuş olan ***Nihad Reşad Belger***'dir.

«Bu esnada Lozan'a birtakım insanlar da geldiler. Bunlar muhtelif İngiliz petrol grupları ajanı olarak da geldiler. Bu ticaret evleri pek zengin ve mühim imiş. Her biri milyonlarının sitedeki nüfuzlarından. Kabine'deki İngiliz nâzırlarından, bunların üçünün, beşinin kendilerinden olduğundan dem vuruyorlar. Hattâ bu petrol işi için ***Kut'ül-Ammara***'da elimize esir düşmüş olan ***General Townshend*** de geldi. Bunları bize hep ***Nihad Reşad*** getiriyor. Bunlar diyorlar ki, Musul petrollerinin imtiyazını bize verin, biz Musul'u size verdirtiriz. Alâ şey! İstediğimiz zaten bu. ***Rüstem*** adlı bir geldanî de bu ajanlardan biri...» (***Dr. Rıza NUR*** - a.g.e., sh. 1035).

lığına kurban gitmiştir.54 Ne tuhaftır ki, bu tâvizlerin dahi koparılamadığına hayıflanan ***Dr. Rıza Nur, Lord Gürzon***'un hususî bir görüşmede kendisine Musul'dan vazgeçmek şartıyla Fransızların elindeki «Suriye»yi alıp vermeyi teklif ettiği halde, anlaşılmaz bir mantıkla bu tâvizi reddettiğini tafsilâtıyla nakletmekten55 hicab duymamaktadır.

Musul Mes'elesi'nin Türkiye lehine halline hiçbir sûrette

54- «... İngilizler ile husûsi görüşmelerde epey terakki oldu. Bir gün İngilizler bize geldiler. Yeni teklifte bulundular. Ellerinde haritaları vardı. Hududu çizmişlerdi. «İşte» dediler. Musul'un hemencik şimalinden, hudundan geçiyor, ve Süleymaniye sancağını tamamiyle bize bırakıyorlardı. Bu, büyük bir şeydi. Demek Musul'u almak için ümit artıyordu. Bizim askerî müşâvir ***Tevfik***: «Süleymaniye'den ne çıkar? Buraları dağlıktır. Musul olmayınca oralara gidilemez bile. Başa belâ olur..» dedi. Ben oraları bilmem, asker de değilim. Görüyorum. ***İsmet*** de bunları O'ndan soruyor...» (Bkz: ***Dr. Rıza NUR*** - a.g.e. sh. 1030).

«... ***Tevfik*** «***Süleymaniye***'den ne çıkar?» sözü ile beni kandırdı. Böyle olsaydı da bâri Süleymaniye'yi alsaydık. İki yıl sonra bunu da alamayarak ***İsmet*** bütün Musul'u terketti.» (Bkz: ***Dr. Rıza NUR*** - a.g.e. sh. 1031).

55- «... ***Gürzon***'la konuşuyorduk, dedim: Başka şeye geçtim. Yine oraya gelelim.» Ben yine O'na bir düziye «Musul» diyordum. O da odasında değneği ile dolaşıyor, söylüyordu. Nihayet pek gülerek yanıma geldi ve yavaş bir sesle: «Musul, Musul.. Ne yapacaksınız, burnunuzun dibinde Suriye var. Onu alın! Bir darbe kâfidir.» dedi. Bu da beni çok keyiflendirdi. Demek bana çok emniyet hâsıl etmiş. Böyle mühim bir şeyi söylüyor. Beş yıllık kan içinde dostluk ettikleri ve hâlâ aziz ve samimi dostu, dedikleri Fransızlar'ın Suriyesi'ni almamızı teklif ediyor. Buna hayret etmedim. Zaten mütareke iptidasında Mısır'da iken bilirdim. İngilizler Suriyeliler'den komiteler yapmışlar; müsellâh teşkilât vücûda getirmişler. Fransızlar'ı Suriye'den def'etmek istiyorlardı. Bütün son Dürzi isyanları hep İngilizler'in tertibidir. Çünkü bu mes'ele Hindistan mes'elesidir. Tarih bu bapta fasihtir. Birbuçuk asırdır süren İngiliz - Fransız Akdeniz rekabeti, koloni rekabeti var. Nitekim ***Napolyon***'un Mısır'a ve Suriye'ye girmesi, İngilizler'in bizimle beraber Fransızlar aleyhine harb etmesini mucip olmuş ve nihayet Fransızlar buralardan tardedilmişlerdir. ***Napolyon*** Suriye'den sonra Hindistan'a gitmek istiyordu. Suriye'de Fransız bulunması, İngilizler'ce Hindistan'ın tehlikede olması demektir. Ben işte söylüyorum. İmkânı yoktur ki; İngilizler Fransızlar'ı Suriye'de bıraksınlar. Bir gün nasıl olsa terkedeceklerdir.

faydası dokunmak ihtimali olmayan «hususî görüşmelerden bir netice çıkmayınca *Lord Gürzon* ilk defa olarak 23 Ocak 1923 tarihinde akdedilen birinci komisyonun ictimâında mes'eleye aleniyet verdi. Zira artık Türk Hey'etinin zaaflarını bu mes'eleye bakış tarzını tamamiyle öğrenmiş, Konferans'a hâkim olmuş ve nefsine tam bir itimat gelmiş bulunuyordu. Gerçekten *Lord Gürzon* da bu mes'eleyi alenî görüşmelerle halletmeyi kerhen ve mecburen kabul ettiğini sonradan İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı uzun ve teferruatlı konuşmada ifade etmiştir:

«... Asil Vikunt mes'elenin şu ciheti hakkında konuşurken bana bir iki sual sordu. Musul Mes'elesinin Lozan'da öne sürülmesinden ve buna çok fazla ehemmiyet verilmesinden dolayı bana esef etti. Bu noktayı yanlış anlamış. Musul Mes'elesi şöyle çıktı: Kendisinin de anlayaşacağı gibi, Sevr Muahedesi'nin bir tekrarı ve onun yerine konulan bu Muâhedede Türkiye'nin Asya ve Avrupa hududlarını tesbit etmemiz lâzımdı. Türkiye'nin Avrupa'da, Trakya hududunu çizmemiz icap ettiği gibi, Asya'da da Suriye ve Mezopotamya hududlarını tesbit etmemiz de lâzımdı. Bu sebepten Asya'da Irak'ın kuzey ve Türkiye'nin güney hududu tâyin mes'elesinin de Muahede'de yer alması icabetmekteydi.

Bunları biliyorum. *Gürzon*'un teklifi ciddidir. Ve biz istersek Suriye hakkında gayet gizli bir müzakere ve bize yardım da yaparlar. Bununla da bizim gayelerimize ermek mümkündür. Bununla beraber «Bu adam pek zeki ve tecrübeli bir diplomattır. Belki bizim arazi işgali peşinde olup olmadığımızı anlamak istiyor» diyor, aklıma geldi. Bu düşünce ile şu diplomatça cevabı verdim ki; hem öyle bir sondalamaya karşı menfi cevap, hem de İngiltere'ye iki katlı hulûs çakmaktır. «Bizim yer almaya, bunun için kan ve para dökmeye hiçbir arzumuz yoktur. Ancak sizinle dost olmak ve samimiyetimize maddeten isbat etmek için Suriye'yi Fransızlar'dan alırız, «size veririz.»

Keyfinden öyle güldü ki, görmeliydi. O'nun bu sırrını bugüne kadar sakladım. Şimdi bu hâtırâtım olan kâğıda zaruri tevdi ediyorum.

Bir müddet sonra izin istedim. Yine görüşmek arzusu gösterdi. Ayrıldık.» (Bkz: *Dr. Rıza NUR* - a.g.e., sh, 1034-1035.)

Biz müzakereye başlamak üzereyken, Türkiye Birinci Murahhası, benden mes'elenin zapta geçirilmemesini ve kendisiyle hususî pazarlık etmemi istedi. Ben buna çok memnun oldum. Zira mes'eleye ve bilhassa petrol işine verilen ehemmiyetten nefret ediyordum ve Musul Mes'elesini Lozan'a gitermek, Dünya nazarında bu mes'eleye dâir alâkayı artıracaktı. Türk Başmurahhası ile yapılan pazarlıkların bir netice vermemesi ve O'nun, kanaatlerimin zapta geçmesini istemesi üzerine, son çare olarak Muâhede'ye dâhil edeceğimiz şeyi halletmek için bu mevzuu açık olarak müzakereye koyduk. Müzakere başladıktan sonra Kraliyet Hükümeti'nin bana verdiği selâhiyeti kullanarak mes'eleyi Cemiyet-i Akvam'a götürdüm...»[56]

Bu mes'eleyi *Earl of Ronaldshay* de zikri geçen eserinde şöyle anlatmaktadır:

«... Binaenaleyh *Gürzon*, kendi dâvâsını Avrupa'nın mütalâasına arzetmek için doğacak bir fırsatı sabırla bekledi. Ocak ayı sonlarına doğru Türk Murahhası *İsmet Paşa*, ihtiyattan ziyâde cesaretle *Gürzon*'un arayıp da bulunmadığı bu fırsatı verince, *Gürzon* bunu canlılık ve dramatik bir tesirle kavradı. *İsmet Paşa*, bu fırsatı verdiğinden dolayı celse hitamından evvel çok pişman olmuş olmalıdır.»[57] demektedir.

Aslında sırf Türkiye ve İngiltere'yi alâkadar eden bu mes'ele için müttefiklerinin de desteğini sağlayan[58] *Lord Gürzon*, yukarıda arzedilmiş olduğu üzere 23 Ocak 1923 ta-

---

56- *Lord Gürzon*'un, İngiliz Parlâmentosu'nda Lozan Müzakereleri hakkında iki konuşması vardır. Bunların birincisi müzakerelerin inkıtaa uğramasından sonra, ikincisi ise muahede metninin tasdiki esnasındadır. İngiliz Parlâmentosu'nun Lordlar Kamarası'ndaki müzakerelere âid zabıtlardan aynen nakledilmiş olan bu satırlar, intikadan sonraki konuşmasından alınmıştır.

57- *Early of Ronaldshay* - a.g.e., sh. 333.

58- İngilizlerin öteden beri müttefikleri Fransızlar'la aralarında büyük bir ihtilâf mevcud olduğuna ve bu ihtilâfın Suriye ve Irak havalisindeki taleplerinin çatışmasından doğduğuna evvelce temas etmiştik. Hatırlanacağı

rihli Birinci Komisyon'un celsesinde ilk defa olarak bu mes'eleyi alenîleştirmek üzere dedi ki:

«Toplantı açılmıştır. İmzasını dilediğimiz sulh ile tanzimini arzu ettiğimiz mes'eleler arasında en mühimlerinden biri de Türkiye'nin Asya'daki cenup hududlarıdır. Yâni Irak ve Suriye hududları... Bu mes'elenin Konferans'ın açılışından bir hafta sonra, yani 27.11.1922'de müzakereye konması kararlaştırılmıştır. İsmet Paşa, 26.11. akşamı bana bu mes'elenin alenî müzâkeresinden vaz geçilmesini ve husûsî görüşmelerle hallini teklif etti. Kabul ettim. Ancak husûsî görüşmelerde bir anlaşmaya varılamadı. Türkler taleplerinde ısrar ettiler. Ben de reddimi teyide mecbur kaldım. Mes'elenin umumî top-

---

üzere, bu ihtilâf sebebiyledir ki; Fransızlar bidâyetten beri İngiltere'ye karşı Türkiye'yi tutan bir siyâset takib etmekteydiler. Gerek Fransız matbuatı ve gerekse Fransız siyasî mahfillerindeki hava buydu. Hattâ Millî Mücadeleyi gerçekleştiren kuvvetlere, *«Kuva-yı Milliye»* adını takan da Fransız matbuatıdır. Bu Fransız, İngiliz rekabeti yüzündendir ki, ***Franklin Boullion***'un Ankara'ya kadar gelerek Ankara İtilâfnâmesi'ni imzalaması ve cenup hududlarının Suriye havalisinde bugünkü şekliyle tesbiti mümkün olabilmiştir.

Lozan'da Misâk-ı Millî'ye dâhil olduğu cihetle talep edilmesi gereken «Halep» ve «Antakya» istenmediğine göre aramızda ciddî bir ihtilâf mevcud olmaması ve bu yüzden Fransızlar'ın İngiliz taleplerine karşı kullanabilmeleri kolaylıkla mümkündü. Lozan Konferansı'nda müzakere edilen ihtilâflı mes'eleler arasında Fransızlar'ı birinci derecede alâkadar eden tek mes'ele «kapitülasyonlar»dı. Halbuki kapitülâsyonların ilgası yerine, ıslahı kabul edilseydi, Fransızlar'ı tatmin etmek ve bu sûretle Konferans'ın açılmasından kısa bir müddet sonra İngiliz emellerini destekler vaziyete gelmelerini önlemek mümkündü. Zira bu takdirde, Fransızlar'a, kapitülâsyon adı ister muhafaza edilsin, ister edilmesin, verilecek birtakım imtiyazların bilâhare kaldırılması şüphesiz hudud tashihinden çok daha kolay olacaktı. Şurası muhakkaktır ki, Fransızlar Ortadoğu'da rakipleri olan İngilizler'in Irak gibi münbit ve petrolü haiz bir mıntıkayı alarak kendilerinin çorak Suriye topraklarında kalmasıyla aralarında hâsıl olacak muvâzenesizlikten, onların Irak'a hulûl etmeğe başladıkları andan itibaren endişe duymaktaydılar. Bu yüzdendir ki, Musul petrollerinin İngiltere'nin eline geçmektense, Türkiye'ye bırakılmasını tercih edecekleri şüphesizdi. Üstelik tâdil edilmiş olarak muhafaza edilecek olan kapitülâsyonlar dolayısıyla Türkiye üzerinde iktisadî menfaatleri de mevzuubahs olacağından, bunu seve seve yaparlardı. Fakat, ***İnönü***, sırf bir psikolojik değeri hâiz ol-

lantıda tekrar münakaşa edilmesi fikrini ***İsmet Paşa*** hazretlerine teklif ettim. Bundan Fransa ve İtalya hey'etlerini de haberdar ettim. Bu sûretle mes'elenin umûmî toplantıda bütün devletler nazarında, Dünya karşısında ortaya konmasını istedim. Onun için bu sabah toplandık. Türkler'in nokta-i nazarını dinledikten sonra cevap vermek hakkını muhafaza ediyorum. Söz ***İsmet Paşa***'nındır!...»[59]

Bu suretle kürsüye dâvet edilen ***İnönü***, Musul Mes'elesinin İngilizler'le aramızdaki husûsî görüşmelerde aldığı şekli tafsil ettikten sonra Musul'un Türkiye'ye bırakılması lâzım geldiğini anlatan, bu lûzumun ırkî siyâsî, coğrafî, askerî, tarihî ve iktisadî sebeplerini dile getiren yirmi iki sahifelik bir muhtıra okudu. Mütehassıs elemanlara evvelce hazırlattırılmış bulunan ve muhtevâsı itibariyle de haklarımızı oldukça güzel aksettiren bu muhtırânın okunuşu esnasında ***Lord Gürzon***, birkaç defa ***İnönü***'nün sözünü keserek bazı itirazlar serdetmiş, o da bu itirazlara mezkûr muhtırada yer alan muknî delilleri serdetmek sûretiyle cevaplar vermiştir. Bu itirazlar sırasında ***İnönü***'nün ileri sürdüğü istatistiklere itiraz eden ***Lord Gürzon***, Türk istitastiklerine güvenilemeyeceğini söylemiştir. ***İnönü***, Türk istatistiklerinin, Musul'u asırlardan beri idare etmiş bulunan Türkiye'nin asker olma vesâir hizmetler dolayısıyla ortaya çıktığını ve bunların Umûmî Harp'ten evvel gerçekleşmiş olmasından dolayı hiçbir menfaat mülâhazası taşımadan tanzim edildiğini, İngiliz zâbit ve memurlarının ise ancak şehirlerin civarında dolaşarak içerlere giremediklerin-

---

masından dolayı kapitülasyonlar için «ilga» keyfiyetini o derece inat ve ısrarla müdafaa etmiştir ki, Fransızlar bu mes'elede yardım gördükleri İngilizleri Musul mes'elesinde desteklemeğe mecbur kalmışlardır. Kapitülâsyonların ilgasını, Lozan'ın kazanç kayıp tablosunda müsbet bir unsur olarak kabul etmekle beraber, Musul'u almak bahasına bu mevzuda tâvizler verilebileceğinin bu tâvizlerin Musul'a kıyası kabul olmadığının izahtan vareste olduğunu sanırız.

59- Lozan Zabıtları - I. Takım, I. Kitap'da yer alan Birinci Komisyonun 23 Ocak 1923 tarihli celsesinde irad edilen nutuk.

den iyi malûmat toplayamadıklarını ifâde etti.

Kürtlerin asıllarının «İrânî» olduğunu iddia eden *Gürzon*'a karşı da «Ansiklopedia Britannica»yı mehaz göstererek bunların «Turânî» bir kavim olduklarını, burada konuşulan Türkçe'nin Anadolu Türkçesinden hiçbir farkı bulunmadığını, *Lord Gürzon*'un «Türk» ve «Türkmen» tefriki yapmasının ilmî bir kıymeti haiz olmadığını anlattı. Bundan sonra tarihî delilller zikrederek Musul'un Abbasîler ve Selçuklular'dan beri Türkler'le meskûn ve Türkiye'ye âid olduğunu delilleriyle tafsil ettikten sonra:

«Türkiye bugüne kadar Musul Vilâyeti'nin başka bir devlete verilebileceğini hiçbir zaman göz önüne getirmemiştir. İngiltere için vaziyet böyle değildir. İngiltere'nin şimdi Musul'un Irak'dan ayrılmaz olduğunu iddia etmesi için getirdiği deliller 1915 senesinde Mekke Şerifi **Hüseyin** ile müzakere ederken, 1916'da bu havalinin Fransız mandasına verilmesine razı olurken, nihayet 1919'da *Şerif* Paşa'yı teşvik ederek müstakil bir kürdistan yapıp Musul'u Irak'tan ayırmak isterken getirdiği delillerle aynı cins ve ehemmiyette değildir.»[60] demiştir.

İnönü'den sonra söz alan *Lord Gürzon*, Harb-i Umûmî bidâyetinden itibaren Araplar'a verdikleri sözlerden bahsederek mandayı, 1919 «Paris Sulh Konferansı»nın kabul etmiş olduğunu, binaenaleyh «Sevr Sulh Projesi» ile de teyîd edilen manda usulünün neticesi olarak bu bölgenin mandater sıfatıyla kendilerine bırakıldığını söyledi. Müteakiben Musul'un Mütârekeden sonra işgal edilmiş olduğu hususundaki itiraza geçerek bunun normal olduğunu, başka muharebelerde ve Mütarekeye rağmen askeri harekâta devam edildiğine dâir misaller mevcud olduğunu zikretti ve dedi ki: «Zannediyorlar ki, Britanya'nın Musul'u alıkoymak istemesi petrol te-

60- a.y.

Dr. Rıza NUR
-1879 - 1942 -

Birinci Murahhas İnönü'nün bir an evvel sulha nâil olmak için «Musul»u peşkeş çekmek isteyişinin karşısına çıkarak, bu vatan parçasının kaybını bir müddet daha geciktirebilen vatanperver bir sima...

Dürüst bir üslûpla ve mertçe yazıp bıraktığı hâtıratı ile yakın tarihimizin gerçeklerine ışık tutan 1939'da tekrar gelip yerleştiği Türkiye'de âhır ömrünü dindarane geçirmiş olan rahmetlinin Birinci Büyük Millet Meclisi'ndenki resmi.

siriyledir. Böyle değildir. Memleketimin dış politikasıyla uğraşırken hiçbir petrol kralıyla görüşmedim. Bu meyandan Türk Hey'etinden üç kişinin Londra'ya gidip haberim olmaksızın bazı teklifler yaptıklarını işittim..»[61]

Bundan sonra Misâk-ı Millî'ye hücum eden ve bunun müzakereler için hukukî bir mesned teşkil edemeyeceğini söyleyen *Lord Gürzon,* anlaşma olmadığına göre, mes'elenin C e m i y e t - i A k v â m 'a havale edilmesi gerektiğini, bu yapıldığı takdirde Cemiyet-i Akvâm'ın vereceği kararı kabul edeceğini söyleyerek bu teklife cevap beklediğini bildirdi. *İnönü,* öğleden sonra cevap vereceğini bildirmekle celse nihayete erdi. Öğleden sonra saat altıda başlayan ikinci celsede yeniden münakaşalar cereyan etti. Bu münakaşalarda *İnönü* tarafından teklif edilen rey'i âm (plebisit) teklifi *Lord Gürzon* tarafından kabule şâyân görülmedi.[62] Halkın rey verme alışkanlığı, olmadığını, büyük bir kısmının göçebe bulunduğunu, bu

61- İnönü, petrol imtiyazi için tavassutta bulunmak üzere gelen ajanlara kanarak bu mevzuda görüşmeler yapmak üzere Londra'ya üç kişilik bir hey'et göndermişti. Tabiatıyla hiçbir netice elde edemeyen bu hey'etin faaliyetine temas eden *Lord Gürzon: Dr. Rıza Nur*'un beyanına göre şöyle demiştir: «Türkler bana haber vermeden Londra'ya petrol imtiyazı vermek için adam gönderdiler. Bu efendiler çabuk döndüler. Çünkü benden habersiz bir iş yapılamayacağını çabuk öğrendiler. Ve Londra'da müzeleri onlara inşallah ben gezdiririm» diye alay etti. Notasına cevapta *İsmet,* onların Londra'ya müzeleri gezmek için gittiklerini yazmıştı. Çocukça bir şeydi. Bütün bu işlerden hâsılı **Gürzon**'a bir alay vesilesi vermekten ibâret olmuştu...» (*Dr. Rıza NUR* a.g.e., 1038)

62- *Lord Gürzon,* Musul'un istikbalini tâyin için halkın reyine müracaat edilmesini pek tabii olarak kabul edemezdi. Çünkü mahallin Türk sekenesinden maada Kürtler ve hattâ Araplar'ın bile kâhir bir ekseriyetle Türkiye lehinde rey kullanacakları birçok defalar tezahür etmiş bulunuyordu. Esasen ileride anlatılacağı üzere, Irak dahilinde İngiliz idaresine karşı isyanlar başgöstermişti. O kadar ki, meselâ Süleymaniye havalisi, Lozan Konferansı esnasında bile *Şeyh Mahmud* adında mahalli bir Reisin idaresinde müstakil bir vaziyette bulunuyordu.

Mahallî halkın her vesile ile Türkiye lehinde olduğunu gösteren birçok tezahüratları sadece birini, Tanin Gazetesi'nin 21 Muharrem 1335 (18 Teşrinisânî 1916) tarihli nüshasından nakleden *Süleyman Nazif* merhumun

hususta hiçbir tecrübeleri olmadığından maksadın anlaşılamayacağını ve muhtemelen mümânâatla karşılaşılacağını iddia etti. Müteâkiben de tehdide kalkışarak: «Daha bir şey ilâve etmek isterim: İş bu maddede kalamaz. İmdi, Türk Hey'eti'nin hakikaten reddettiğini ve reddinde ısrar eylediğini farzedelim. Yapılacak ne kalıyor? Mes'eleyi bu halde bırakamam. Bu, Dünya sulhünü fazlaca tehlikeye koyar. Matbuatta gördüğüm ve aldığım malûmatla biliyorum ki; mes'ele Türk Heyeti'nin dileği gibi tasfiye edilmezse, Musul istikametinde Türk askeri tarafından hareketler yapılabilir, teeâvüz vâki olabilir, askeri vâsıtalarla işi düzene bağlamak teşebbüsü yapılabilir, harb zuhur edebilir. Ben burada sulh akdetmek için bulunuyorum. Harb yapmak için değil. Harbe müncer olacak bir vaziyetin devamına müsaade etmek için değil! Bu sebeple eğer hakikaten Türk Hey'eti reddediyor ve reddinde israr ediyor ise, müstakil sûrette hareket etmeye kendi Hükûmetim nâmına mecbur olacağım.»[63]

»**Firak-ı Irak**» adlı eserinden alarak dikkatlerinize arzedelim: Bu parça, *Irak Cephesi*'nden dönen esirlerimizden bir çavuşla yapılmış mülâkattan alınmıştır.

BASRA'DA İSLÂM TEZÂHÜRATI

Sabah yine kelepçeler bileklerimizde olduğu halde ikişer olduk. Ve yürümeye iktidarı olan, olmayan hepimiz, Basra'ya doğru ilerlemeye başladık. İngilizler bugün diğer günlerden fazla bir tekayyüd gösteriyorlardı. Eski muhâfızlara refakat eden Hindi möslümanları Gorgo ve İngiliz neferâtıyla tebdil etmişlerdi.

Şehre dâhil olurken me'yûs feryâdlar aksetmeye başladı. Şehrin sokaklarından geçerken bir müslüman mahşeri arasında bulunduğumuzu samimî bir memnuniyetle gördük. Ve her ağlayarak bağıran, Cenab-ı Hak'dan din kardeşleri için niyâz-ı merhâmet ediyordu. Evlerin damları üzerine çıkan müslümanlar, kadın, erkek İngilizler'in bütün şiddet-i mümânâatlarına rağmen üzerimize ekmek, şeker, sigara yağdırıyorlardı. Kadınlar bu havaliye mahsus olan mâtem hıçkırıklarıyla feryâd ediyor ve ellerindeki yiyecekleri bize, elimize vermek için muhafızların üzerlerine atıyorlardı. Bu silâhsız tehâcüm, gittikçe tezâyüd ediliyordu. Gorgolar, kalabalığı dağıtmak için ahâliyi dipçiklemeye, itmeye uğraştılar. İslâmlar buna büsbütün münfail olarak eskisinden daha şiddetle, ellerindekilerini esir dindaşlarına vermek için atılmışlardı.» (*Süleyman Nazif* - Firâk-ı Irak - Dersaadet 1918, sh. 58-59)

63- Lozan Zabıtları, I. Takım, I. Cild, I. Kitapta yer alan mezkûr celseye âid zabıtnâme.

Lard Gürzan, bu tehdidin arkasından Cemiyet-i Akvâm Misâkı'nın onbirinci maddesini okuyarak tehdidini daha vazıh hale getirdi. Bu madde, harb tehlikesi vukuunda Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin toplanmasını ve «Misak»da yazılı birtakım tedbirlerin alınması için teşebbüse geçilmesini âmirdi. Maddeyi okuduktan sonra Türk Hey'etinin kendisini buna icbâr etmeyeceği temennisini izhar eyledi.

Müteakiben söz alan Müttefik murahhasları da *Lard Gürzan*'u teyîd eden konuşmalar yaptılar. *İnönü* bir kere daha cevap vererek Türkiye'nin Musul'dan vaz geçmiyeceğini katî bir lisanla ifade etti. Bunun üzerine hiçbir anlaşma olmadan celse tâtil edildi.

Lozan Konferansı müzakerelerini inkıtaa uğratan 4 Şubat tarihli celseye kadar çekişme gitgide daha hararetlenerek devam etti.

Hakikatte Musul Mes'elesinde asıl yapılacak iş, petrolü İngilizler'e terk ederek ariziyi kurtarmaktı. Gerçi İngilizler, Musul Mes'elesiyle petrol yüzünden alâkadar olmadıklarını suret-i hakdan görünerek birkaç defa alenen beyan etmişlerdi. Fakat bunun doğru olmadığı İngiliz kaynakları kadar, vukuâtın seyir tarziyle de sâbitti. Gerçekten İngilizler Musul Mes'elesiyle petrol yüzünden meşgul olmadıkları kanaatini izhar sadedinde o derece mâhirâne bir rol oynamışlardı ki, buna Türk Murahhas Hey'eti'nin ikinci mes'ul şahsı *Dr. Rıza Nur* bile inanmak temâyülü göstermişti.[64]

Gerçi petrolü peşkeş çekerek araziyi kurtarmak hususunda bazı teşebbüsler yapılmış ve bu arada evvelce zikredildiği üzere Londra'ya üç kişilik bir hey'et dahi gönderilmişti. Fakat böyle bir teşebbüs için o derece geç kalınmıştı ki; bundan hasıl olan netice *Lard Gürzan*'un istihzalarına mâruz kalmaktan ileriye gidememişti.

Lard Gürzan'un Musul Mes'elesi'nde Türk Hey'etine pes

64- Dr. Rıza NUR - a.g.e., sh. 1035

dedirtmek için defaatle tehdidler savurmasına rağmen kendisinin de bu hususta ciddî ve kararlı hareket edecek şartlar içinde bulunmadığı muhakkaktı. Gerçekten bütün Avrupa efkâr-ı umûmiyesiyle birlikte İngilizler'in de harpten bıkmış bulunduklarını ve İngiliz siyâsî ricâlinin böyle bir efkâr-ı umûmiyesinin tesiri altında vazife görmekte olduğu *Gürzon*'un yer yer takibettiği sert tutumu, zaman zaman yumuşatmak ihtiyacını hissetmesinden de anlaşılabilirdi. ***Earl af Ronaldshay***, *Lard Gürzon*'un bu kurusıkı tehdidlere rağmen içinde bulunduğu şartların hiç de göstermeğe çalıştığı gibi olmadığını ifşa eden ve İngiliz Başvekili tarafından İngiliz Başmurahhasına çekilmiş şu telgrafla ortaya koymuş bulunmaktadır:

«*Kanaatlerimi tam olarak bilmene rağmen muhtemel bir ihtilâfı önlemek için kanaatimce hayatî ehemmiyeti haiz iki şeyin mevcud olduğunu tekrarlamam belki iyi olur. Birincisi şudur ki; Musul için harbe gitmemeliyiz. Sevr Muahedenâmesi'nden arta kalanı mer'iyete sokmak için Türkler'le yanlız başımıza savaşmayacağız. Bu noktalar hakkındaki fikrim o kadar kat'idir ki, önceden kestirilemeyecek bir sebep hariç, hiçbir şeyin fikrimi değiştirebileceğini zannetmiyorum. Binaenaleyh, bundan başka hiçbir siyâset hakkında mes'uliyet kabul edemem.*»[65]

Bu vesikayı derceden yazar, müteakiben ilâve ediyor: «*Lard Gürzon*'un harbe girme niyeti de Başvekilininkinden fazla değildi.»[66]

Bizde hasmın burada açıklanan iç durumunu öğrenmek için en küçük bir istihbarat olmadığı gibi, kendi sırlarımızı dahi saklayamıyorduk. Gerçekten Türk Murahhas Hey'eti ile Ankara arasındaki istihbarat Köstence üzerinden yapılıyordu. Burası ise, tamâmen İngiliz kontrolu altındaydı. *Churchill*'in, hâtıratında âdetâ alay ederek «*bu muhaberenin Londra'da her*

65- *Earl of RONALDSHAY* - a.g.e., sh. 333
66- a.y.

LORD CURZON

- Lozan Konferansı Müzakereleri'nde İngiliz Başmurahhası -

İnönü'yü binbir taktikle bunaltarak «Musul» un mukadderatını, umûmî sulhun mukadderatından tefrik etmeye muvaffak olan kurt diplomat...

*sabah kahvaltısında müzakere ve münakaşası yapıldıktan sonra serbest bırakıldığını»*67 yazmakta olduğu düşünülürse Hey'etimizin ne ölçüde sır saklayabildiği kendiliğinden anlaşılır. Kendi sırlarını düşmana kaptırdığı ve üstelik de, düşmanın ahvâli hakkında en küçük bir malûmat elde edemediği içindir ki, *Gürzon*'un blöflerine boyun eğen ***İsmet Paşa***, Musul Mes'elesi'ni Muâhedenin imzalanmasından itibaren bir yıl içinde68 iki tarafın sulh yoluyla halletmesini, bu olmazsa Cemiyet-i Akvâm'a havâlesi teklifini ileri sürdü.

Kanaatimizce Musul'un işte bu anda kaybedilmiş olduğu kabul edilmelidir. Çünkü Musul Mes'elesinin kaderini umumî sulhün kaderinden tefrik ederek onu yalnız Türkiye ve İngiltere'yi alâkadar eder bir mes'ele haline getirmek bu mes'eledeki hatâların en büyüğü olmuştur. Çünkü, bütün Dünya efkâr-ı umûmiyesinin sulhe iştiyak ve ihtiyacı, Türkiye'den daha az değildi. Bu itibarla Musul Mes'elesi umumî sulha mânî olacak bir mes'ele olarak sulhün kaderine bağlı kalsaydı, tâviz vermek ihtimalleri daha büyük bir kuvvetle melhuzdu. Bir kere sulh tahakkuk ve takarrur ettikten sonra sırf Türkiye ve İngiltere'yi alâkadar eder bir mes'ele için Dünya milletlerinin fazla bir gayret sarfetmiyecekleri ve hele İngiltere gibi Birinci Cihan Harbi gâlipleri arasında bir numaralı yeri işgal eden bir devlete karşı Türkiye'yi tutmayacakları muhakkaktı. Hem de Cemiyet-i Akvâm gibi İngilizler'in son derece müessir oldukları bir teşkilâttan Türkiye lehine bir karar çıkarmanın imkânsızlığı âşikârdı. Çünkü İngiltere, Cemiyet-i Akvâm'da belli başlı söz sahiplerinden biriyken, Türkiye bu teşkilâta âzâ bile değildi.

Musul Mes'elesi'nin Cemiyet-i Akvâm'a havâlesini kabul ve hattâ tekliften başlayan hatâlar, birbirini kovaladı. Türk

---

67- Bkz: *Churchill*'in Hâtırâlarına atfen *Feridun KANDEMİR* - a.g.e. sh. 103.

68- Bu müddet, sonradan dokuz aya indirilmiştir.

Murahhas Hey'eti'nin devam eden zaafları ve tehdidler karşısında yılgınlığını gören İngilizler ve onlarla ağız birliği etmiş olan Müttefikler, hep birlikte taarruza geçtiler.

Çekişmeli geçen Ocak ayı nihâyetine gelindiği zaman «yeni bir sulh porjesi» hazırlıyarak Türk Murahhas Hey'eti'ne imzalatmak teşebbüsünde bulundular. Bu projede Musul Mes'elesi'nin de Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce bir karara bağlanacağı kaydedilmekteydi.

4 Şubat'ta güzel hazırlanmış bir mizansen ile Türk Hey'eti'ni bu yeni Muâhede projesini imza etmesi için hep birlikte icbâr ettiler.[69] *İsmet Paşa*, bir aralık bu projeyi imzalayarak işin içinden çıkmak istedi.[70] Fransız Murahhası *Bompar*'ın alenen ifade ettiğine göre[71] bu hususta kendilerine *İnönü* tarafından söz verilmişmiş. *Rıza Nur*'un şedîd muhalefeti ile bu projenin *İnönü* tarafından imzalanması önlenmiştir. Bu yüzdendir ki, *Lord Gürzon* sonradan İngiliz Parlâmentosu'nda yaptığı konuşmada bunu ifşâ ederek şöyle demiştir: «Başmurahhas bana imza selâhiyeti olduğunu söyledi. Ayrılma günümüz belli oldu. Fakat son anda araya «kötü bir ruh» girdi...»[72] Bu kötü ruh hiç şüphesiz *Dr. Rıza Nur*'du. Nitekim O da bu tasviften kendisinin kastedildiğini kabul etmektedir.[73]

Bu sûretle teklif edilen projenin binbir tazyik, cebir ve ricaya rağmen imza edilmeyerek reddiyle Konferans inkitaa uğradı. En evvel *Lord Gürzon* saatlerdir hareketini tehir eylediği trene atlayarak Lozan'ı terketti. Hey'etimiz de Ankara'ya dönüş için hazırlıklara başladı.

69- Bu heyecanlı celsenin tafsilâtı için bkz: *Dr. Rıza NUR* - a.g.e., sh: 1144 ve müt. *Kadir MISIROĞLU* - Lozan Zafer mi, Hezimet mi? İstanbul 971, C: I, sh. 245 ve müt.

70- *Dr. Rıza NUR* - a.g.e., sh. 1154-1155.

71- a.y. - Lozan Zabıtları (İnkıta Celsesi.)

72- *Lord Gürzon*'un Lordlar Kamarası'nda geçen, evvelce zikredilmiş konuşması.

73- *Dr. Rıza NUR* - a.g.e., sh. 1158.

Müzakereler kesilip hiçbir neticeye varılmadan Konferans dağılınca, Türk Murahhas Hey'eti de diğerleri gibi Lozan'ı terketti. Romanya üzerinden yurda dönen *İnönü*, Bükreş'te mahallî İngiliz Sefâreti vasıtasıyla *Lord Gürzon*'dan bir mesaj aldı. Bunda, sulhün behemehal gerçekleşeceğinden bahsedilmekte ve *İnönü*'den sulh için müzakereler esnasında olduğu gibi Ankara'da da feragat ve fedâkârlıkla çalışması istenmekte ve sulh hakkındaki ümit ve temennilerini tekrarlamaktaydı.[74]

İlk defa *İnönü* tarafından ifşâ edilen bu mesaj, *Lord Gürzon*'un Konferans'daki tehditkâr tavırlarına rağmen neticeye sulh yoluyla varmak hususundaki arzularını bir kere daha ifade etmek ihtiyacını hisseylediğini gösterdiği gibi, başta «Musul Mes'elesi» olmak üzere halledilmemiş mes'eleler için herhangi bir surette harbe caseret edemiyeceğini de aksettirmekteydi. İngilizler'in Musul Mes'elesinde Türkiye ile anlaşma gerçekleşmediği takdirde, harbe tutuşamıyacakları hususunda *Earl of Ronaldshay*'in evvelce dercedilmiş bulunan İngiliz Başvekilinin karar ve niyetini aksettiren ifadesi bilinmediğine nazaran *İnönü*'nün harpten korkmasını mâkûl addetmek mümkün olabilirdi. Fakat kendisinin temas ve ifâde ettiği bu mesaj bile tek başına O'nu ikaz ve irşâda kifâyet edecek bir kuvveti hâizdi. Bu itibarla, temas ettiği bu vesika, korku ve indişelerinin yersizliğini gösteren ve kendinden menkul olması itibariyle de mânidâr olan bir vesikadır.

Müteâkiben İstanbul'a gelen *İnönü*, burada da İngiliz siyâsî mümessili *Amiral Bristol*'ün *Lord Gürzon*'u teyid eden temenni ve tavsiyelerine muhâtap olmuştu.

İstanbul'da fazla kalmayarak Ankara'ya doğru yola çıkan

74- Bkz: *İnönü*'nün Hâtırâları - Lozan Kısmı - Ulus Gazetesi, 22 Eylül 1968 tarihli nüsha.

İnönü, Eskişehir'de ***M. Kemal*** ve ***Fevzi Paşa***'lara mülâki olmuş ve kendilerine müzakereler hakkında lüzumlu izahatı vermiştir. Bu sırada İzmir'de «İktisat Kongresi»ni açarak orada o güne kadar devam eden beyan ve ifadelerin uslûbunu değiştirerek uzun ve teferruatlı bir konuşma[75] yapmış olan ***M. Kemal*** ile ***Hayim Naum Efendi*** arasında cereyan eden görüşmeler ve tebellür etmeye başlayan «yeni siyâset» le alâkalı hareket ve faaliyetleri, bir başka eserimizde[76] gereği kadar tafsil etmiştik.

Eskişehir'de, Lozan'dan dönmekte bulunan ***İnönü*** ile, Ankara'da karşılaşılması melhuz sert muhalefet ve ten alâkalı hareket ve faaliyetleri bir başka eserimizde[76] gereği kadar tasfil etmiştik. Asıl ihtilâf mevzuu zâhirde Musul görülmekte idiyse de, hakikatte Hilâfet pazarlığıydı.

Gerçekten Murahhas Hey'eti'nin Ankara'ya varışından itibaren sert bir muhalefet ile karşılaşılacağı anlaşılmıştı. O zaman Meclis'de «İkinci Grup» adıyla mevcud olan bir nevi muhalefet partisi, Lozan'da haklarımızın lâyıkı veçhile müdafaa edilemediği kanaatinde bulunuyor ve bilhassa Musul Mes'elesi'nde tavizkâr davranılmasını hazmetmiyerek müthiş bir asâbiyet izhar ediyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Şubat 1923'de ***Ali Fuad Cebesoy***'un riyâsetinde akdettiği gizli celse ile Konferans'da cereyan eden hâdiselerin müzakeresine başladı. İlk olarak söz alan ***İnönü,*** Konferans'ın seyri hakkında saatler süren uzun bir konuşma yaptı. Müzakerelerin cereyan tarzından, neden müsbet bir neticeye vâsıl olunamayarak inkıtaa mâruz kalındığından uzun uzun bahsettikten sonra sözü Musul Mes'elesi'ne getirerek dedi ki:

«- Biz Musul üzerine kendileri ile bir sûret-i hâl bulalım

75- Bkz: Gazi Paşa İzmir Yollarında - Ankara 1339. sh. 102 vd.
76- Bkz: ***Kadir MISIROĞLU*** - Lozan Zafer mi, Hezimet mi? C.I. İstanbul 1971 sh. 267 ve müt. veya «Geçmiş ve Geleceği ile Hilâfet» İstanbul 1993.

dedik. Musul Vilâyeti'ni derhal işgal edelim. Fakat onların iktisadî inkişâfı ve petrollerden istifade etmek gibi menfaatleri varsa, veyahud birtakım unsurları kendi aleyhlerine tahrik edeceklerinden endişeleri varsa, onu tatmin edelim, bir sûret-i hâl bulalım dedim. Onlar da bir sûret-i hâl aramışlardı. Diyorlardı ki, Musul şehrini muhafaza edelim. Eğer bir menâfi-i iktisâdisinden ve petrolünden dolayı Musul'u vermiyorsak, herkese verdikleri gibi bize de bir hisse ayıracaklardı. Umumî celsede mes'ele bu safhaya girmişti. En sonunda Müttefikler müttehid bir cephe olarak inkıta tehdidi ile bizi tehdid ettiler..»[77]

Büyük Millet Meclisi ve bilhassa onun bünyesinde bir nevi muhalefet partisi rolünü oynayan «İkinci Grup»a mensup meb'uslar ***İnönü***'nün verdiği teferruatlı izâhâtı tatmin edici bulmadılar. Kendisine muhtelif sualler sorarak derhal ve tatminkâr cevaplar almak istediler. Karşılıklı atışmalar ve çetin münakaşalar cereyan etti. Bu münakaşalar esnasında Birinci Büyük Millet Meclisi'nin âteşin hatibi Trabzon Meb'usu büyük vatansever merhum ***Ali Şükrü Bey*** ile ***Hüseyin Avni*** (Ulaş) ***Bey***, grup sözcüleri tavrıyla tekrar tekrar söz alarak ***İnönü***'yü sual yağmuruna tuttular. Bunlar Müttefiklerce teklif edilmiş bulunan yeni muâhede projesiyle Musul Mes'elesindeki tâvizkâr tutumu bir türlü hazmetmek istemiyorlardı. Gerçekten Meclis, «Musul'u vermeyiz, gerekirse bu uğurda tekrar harbe gireriz» diye heyecan içindeydi.[78]

Kızışan bu münakaşa esnasında Hey'et-i Vekile Reisi ***Rauf Bey*** de söz almış ve iki tarafı yatıştırmak için çok büyük bir gayret sarfetmeye ve ter dökmeye mecbur kalmıştı. Onun bu konuşmasının ruhu kendi ifadesiyle şu idi:

«Biz, ***M. Kemal Paşa*** ile ***İsmet Paşa***'dan gereken izâhâtı

77- Bkz: Zabıtlardan naklen ***Ali Fuad CEBESOY***'un Siyâsî Hâtırâları - İstanbul 1957, sh. 235.
78- Bkz: ***Feridun KANDEMİR*** - Hâtırâları ve Söyledikleriyle ***Rauf Orbay*** - İstanbul 1965, sh. 115

alıp durumu tahlil ile tetkik ettikten sonra, esas itibariyle «işi harbe gitmeden halletmenin bir çaresini bulmak» noktasında mutâbık kaldık.»[79]

Kanaatimizce Musul gibi birkaç bin yıllık Türk toprağı bir vatan parçasının ziyâında asıl âmil, *Rauf Bey*'in yukarıda alınan cümlesinden ifadesini bulan *«harbi göze alamamak»* (Harb etmemek değil, sadece göze alamamak) olmuştur. Filhakika bu mes'ele için harb göze alınabilseydi, muhakkak ki, böyle bir şey vâkî olmadan Musul'un kurtarılması mümkün olacaktı. Zira yukarıdan beri yeri geldikçe çeşitli delilleri serdedilmiş olduğu üzere Musul için İngilizler'in de harbi göze alamayacak bir durumda bulundukları, *Lord Gürzon*'un tehdidlerinin ise sırf bir blöf olduğu anlaşılmış olsa gerektir. Bu mevzudaki tereddüdün ileride başka tezahür şekillerinden de bahsedeceğiz. Şurasını hemen ifâde etmeliyiz ki, İngiliz Entellijansı gibi her yerde gözü ve kulağı olan bir teşkilâtın Türkiye'nin Musul için harbi göze alamamak gibi bir kararsızlık içinde bulunduğundan habersiz olmasına imkân yoktu.

Gerçi Lozan Konferansı'nın başarısızlığa uğraması halinde karşılaşılacak güçlükler için «Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti» nce «çok gizli» kaydıyla bir hareket plânı[80] hazırlanmıştı. Fakat bu plân, Musul'un kaybını önleyecek bir taarruzî mâhiyet taşımasına rağmen hiçbir zaman kullanılmayarak bir kenara atılmıştır.

İkinci Grup meb'uslarıyla ***M. Kemal, İsmet Paşa*** ve taraftarları arasındaki bu çetin münakaşa *Rauf Bey*'in mutavassıt ve mûtedil görünmekle beraber haddi zatında *İsmet Paşa* ve taraftarlarını tutan konuşmalarıyla girift bir mâhiyet alınca, Meclis Reisliği Kürsüsü'nü işgal eden ***Ali Fuad Cebesoy*** elinde tuttuğu ve müzakereleri idare etmek için kullandığı çanı öfkeyle münakaşacıların arasına atmış[81] ve Meclis tarihinde ilk defa cereyan eden böyle bir hareketle münakaşalar kısmen yatışmıştır.[82]

79- a.y.

80- Bkz: Belgelerde Türk Tarihi Dergisi - Eylül 1970 tarihli, 36 numaralı sayı.

Bu sırada muhaliflerin sözcüsü mevkiindeki ***Ali Şükrü Bey***'in fecî bir sûikasde kurban gitmesi[83] İkinci Grup'u bambaşka mes'elelerle uğraşmağa sevketmiş, ve bu sûrette altından kalkamadıkları tenkitlere rağmen yine hey'et vâki dâvete uyarak ikinci defa Lozan'a gitmiş ve tâviz üstüne tâviz vererek müzakereleri neticelendirip «Lozan Sulh Muâhedenâmesi»ni imza etmişti. Bu muâhedenâme'nin üçüncü maddesi Irak ile Türkiye arasındaki hududun tespiti mes'elesinde şu hükümü vazetmiştir:

«Türkiye ile Irak arasındaki hudud işbu muâhedenâme'nin mevki-i meriyete vaz'ından itibaren dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sûret-i muslihânede tâyin edilecektir. Tâyin olunan müddet zarfında iki Hükümet arasında ihtilâf husûle geldiği takdirde ihtilâf, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne arzolunacaktır.

Hatt-ı hudud ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya Hükûmetleri mukadderât-ı kat'iyyesi bu karara muallâk olan arazinin hâl-i hazırında herhangi bir tedbil ikâına bâis olacak mâhiyette hiçbir harekât-ı askeriye veya sâirede bulunmamağı mütekabilen teahhüd ederler.»

Bu maddenin birinci fıkrasına istinaden Türkiye ve İngiltere arasında Musul Mes'elesinin sûret-i muslihânede tâyinini temin zımnında İstanbul'da 15 Mayıs - 5 Haziran 1924 tarihleri arasında bir Konferans daha toplanmıştır. İngilizlerin

81- ***Ali Fuad CEBESOY*** - a.g.e. sh. 288

82- Bu heyecanlı celse hakkında tafsilât için bkz: ***Feridun KANDEMİR*** - a.g.e., sh: 115 ve müt. - ***Ali Fuad CEBESOY*** - a.g.e., sh. 233 ve müt. - ***İnönü***'nün Hâtırâları (Lozan Kısmı) a.g.e.

83- Türk milliyetçi ve mukaddesatçılarının mücadelelerinde bir dönüm noktası teşkil eden bu feci suikasd hakkında tafsilât için bkz: **Dr. Rıza NUR** - a.g.e., sh. 1171 vd.

mes'eleyi Cemiyet-i Akvâm'a havâle hususunda mevcud menfaatleri iktizâsında sırf maddenin hükmünü yerine getirmek nev'inden dâhil oldukları bu Konferans'da Musul'la birlikte Hakkârî Vilâyetimizin bazı kazalarını dahi istemeğe kadar varan yersiz ve mesnedsiz beyânları yüzünden hiçbir netice elde edilememiş ve bu yüzden mes'elenin, Cemiyet-i Akvâm'a arzını zarurî kılan bir durum hâsıl olmuştu. Bugüne kadar sırf lâtin asıllı yeni harflerle okur - yazar olanlar için hiçbir kaynakta malûmat verilmemiş olan ve zamanında «Haliç Konferansı» adıyle yâdedilmiş bulunan bu Konferanstan da bir nebze bahsetmek istiyoruz:

Kasımpaşa'da eski «Bahriye Nezâreti»ne âid binada toplanıldığı için «Haliç Konferansı» namıyla yâdedilen bu Konferansa İngilizler'in anlaşmak niyetiyle gelmedikleri daha ilk görüşmelerde derhal ortaya çıkmıştır. Gerçekten bu mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce hallüfaslında onlarca sayısız menfaatler bulunduğu muhakkaktı. Bu yüzdendir ki, bir taraftan «Haliç Konferansı» nda netice alınmasını imkânsızlaştıran anormal teklifler ortaya atarken, diğer taraftan da Türkiye dâhilinde Mardin Dağları'ndaki Mârunîleri silâhlandırmak gibi birtakım karışıklıklar çıkarmak yoluna gitmişlerdir. Şimdi biraz da bu iki yüzlü ve samimiyetsiz İngiliz siyâsetinin tipik bir tezâhürüne sahne olan «Haliç Konferansı» ndan bahsedelim:

b- Haliç Konferansı'nda

Haliç Konferansı, bu konferansta müzakereleri İngiltere Hükümeti namına yürütmeye memur ***Sir Persi Koks*** riyâsetindeki bir hey'etle Türkiye nâmına ***Fethi*** (Okyar) ***Bey*** riyâsetindeki Türk Hey'eti arasında 19 Mayıs - 5 Haziran 1924 tarihleri arasında Kasımpaşa'daki şimdi «Kuzey Saha Deniz Kumandanlığı» olarak kullanılan eski «Bahriye Nezâreti Binası»nda cereyan etmiştir.

16 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'a gelen İngiliz Hey'eti, İstanbul'da Ankara Hükûmeti'nin siyasî mümessili sıfatını haiz olarak bulunan ***Adnan*** (Adıvar) ***Bey*** nâmına ***Mâcid Bey*** tarafından istikbal edilmişlerdir.

İngiliz Hey'eti aynı gün öğleden sonra eski Bahriye Nezâreti Binası'na giderek Türk Başmurahhası ***Fethi Bey***'i ziyaret etmiş ve bu ziyârette müzakere gününün tesbiti mes'elesi görüşülmüştür. Aynı günün akşamı Türk Hey'eti Pera Palas otelinde ikâmet etmekte olan İngiliz Hey'etine iâde-i ziyârette bulunmuş ve müzakereleri 19 Mayıs 1924 Pazartesi günü başlaması kararlaştırılmıştır.

Birinci ictimâ

Musul Mes'elesi'ni halle memur iki taraf, murahhasları hazır olduğu halde kararlaştırılan gün ve yerde müzakerelere başlanılmıştır. Celseyi açan Türk Başmurahhası ***Fethi Bey***:

«- Sûret-i muslihânede tesbiti, Lozan Ahidnâmesi ile tehîr ve ta'lik edilen Türkiye - Irak hududunun tahdidi mes'elesini müzakereye memur hey'et-i murahhasa âzâsıyla müşâvirlerini Hükûmet-i metbuam namına kemâl-i hürmetle selâmlamakla kesb-i şeref eylerim. Evvelce Lozan'da İngiliz ve Türk Hey'eti Murahhasası arasında uzun müzâkerâta zemin teşkil etmiş olan ve müzâkeresi daha sâkin bir devreye tehir edilmek mecburiyeti tahassül eden bu mes'elenin memnuniyetbahş bir tarzda tasfiyesine muvaffak olmaklığımız ziyâdesiyle şâyân-ı temennîdir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Britanya İmparatorluğu arasında teessüs edecek olan münâsebât-ı müstakbele bu mes'elenin raptedileceği dostâne sûret-i tesviyeye tâbi bulunuyor.

Bu konferans'da mevbuubahs edilecek olan mes'elenin müzâkeresi ve halli esnasında hak ve adâlet hislerinin hâkim olacağı ümmid-i kavîsiyle haşmetlû İngiltere Kralı Hazretleri

tarafından i'zâm buyrulan hey'et-i murahhasaya beyân-ı hoşâmedi eder ve Konferansın küşâd edilmiş olduğunu kemâl-i memnuniyetle beyân ederim.»[84] demiştir.

Fethi Bey'den sonra söz alan İngiliz Başmurahhası, kendilerine gösterilen samîmi misafirperverliğe teşekkür ettikten sonra bu mes'ele hakkında bir Anlaşma hâsıl olabileceği hususundaki temennilerini izhar etti. anlaşma olmadığı takdirde mes'elenin «Cemiyet-i Akvâm»a gideceğini, fakat bu suretle hallinin İngiltere için tabiatıyla şâyân-ı tercih olmadığını söyledi. Halbuki biraz sonra ortaya atacağı aşırı tekliflerle, bilâkis anlaşmak niyetinde olmadığını ve bu işin Cemiyet-i Akvâm'a havalesini temin için peşin bir karar sahibi bulunduğunu gösterecektır.

Bundan sonra murahhaslar mütekâbil bir sûrette selâhiyetnâmelerini teâti ederek öğleden sonra toplanmak üzere celseyi tâtil etmişlerdir.

Öğleden sonra yeniden çalışmalarına başlayan Konferansta Türk Hey'et-i Murahhası, hududun Musul'u Türkiye'ye bırakılacak tarzda çizilmesi lâzım geldiğini beyanla, bunun ırkî, coğrafî, târihî ilh. delillerini serdetmiştir. Bilâhare söz alan İngiliz Murahhası bu mütalâalara cevap veren bir konuşma yapmış, iki tarafın iddia ve talepleri arasında büyük bir mutâbakatsızlık olduğu görülmüştür.

Çarşamba günü öğleden sonra tekrar toplanılmak üzere celseye nihayet verilmiş ve müteakiben Türk Başmurahhası *Fethi Bey* tarafından İngiliz Hey'eti şerefine bir çay ziyâfeti verilmiştir.

İkinci ictimâ

21 Mayıs 1924 Çarşamba günü Haliç Konferansı'nın ikinci ictimâına başlayan hey'etler, nokta-i nazarlarını daha ziyâde muhtıra teâtileri, sûretiyle izah etmişlerdir.

Öğleden evvel *Fethi Bey*, Musul'un eski Osmanlı idaresi

84- Ayın Tarihi - Ankara 1350, C. III, sh. 171-172.

zamanındaki vilâyet hududları nazar-ı itibare alınmak sûretiyle Türkiye'ye devri gerektiğine dâir iddia ve talebini ileri sürmüş, buna mukabil *Persi Koks*, İngiliz nokta-i nazarını aksettiren bir muhtırayla Musul şehri de dâhil olmak üzere Fırat Nehri'nin iki sahilini de talep etmiştir. Buna yine bir muhtıra ile cevap veren *Fethi Bey*, Türk Heyeti'nin nokta-i nazarının çeşitli sebepler muvacehesinde kabul edilmesi lâzım geldiğini şifâhî olarak izah etmiş, buna karşı İngiliz Başmurahhası'nın hazırlanmak sûretiyle ancak Cumartesi günü cevap verebileceğini söylemesi üzerine müzakere o güne bırakılmıştır.

Üçüncü ictimâ

Haliç Konferansı'nın üçüncü ictimâı 24 Mayıs 1924 tarihinde öğleden sonra akdedilmiştir. Bu ictimâda *Fethi Bey*'in evvelce Musul Vilâyeti'nin bize bırakılmaması lâzım geldiğine dâir serdettiği muknî delillere cevap vermesi gereken İngiliz Başmurahhası, Musul şöyle dursun, Hakkârî Vilâyetimize bağlı olup da o anda tamamen idaremiz altında bulunan «Beytüşşebâb», «Çölemerik» ve «Revandiz» kasabalarını dahi talep edecek kadar ileri gitmişti. Halbuki Konferans yalnız Musul Vilâyeti'nin kime âid olacağını tâyin için toplanmış bulunuyordu. Bu durum İngilizlerin İstanbul'a anlaşmak için gelmediklerinin âşikâr bir delili idi.

Fethi Bey, İngiliz Başmurahhası'nın nokta-i nazarını teyîd için ibraz eylediği haritada gösterilen yeni hududu kabul etmemize imkân olmadığını. mütekabil olarak Türk Hükûmeti'nin de kendilerine Türkiye'nin nokta-i nazarına göre çizilmiş bir haritayı tevdi edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine *Persi Koks*, yeniden müzakereye başlayabilmek için vaadedilen haritayı beklediğini söylediğinden celseye nihâyet verilmiştir. Fakat İngilizler'in sırf anlaşmayı imkânsız kılmak için ortaya attıkları bu yeni ve aşırı teklif üzerine, Konferans yeni bir müzakere günü tâyin etmeksizin nihayete ermiştir.

SİR PERSİ KOKS (COCKS)

- Haliç Konferansı'nda İngiliz Başmurahhası -

Sir Persi Koks (Cocks) - bizler için - son derece câlib-i dikkat bir şahsiyettir. İngiliz Entellijansı'nda çalışan, Şark - ve bilhassa - petrol işlerinde mütehassıs belli başlı adamlardan biriydi. Aynen *«Lavrens»* gibi Arap memleketlerinde çalıştırılmak üzere husûsi bir sûrette yetiştirilmişti. Gerçekten Londra'daki casus mektebini bitirdikten sonra şarkıyat tahsil etmiş ve tam bir müsteşrik hüviyetini iktisab etmişti. O derecede ki Mısır'ın meşhur «Câmi-ül Ezher» Üniversitesi'nde - takma ad ve değişik bir hüviyetle- on yıldan fazla «Profesör» sıfatıyla çalışmış ve Kur'ân-ı Kerim'i İngilizce'ye tercüme etmiştir. Birinci Cihan Harbi'nde Irak'daki İngiliz kuvvetleri emrinde «Siyâsi müşâvir» olarak vazife görmüş ve bu bölgenin jeolojik hususiyetlerini inceleyen çeşitli eserler neşretmiştir. Bu jeolojik araştırmaların petrol etrafındaki çalışmaları setretmek için baş vurulmuş bir taktik olduğu her türlü şüpheden beridir. Hasılı **Sir Persi Koks**, Petrol mes'elesinde hizimkilerin kendisiyle asla at oynatamıyacakları müthiş bir canbazdı.

Bu sûretle birkaç gün ne olacağı belli olmadan geçtikten sonra, İngiliz Hey'et-i Murahhasası ile 28 Mayıs 1924 Çarşamba günü İngiliz Sefârethânesi'nde bir ictimâ daha yapılmıştır.

Yeni bir anlaşma ümidi belirmesi üzerine Türk Başmurahhası ***Fethi Bey***, 29 Mayıs'ta, Eski Bahriye Nezâreti binâsında İngiliz Hey'et-i Murahhasası'na bir ziyâfet vermiştir. Bununla beraber bu ziyâfette de hiçbir fikir teatisinde bulunulmamıştır. Şurası muhakkaktır ki; İngilizler bu taktiklerle Türk Hükûmeti ve onun murahhaslarının nabzını yoklamak ve zaman kazanmak maksadlarını tâkib ediyorlardı. Bu yüzdendir ki, Musul'u garantiye almak için Hakkârî Vilâyeti'mizin bazı kısımlarını da taleb ediyor ve bu talebin karşılaşacağı aksülâmeli dikkatle takip ediyorlardı.

Bu siyâset karşısında mukabele bilmisil olmak üzere Musul'u garantiye almak için Bağdat Vilâyeti'ni taleb etmek hiç kimsenin aklına gelmemiştir. Üstelik böyle müzakerelerle geçen zaman esnasında İngilizler'e karşı kullanılabilecek bazı kozların da mevcud olduğu muhakkaktı. İngilizler'in Irak Hükûmeti'ne karşı teklif ettikleri anlaşma metni, henüz Irak Parlâmentosu'nca tasdik edilmemiş bulunduğu gibi bu tasdikten imtinâ mânâsına gelen bâzı alâmetler de zuhur etmeye başlamıştı.[85] Ayrıca Irak dâhilinde İngilizler'e karşı bâzı isyanlar da vâkî olmaktaydı. Irak'ı ellerine geçirdikleri günden beri her yerde tatbik edegeldikleri istismarcı hareketlerine karşı mahallî şeyhlerden mukavemet gösterenler mevcud olagelmişti. Gerçekten daha 1920 yılında Irak'da büyük bir isyan çıkmış, İngilizler bu isyanı ancak 100.000 kişilik bir kuvvetle ve güçlükle bastırabilmişlerdir. Hattâ Lozan Konferansı başlarken İngilizleri tard ve teb'id

85- Irak Parlâmentosu'nun bu muâhedeyi tasdike taraftar gözükmemesi karşısında ateş püsküren İngiliz matbuatında çıkan yazılara bir misâl olmak üzere bkz: 1 Mayıs 1924 tarihli Near East Mecmuası'ndan naklen Ayın Tarihi, C. III, Ankara 1340, sh. 53 vd.

ederek Süleymaniye'ye hâkim olan *Şeyh Mahmud* bu havalide müstakil bir vaziyette bulunmakta ve İngilizler'e meydan okumaktaydı.

Bilâhare görüleceği gibi, Musul'u bize kaybettirmek maksadıyla Türkiye dâhilinde isyanlar çıkaran İngilizler'e karşı mütekabil olarak Irak dâhilinde bu gibi kıpırdanmaları değerlendirmek ve onları yıpratmak mümkündü. Bu imkânın mevcud olduğu şununla da sabitti ki; Lozan Muahedenâmesi'nin üçüncü maddesinin üçüncü fıkrası, bu gibi hareketlerde bulunmamağı mütekabil olarak yasaklayan bir ifade ile tanzim olunmuştur. İngilizler maddenin bu sûretle sarahat taşımasına rağmen, aradan bir ay bile geçmeden Süleymaniye'yi havadan bombardıman ederek bir yıl devam eden muharebe sonunda buradaki mukavemeti kırmış ve bölgeye mutlak surette hâkim

«Irak ahalisi tarafından memleketin yeni baştan imâr ve inşaasında İngiltere'nin muâvenet ve müzâhereti arzu olunmadığına dâir böyle açıkça ibraz olunacak bir vaz-u tavra karşı lâkayıt kalamaz. Irak Meclisi'nin Muâhede hakkında hâsımâne itâ-yı rey etmesinin ilk ve en seri bir tesiri, Musul mes'elesine âid İngiltere ile Türkiye arasında vukua gelmek üzere olan müzakerâtın gevşemesinde görülecektir.» (a.g.e., sh. 54)

Diğer taraftan Arap - İngiliz anlaşmasının Irak Parlâmentosu'nda müzakeresi esnasında Musul Mes'elesine temas eden ve bu müdahaleyi kifayetsiz gören Bağdat Meb'usu *Nâci Bey*'in sözlerine cevaben Hükûmet Erkânı'ndan Diyâle Meb'usu *Cafer Paşa*'nın askerî hükûmet adına verdiği cevapta yer alan şu satırlar son derece câlib-i dikkat olup, bizim için ne derece ehemmiyetli bir fırsatın kaçırılmış bulunduğunu göstermektedir:

«... Evet Musul hepimiz için hayatî bir mes'eledir. Fakat büyük bir esefle size beyan ederim ki, Musul Mes'elesini lehimize halledecek elimizde ne bir hüccet ve ne bir vesika vardır. İtimâd-ı Düveli'yi hâiz değiliz. Musul'u Irak'a raptedecek tarik olsa olsa siyâsettir. Maalesef size diyorum ki, genç hükûmetimiz hadâset-i ömrüne binaen Irak'ın bütün hududlarında tedâbir-i muktaziye ittihazına muktedir değildir. Bu bir hakikattir ki, ilk defa meydana koymak ızdırabını hissettim ve bunu itiraf etmek lâzımdır. Dinime, şerefime ve bütün mukaddesatıma yemin ederim ve sizi temin ederim ki, evvel âhir milletin hürriyet ve istiklâli uğrunda sabit kadem bulunuyorum. Bu sıfatla ve aynı yemin ile sizi temin ederim ki, Hükûmet halihazırıyla memleketi harici tecâvüze karşı muhafazaya ve milel-i müstakile meyânında ahz-ı mevkia muktedir değildir. Bu cihehtlerin temini olsa bugün tetkikinize vaz'olunan muahede ile kabul olabilecektir.» (Bkz: İkdam Gazetesi - 23.4.1340 tarihli nüsha).

olabilmişlerdi. Türkiye, Lozan Muâhedenâmesi'nin âşikâr bir sûrette ihlâli demek olan bu hareket karşısında sadece kurusıkı bir protesto ile iktifa etmiş, mukabil olarak aynı taktiklere baş vuramamıştır. Halbuki İngiltere gibi bu hareketlere sadece Irak'da değil, Türkiye dâhilinde de teşebbüs etmiştir. Gerçekten Mardin Dağları'ndaki «Nestûrîler»[86]i silâhlandırarak isyân ettiren İngiltere, Türkiye'yi bununla meşgul etmek ve Musul mes'elesinden alıkoymak maksadını tâkib ediyordu. Halbuki Musul Mes'elesi'nin kısmen Haliç Konferansı ve kısmen de Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde müzakeresi sırasına rastlıyan bu isyan, Musul'a sarkmak için mükemmel bir vesile olduğu halde, ne yazık ki, bu fırsat da kaçırılmıştır. Bu hususta mes'eleye yakînen vâkıf olan ***Rauf Orbay*** şu izahatı vermektedir:

«İkinci Devrede Edirne Meb'usu olan ***Cafer Tayyar Paşa***, Meclis'e gelip de teşriî vazifesine henüz başladığı günlerde, cephelerin lâğvı ile kolordu teşkilâtı yapılmasına karar verildiği için onu da Diyarbekir'e Kolordu Kumandanı olarak göndermek isteyen ***M. Kemal Paşa*** yanına dâvetle, pek ehemmiyetli olan Musul Mes'elesi'nin hâlâ muallâkta olduğunu, ne

86- «Nestûrilik» rahip *Nestorius*'in fikirlerinden doğmuş hıristiyanî bir mezhebin adıdır. Aslen Maraşlı olan *Nestorius*, 428 yılında İstanbul'da patrik seçilmişti. Bu vazifedeyken yaymağa başladığı fikirleri büyük bir aksülamele sebep olmuştur. *Nestoruis* «teslis»i reddederek *Hazreti İsa* hakkında İslâmî görüşlere çok yakın fikirler ileri sürüyordu. Bu yüzden 431 yılında «Efes» de toplanan bir konsul O'nu küfürle itham etti. Azledilip Antalya'ya sürgün edildi. Buradan dört yıl sonra Libya'ya gönderilerek çeşitli işkenceler altında öldürüldü. Taraftarları şiddetle takip edildi. Bir kısmı idam, diğer bir kısmı da tevkif ve sürgün edildi. Malları müsadere olundu. Bunlardan kaçabilenler çeşitli ülkelere dağılarak fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Bir ara ilim ve fende son derece ileri gitmişler ve Urfa'da, bir üniversite açmışlardı. Bu üniversitenin 489 yılında kapatılmasiyle Çin, Hind ve İran'a dağılmışlardır. Bugün bile Hind ve Çin'de üç milyon kadar «Nestûri» vardır. Türkiye'de bunlar bile misyonerlerin tahriki ile bir devlet (!..) kurmak üzere ayaklanmışlardı. Halbuki o zaman topraklarımızda yaşayan Nestûrîlerin miktarı yüz bini bile bulmuyordu. Son derece geri bir topluluktular. Bugün yurdumuz da bunlardan tek bir kişi bile mevcud değildir.

sûretle halledileceği de henüz malûm olmadığı için Diyarbekir'e fazla kuvvet toplamak mecburiyeti duyduğunu anlatarak:

«Bu kuvvetin başına itimât ettiğimiz kıymetli bir arkadaşın gitmesini istiyoruz. Bu sebeple *Fevzi Paşa* (Mareşal) ile de mutâbık kalarak, zât-ı âlinizi intihab ettim. Kabul ederseniz memnun olurum.» diyor.

Cafer Tayyar Paşa, milletvekilliğinin bâki kalıp kalmayacağını soruşu üzerine *M. Kemal Paşa*'dan:

«Evet zaten kanunu kaldırmayacağız. Diğer kumandanlar gibi milletvekilliğiniz bâki kalacaktır...» cevabını alınca:

«O halde muvakkat bir zaman için Diyarbekir'e gitmeyi kabul ederim.» diye şu teklifte bulunuyor:

«Ancak bilirsiniz ki; İngilizler Musul Vilâyeti'ni mütarekeden sonra bir olup bitti ile işgal ettiler. Aynı hareketi ben de yapabilirim. Eğer bu hareketim, Hükümetin politikasına uygun çıkarsa, Musul Vilâyeti kazanılmış ve dâvâ halledilmiş olur. Aksi halde, tarihî mes'uliyet benim üzerime yüklenir. Siz de: «Kumandan, Hükûmetin isteğine aykırı olarak bu hareketi yapmıştır. Kendisini Divân-ı Harbe verdik, mes'ul edeceğiz» dersiniz ve işi yine politika yolu ile halledersiniz.»

M. Kemal Paşa, bu teklif karşısında hiç tereddüd etmeden şu cevabı veriyor:

«Zaten sizi bu işi bu tarzda yapabileceğinizi düşünerek intihâb ettim. Rastgele bir kumandanın başarabileceği bir iş değildir. Bu hususta, sizden eminim.»

Cafer Tayyar Paşa bu cevap üzerine:

«İtimadınıza teşekkür ederim. İnşallah muvaffak olacağız. Yalnız herhangi bir sakatlığa meydan vermemek için, siyâsî duruma göre bana hareket zamanını tâyin edecek bir işaret verin, kâfi Paşam!...» diye ve bu sûretle tam bir mütâbakatla *M. Kemal Paşa*'dan ayrılarak birkaç gün sonra Diyarbekir'e geliyor.

Cafer Tayyar Paşa bunları anlattıktan sonra derdi ki:

«Diyarbekir'e gidişimden bir müddet sonra, hiç hesapta olmayan bir «Nestûrî mes'elesi» patlak verdi. Van'ın güneyinden, Siirt Vilâyeti'nin doğusuna ve Mardin Vilâyeti'nin kuzeyinden ve doğusundan Irak hududuna kadarki geniş sahada bulunan Nestûrîler Irak ve Musul'daki İngilizlerin tahrikiyle aralarına devlet memuru sokmak istemeyerek sadece başlarına buyruk hareket ederlerken günün birinde iki jandarmamızın vurulması ile iş büyümüş ve bütün o bölge İngilizler'in gizlice verdikleri silâhlarla ayaklanmıştı. Bunun üzerine temizlik harekâtına başlayıp, kısa bir zamanda Nestûrîler'in kâmilen hakkından gelmeye ve o bölgeyi İngilizler'in tesirinden kurtarıp nüfuzumuz altına almaya muvaffak olmuştum. İşte bu hareket esnasında, bana Ankara'dan en ufak bir işâret verilmiş olsaydı, Musul Vilâyetini bir hafta, nihayet on gün içinde kâmilen işgal edebilirdim.»[87]

İleride görüleceği üzere, Türkiye'nin bu atâletine mukabil, İngiltere bu hususta gitgide o derecede müteaddi bir tavır takınmıştır ki, «Haliç Konferansı»ndan nihayet beş - altı ay sonra «Hakkârî Vilâyet»imize havadan tecâvüz etmeye kadar ileri gitmiştir.

İngiliz Murahhasları bu sûretle Türk Hey'etini bir hafta kadar oyaladıktan sonra ve nabız yoklamasına devam ettikten sonra İngiltere'den beklemekte olduğu talimatın geldiğini, 3 Haziran 1924 tarihinde Türk Başmurahhası *Fethi Bey*'e yazılı olarak bildirmişti. Bunda evvelce serdettikleri ve Türkiye için dinlenilmesi bile câiz olmayan haksız taleplerini tekrarlamakta ve bu hususta ısrar etmek için kararlı olduklarını bildirmekteydiler. Türk Hey'eti de, mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin hakemliğine tevdiinden başka çare kalmadığını söyleyen ve İngiliz mütalâasına karşı eski nokta-i nazarını bir kere daha teyîd ve tekrar ederek cevap vermiştir.

Bu Konferans sırasında İngiltere'de «Muhafazakâr

87- *Feridun KANDEMİR* - a.g.e., sh: 121-122.

Parti» iş başından ayrılmış, yerine «İşçi Partisi» gelmiş bulunuyordu. Lozan'da emperyalist Muhafazakâr Partisi'nin Hariciye Nazırı ***Lord Gürzon***'un sadece Musul'u talep etmesine mukabil bu defa ondan daha az emperyalist meyil göstermesi gereken «İşçi-Partisi» Murahhası ***Persi Koks*** Musul'dan maada Hakkârî Vilâyetimizin de yarısını taleb etmekteydi. Üstelik bu Parti tarafından kurulan Hükümetin hem Reisi, hem de Hariciye Vekili olan ***Mac Donald***, daha muhalefette iken aleneu «Musul'un Türkiye'ye bırakılması gerektiğini» ifade etmiş bir kimseydi.

Bu tezadı dikkate alan ***Yusuf Kemal Tengirşenk*** bu sırada Londra'da bulunmasından bilistifade, ***Mac Donald***'ı ziyâret ederek vaadini hatırlatmasını şöyle anlatmaktadır:

«O sırada İşçi Partisi iktidara gelmişti. ***Mac Donald*** Başvekil ve Hâriciye Nâzırı idi. Bu zat, iki sene evvel İstanbul'a gelmiş ve Tanin gazetesi yazıcısına: «Biz İktidara gelirsek Musul Mes'elesini sizin lehinize halledeceğiz» demişti. O gazete yanımda olduğu halde kendisine gittim. «Türk Milleti bu vaadinizin tahakkukunu bekliyor.» dedim. «Evet, vaktiyle böyle bir söz söylemiştim. Fakat kendimi Hariciye makinesine kaptirdım. Onun birtakım an'aneleri var. Ben o sözü yapamıyorum.» dedi.[88]

Rauf Orbay da herhalde ***Yusuf Kemal Bey***'den dinlemiş olduğu bu mes'eleyi aşağı yukarı aynı mahiyette olarak izah ettikten sonra petrolle alâkalı başka câlib-i dikkat vak'a ve teşebbüsler de zikretmektedir:

«... Bir müddet sonra mevsuk bir kaynaktan aldığım bir habere göre, İngiltere'nin meşhur petrolcülerinden ***Lord İnvenford***, Büyükelçiliğimize gelerek ***Yusuf Kemal Bey***'e şu teklifte bulunmuş: «Musul mes'elesi, biz İngilizler için petrol mes'elesidir. Petrol işini aramızda halledersek Musul Vilâyetini size

88- Yusuf Kemal TENGİRŞENK - Vatan Hizmetinde - İstanbul 1967, sh: 289.

bırakmanın çâresini buluruz.»

İngiliz petrol kralının bu teklifini ***Yusuf Kemal Bey***, Hariciye Vekâlet'i'ne bildirmişti. Fakat o sırada Hariciye Vekili olan ***İsmet Paşa***'dan cevap alamamıştı. Bundan sonra galiba İngiliz petrolcüleri İstanbul'a gelerek bu sefer doğrudan doğruyà ***İsmet Paşa*** ile görüşmüşler, bir netice alamamışlardı. Sonra bir teşebbüs daha olmuş, bu defa da araya bir takımlarının girişiyle iş büsbütün neticesiz kalmış...»[89]

«Haliç Konferansı» İngilizler'in yukarıda izah edilen kabulü imkânsız teklifleri yüzünden bir çıkmaza girdi. Müzakereler on gün kadar inkıtaa uğradı. Bu sırada ***Fethi Bey***. yeni İngiliz tekliflerini Ankara'ya bildirmişti. Oradan gelecek cevap beklenmekteydi. İngilizler tarafından ***Fethi Bey***'e son bir mektup daha gönderilerek bunda: «Tarafeynin teklifâtı, mes'elenin Cemiyet-i Akvâm'a havalesini zarurî kılmakta olduğunu, İngiliz Hey'et-i Murahhasası beyân eder ve tarafınızdan aynı sûrette telâkki edilirse itâsıyla zabıtnâmelerin imzası için son bir celse akdini rica ederim.»[90] denilmekteydi. Bunun üzerine Ankara'da He'yet-i Vekile, ***M. Kemal Paşa***'nın riyâseti altında durumu uzun uzadıya müzakere ederek Murahhas Hey'etimize yeni bir talimât gönderdi. Bu tâlimat «Haliç Konferansı»nın «son içtimâ» ı olarak cereyan eden 5 Haziran 1924 Perşembe günü celsesinde İngilizler'e tebliğ edildi. Fakat cereyan eden çetin münakaşalar[91] sonunda her iki tarafın da kendi nokta-i nazarlarında ısrar etmeleri üzerine anlaşma temin edilemeyerek müzakerelere son verildi.

Musul Mes'elesi için 1925 yılında çıkarılmış «Türk Kırmızı Kitabı» nda yer alan haritaya bir göz atanlar, İngilizlerin Irak'ın kuzey hudutlarını bu mes'eleye âid

89- ***Feridun KANDEMİR*** - a.g.e., sh: 122-123.
90- Ayın Tarihi: C: III, Ankara 1340, sh. 76
91- Bu karşılıklı münakaşaların tafsilâtı için bkz: Ayın Tarihi - C: III., sh. 176-181.

müzakerelerin her safhasında biraz daha yukarıya çıkarmak sûretiyle genişlettiklerini kolayca görürler. Gerçekten Ansiklopedia Britannica'nın 1910 yılında basılan onbirinci tabında Irak'ın kuzey hudutları nihayet Bağdat'tan 60-70 kilometre kuzeyden geçirilmişken, «Mondros Mütarekenâmesi» nden sonra bunu 300 kilometreye çıkarmışlardır. Garibi şu ki, ***Lord Gürzon*** Lozan Konferansı'nda 100 kilometre daha ilâve ederek Irak hududlarını Bağdat'tan 400 kilometre daha kuzeyden geçirmiş ve teklifini bu sûretle yapmıştı. Haliç Konferansı'nda ise ***Persi Koks*** ondan da baskın çıkarak bu 400 kilometre ile de iktifa etmeyip 100 kilometre daha ilâvesiyle Irak'ın kuzey hududlarını Bağdat'dan 500 kilometre daha yukarı vardırmıştı. Bu da, İngilizler'in anlaşmak niyetinde olmadıklarını ve aldıkları her tâvizle şımararak taleplerini daha da aşırılaştırdıklarını gösteren tipik bir misaldir. Gerçekten İngilizler bu meseleye âid müzakerelerin her safhasında ummadıkları tâvizlere nâil olunca, mes'eleyi gitgide daha da çıkmaza sokmuşlardır.

Bu vesileyle şu husus da ehemmiyetle tebâruz ettirilmelidir ki, yakın târihimizin girift mes'elelerini gerçek veçheleriyle kavrayabilmek, İngilizleri ve onların an'anevî bir sûrette takip edegeldikleri iğvicacı siyâseti bihakkın tanımaya bağlıdır. Böyle bir teşhis için de, «Musul Mes'elesi» tipik bir misâldir. Bundan dolayı bize, bugün üzerinde iki milyondan ziyâde esir ırkdaşımızın yaşadığı hâlis bir vatan parçasının ziyaına ve yılda takriben yetmiş milyon ton petrol gelirinden mahrum kalmamıza sebep olan bu mes'eleyi, müstakil bir kitap teşkil edecek derecede geniş olarak ele almış bulunmaktayız.

c- Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nde

«Musul Mes'elesi» nin, Lozan Muahedenâmesi'nde «Türkiye-Irak Hududunun Tahdidi» şeklinde ifade olunarak iki tarafça (Türkiye-İngiltere) dokuz aylık bir müddet

zarfında «Sûret-i muslihânede halli», bu mümkün olmadığı takdirde ise Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin hakemliğine tevdii kararlaştırılmış ve bu husus, mezkûr Muahedenâme'nin üçüncü maddesinde yer almıştı. Bu maddenin mes'eleye tercihen ve evveliyetle «sûret-i muslihânede» bir çare bulmak esasını vaz'etmiş olmasından dolayıdır ki, İstanbulda «Haliç Konferansı» adıyla anılan konferans tertip edilmişti. Fakat İngilizler'in, bu Konferansa, sırf mezkûr maddenin emir ve icabını yerine getirmiş sayılmak için katıldıkları tebeyyün edilince - izah edilmiş olduğu üzere - hiçbir netice alınamamış ve bu yüzden mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin hakemliğine tevdii mecburiyeti hâsıl olmuştu.

Önce İngiltere Hükümeti, Cemiyet-i Akvâm Kâtib-i Umûmiliği'ne müracaatla, Musul Mes'elesi'nin müstakbel ilk toplantının ruznâmesine alınmasını istemiştir. Bu müracaat, «Cemiyet-i Akvâm Misâkı»nın onbirinci maddesiyle birlikte 19 Ağustos 1924 tarihinde Türk Hükûmeti'ne tebliğ edilmiş ve cevap istenmiştir. Mezkûr onbirici madde Cemiyete âzâ olmayan devletlerin kendilerini alâkadar eden bir mes'ele için cereyan edecek müzakerelere murahhas göndererek iştirak edebileceklerine dâirdi.

Bu isteğe Başvekil sıfatı ile cevap veren ***İnönü***, mes'elenin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce müzakeresini esas itibariyle kabul etmiş bulunduğumuzu, ancak bunun için Lozan Muahedenâmesi'nin mer'iyete girişinden itibaren dokuz aylık bir müddet geçmiş ve bu müddet zarfında da «suret-i muslihânede» tahakkuku derpiş edilmiş olan bir çarenin bulunamamış olması gerektiğini, halbuki: henüz Lozan Muahedenâmesi'nin tasdik edilerek mer'iyete va'zedildiğine dâir herhangi bir resmî yazı alınmış olmadığını bir kayd-ı ihtirâzî olarak ileri sürmüş ve demiştir ki:

«Muâhede'nin otuzikinci maddesinde münderiç hakkın istimâli sûretiyle İngiltere Hükümeti tarafından icra olunan

mürâcaat, İngiltere Hükümeti'nin doğrudan doğruya müzâkerat tarikinden istifade etmek istemediğini ve Musul Vilâyeti üzerindeki hukukunun Cemiyet-i Akvâm tarafından tâyin edilen âdilâne vasıta ile mevki-i mer'iyete vaz edilemeyeceğine kani bulunduğunu göstermektedir. Türkiye, ihtilâfın icâbı takdirinde bâlâda mezkûr meclise havalisini Lozan Muahedenâmesi ile kubul etmekte tereddüd etmemişti. Bu şerâit dâhilinde ve anifüzzikir takayyüdûd dâiresinde Türkiye Hükümeti Irak ve Türkiye arasındaki hudud mes'elesinin Meclis'in gelecek içtimâlarından birinin ruznâmesine idhal edilmesine esas itibariyle muvafakat etmektedir. Bununla beraber zabıtnâmenin sûret-i musaddakâsının resmen tevdiine ve sulh muahedesinin yüz otuz üçüncü maddesinde münderiç tasdik keyfiyetinin üç devlet tarafından icrâsına intizâr edilmesi zaruretine binaen, Türkiye Hükümeti'nin Meclisin müzakerâtına anifüzzikir suretin ahzını takip eden yirmi gün zarfından iştirak edileceğini size ihbar ile kezb-i şeref eylerim.»[92]

Hey'et-i Vekile 3 Eylül 1924 tarihinde toplanarak Musul Mes'elesinin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ndeki müzâkeresine katılarak Türkiye'yi temsil edecek hey'eti seçti. Bu hey'et şöyle teşekkül etmişti:

Başmurahhas: ***Fethi Bey*** (Okyar) (TBMM Reisi)
Askerî Murahhas: ***İshak Avni Bey*** (Kurmay Yarbay)
Müşâvir: ***Münir Bey*** (Hariciye Vekâleti Hukuk Müşâviri)
Müşâvir: ***Salih Bey*** (Umur-ı Siyâsiye Umum Müdürü)
Kâtip: ***Hüseyin Avni Bey***
Kâtip: ***Suat Tevfik Bey***

Fethi Bey, Başmurahhas seçilişini müteakip önce Bursa'da istirahatte bulunan ***M. Kemal Paşa***'nın yanına giderek O'nunla fikir teâtisinde bulunmuş, bilâhare de Ankara'ya giderek ***İsmet Paşa*** ile görüşüp gerekli izâhat, vesâik ve talimatları almıştır.

6 Eylül 1924'de Ankara'dan ayrılan ***Fethi Bey***, 7 Eylül'de

---

92- Bkz: Ayın Tarihi - C: IV, sh: 134.

İstanbul'a gelmiş, burada Cemiyet-i Akvâm'ın mümessili ***Mr. Çaylds*** (Childs) ile müteaddid görüşmelerde bulunduktan sonra Cemiyet-i Akvâm'a takdim edeceği muhtırayı hazırlayıp, gerekli vesâiki temin ve tasnif ederek 10 Eylül'de Cenevre'ye hareket etmiştir.

Fethi Bey hareketinden evvel «Tan Gazetesi» muhabirine verdiği beyânatta Türkiye'nin «Musul Mes'elesi» etrafındaki nokta-i nazarını şu sûretle hülâsa etmiştir:

«Türkiye Cumhuriyeti, Cenevre'de bütün eski Musul Vilâyeti'nin millî hududumuz dâhiline avdetini talep edecektir. İngiltere de bu araziyi talep etmektedir. İngiltere, nokta-i nazarını müdafaa için Lozan'da ve Kasımpaşa Konferansı'nda hakk-ı fetihden bahsetmiştir. Bu iddia hiçbir veçhile şâyân-ı kabul değildir. Çünkü Mütâreke esnasında İngiliz Kuvvetleri Musul Vilâyeti'ni işgâl etmemişti. Bilâhare harekât-ı harbiyenin tâtil edilmiş olmasına rağmen, İstanbul'un işgali esnasında Bâb-ı âli üzerinde yapılan siyâsî tazyikler neticesinde İngilizler bu havaliyi işgal etti. Binaenaleyh, bu iddiâ vârid değildir. İngiltere Hükümeti de bunu anladığı içindir ki, Cemiyet-i Akvâm'a verdiği muhtırada bu ciheti meskût geçmiştir.»

İngiltere, Musul Vilâyeti'nde Türkler'in zayıf bir ekalliyet teşkil ettiklerini göstermeye çalışmaktadır. İngiliz zâbitânı tarafından tanzim edilen istatistikler, Türkler'in mikdarını birkaç bin kişi olarak göstermektedir. Halbuki bu mes'elede mezuubahs olan yalnız Türkler değildir. Ahalinin ekseriyet-i âzimesini teşkil eden Kürtleri de unutmamalıdır. Bu suretle Musul Vilâyeti'nin ırkî nokta-i nazardan, Türkiye'nin aynı manzarayı irâe ettiği anlaşılır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler ve Kürtler yan yana yaşamaktadır ve iki unsur da aynı hukuka mâliktir. Irak ise, lisânı ve medeniyeti bizimkine asla benzemeyen Araplarla sâkindir. Binaenaleyh, Musul ahalisinin ekseriyetini ecnebî bir ırkın hükmü altında bırakmamak

pek tabiîdir. Bu ahaliye, Türkiye Cumhuriyeti'ne iltihak ile yaşamak imkânı verilmelidir.

Bütün İngiliz istatistikleri Arap unsurunun Musul Vilâyeti'nde ekalliyet halinde bulunduğunu göstermektedir. Bunun içindir ki, Musul Arapları Faysal'ın idaresi altında yaşamağı arzu etseler bile -vaziyet bunun aksinedir- ekseriyet halkı bunları takiben ne lisan, ne ırk itibariyle merbut olmadıkları bir idareye tâbi olmağa sevketmek, adalete mugayirdir. İngiliz istatistikleri bu sûretle Türk nokta-i nazarını takviye etmektedir.

İngiltere Hükûmeti, Musul Vilâyeti ahâlisinin Irak Krallığı'na iltihak etmeyi arzu ettiğini iddida etmektedir. Güya münâziünfih arâzi ahâlisi Emir Faysal'ı Kral intihab etmek sûretiyle bu arzusunu izhar etmiş, halbuki Süleymaniye Sancağı bu münasebetle toplanan reylere iştirak etmediği gibi, Kerkük Sancağı ahalisi de Faysal'ı hükümdar tanımağı suret-i kat'iyede reddetmiştir.

Lord Gürzon Lozan'da Persi Koks (Cocks) İstanbul'da Musul Vilâyeti ahalisinin Irak ile ittihadı arzu ettiklerini iddiâ eyledikleri halde, her ikisi de ârâya (reylere) mürâcaat mes'elesine muvafakat etmemişlerdir. Şu halde ahalinin Irak'a iltihakı arzu ettikleri iddiası nasıl kabul edilebilir?

Fikrimizce en münâsip çare-i hâl ârâya müracaattır. Esasen Cemiyet-i Akvam bu tarz-ı halli bu kabil ihtilâfların hallinde istimâl etmiştir. İngilizler'in delâili arasında İngiliz Hariciye Nezâreti tarafından tasvip edilen iki proje görülmektedir. Bunlardan birincisi hıristiyan Nestûrîler vasıtasıyla Türk - İran hududu boyunca yeni bir hükûmet, bir «etatampon» teşkil etmek, ikincisi dağlık havâliyi işgal etmek için kabil olduğu kadar şimâle giderek askerî teminât elde etmek. Şunu söyleyebilirim ki, milletlerarasında sulh, iyi bir askerî hududla temin edilemez. Etatampon mes'elesine gelince, bu tahakkuk ettiği takdirde Nestûrîler için pek vahîm

olacaktır. Nestûrîler'in menfaati ve devamlı bir sulh için bu kabil sun'î vasıtalara müracattan istinkâf edilmelidir.

Cenevre'ye büyük bir ehemmiyetle gidiyoruz. Dâvâmız açıktır. Biz halkın reyine müracaat edilmesini istiyoruz. Halkın ârâsını kabul etmeye hazırız. Teklifimizin büyük bir bîtarafî ile tedkik edileceğine ve Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin kararının, Meclis'in yalnız adâlet fikrinden mülhem olduğunu cihâna göstereceğine kâniyiz.

Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a duhûlü mes'elesi, şimdilik mevzuubahis olmayacaktır. Biz şimdilik münhasıran Musul mes'elesiyle meşgul olacağız. Maamafih Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a dâhil olmağı Lozan'da esas itibâriyle kabul etmiştir. Binaenaleyh, ergeç Cemiyet-i Akvam'a girmeyi talep edecektir.»[93]

Cenevre'ye vâsıl olan ***Fethi Bey***, muhtelif murahhasları ziyâret ve iâdeyi ziyaretlerini kabul gibi faaliyetlerde bulunduktan sonra ilk defa olarak 24 Eylül 1924 tarihinde Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin Hey'et-i Umumiye toplantısına katılmıştır. Bu celsede ilk olarak söz alan İngiliz Murahhası ***Lord Parmor***; (İngiliz Adliye Vekili) halledilecek ihtilâfın «Musul'un mukadderâtı» değil «Türkiye - Irak hududunun tesbiti mes'elesi» olduğunu beyân ettikten sonra:

«Musul, çoktanberi Irak'ın bir parçasıdır. Bu mukadderat, burada mevzuubahs olamaz. Bu halledilmiştir. Şimdi bunun hududunu çizmek lâzımdır. İşte anlaşılıyor ki, Türkiye ile aramızda bir ihtilâf vardır. Hem de hüsnüniyet üzerine müstenid bir ihtilâf. Ben Türk arkadaşlarıma sûiniyet isnad etmiyorum. Evvelâ bu ihtilâf halledilmelidir. Türk muhtırası Lozan'da ***Lord Gürzon***'un beyânatını mevzuubahs ediyor. (*Parmor* burada bu parçaları okuyarak) bu da bizim nokta-i nazarımızı teyîd ediyor. Şimdi evvelâ bunu halletmeli. Ondan

93- Ayın Tarihi - C: IV, sh. 135 - 137.

sonra da hudud meselesinin nasıl halledileceği hakkında, yâni usûl hakkında bir karar ittihaz edilmeli. Rey-i âm'a gelince, **Türk Hey'et-i Murahhasası** bu hudud mes'elesini rey-i âm ile halledebileceğinden bahsediyorlar. Hudud mes'elesi hiçbir zaman rey-i âm ile halledilemez. Bu askerî bir mes'eledir. Fakat evvelce söylediğim gibi evvelâ ihtilâfın mâhiyeti hakkında bir karar ittihaz etmelidir. Bunun için de şunu teklif ederim: Bîtaraflardan müteşekkil bir komisyon teşkil edilsin ve mes'eleyi müzakere ederek bu hususta bir karar ittihaz etsin.»[94]

Lord Parmor'dan sonra söz alan Türk Murahhası ***Fethi Bey***, *Lord Parmor*'un konuşmasında temas ettiği esaslı noktalara cevap vermek hakkını muhafaza ettiğini beyandan sonra Türk nokta-i nazarını aksettiren bir muhtırayı okumağa başladı. Bu mes'ele etrafında Türkiye ile İngiltere arasında mevcud olan görüş ayrılıklarını tebârüz ettirdikten sonra:

«Eğer ortada Musul Vilâyeti'nin mukadderâtı mevzuubahis değilse bizi Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne sevkeden, Lozan Konferansından beri devam eden ihtilâf nedir?» dedi. Lozan müzakerelerine temas ederek mes'elenin ötedenberi Musul Vilâyeti'nin mukadderâtını tâyin sûretinde ele alınmış bulunduğunu anlattı. Bu ihtilâfı hal için Musul'a gönderilecek bir komisyonun ahalinin hissiyatını hakkıyle tesbit imkânını bulamayacağını, en iyi çarenin plebisit olduğunu izah etti. Benzer birçok ihtilâflarda da böyle hareket edilmiş bulunduğunu hatırlattı. Musul'un Türkiye'ye âidiyetini isbatlıyan ırkî, tarihî, siyâsî ve stratejik sebepleri sayıp döktükten ve bunları ecnebî eserlere atıflarla teyîd ettikten sonra konuşmasına nihayet verdi.

Müteâkiben söz alan ***Lord Parmor*** ilk konuşmasındaki iddiaları bir kere daha tekrarladıktan sonra yerine oturdu.

Tekrar söz alan ***Fethi Bey***: İhtilâfın hudud mes'elesi olarak

94- a.g.e., sh. 138 - 139.

ifade edilmekle esastan ayrılmağa imkân olmadığını, zira: «Musul Mes'elesi, hudud mes'elesidir, hudud mes'elesi de Musul Mes'elesidir. Mes'ele şudur: Hudud Musul'un şimâlinden mi, cenubundan mı çekilecektir»[95] dedi. Bu konuşmadan sonra celseye nihayet verildi.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi 27 Eylül 1924 tarihinde Musul Mes'elesini görüşmek için tekrar toplandı. İlk olarak Kâtib-i Umûmi'nin bu mes'ele hakkında hazırlamış olduğu rapor ele alındı. Bunda alâkadarlarca tavzihi gerekli noktalar bulunduğu, Lozan müzakerelerinde tasrih olunduğu üzere İngiltere'nin Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin kararını peşinen kabul etmiş olmasına mukabil, Türkiye'nin bu husustaki karar ve niyetini beyan etmemiş bulunduğu ifade olunuyordu. Ayrıca Cemiyet-i Akvâm'ın iki tarafın teklifleriyle bağlı olmayarak âdilâne göreceği herhangi bir başka hal tarzını tercih edebilmek hususunda da serbet olması isteniyordu.

Fethi Bey, mes'eleyi İngiliz murahhasının anladığı tarzda anlamadığını, Türkiye için Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğine müracaatın Musul üzerindeki hâkimiyeti hakkında feragat mânâsına telâkki edilemeyeceğini, ancak başvurulacak plebisitin neticelerini kabule hazır olduğunu söyledi. Müteakiben söz alan İtalyan Murahhası; iki teklif ileri sürdü: Bunlar üzerinde Türkiye'nin hâkimiyeti tanınmış olan yerlerden göç etmiş olan Ermeniler'in eski yerlerine avdet etmeleri için Cemiyet-i Akvâm'ın müzâherette bulunması gibi bir mes'ele etrafında olup esâsen saded dışıydı. Fakat unutmamak gerekir ki, Türkiye'nin güney hududlarında yaşayan hıristiyanları müstakil bir devlet olarak ortaya çıkarmak ve bunu Türkiye - Irak arasında bir tampon devlet olarak tesis etmenin lüzum ve fâidelerinden ilk bahseden, İngilizlerdi. Buna nazaran İtalyan Murahhasının da bu istikamette bir teklif ileri sürmesi, hiç şüphesiz İngiliz telkin ve teşviklerinin eseriydi. Bundan mak-

95- a.g.e., sh. 140.

sad müzâkereyi saded dışı mes'elelere sevkederek esası gözden kaçırmaktı. Ayrıca, sanki böyle ihtilâflı bir mes'ele de mevcudmuş gibi gösterip sonunda bunlardan feragat edilmiş ve bu suretle bir fedakârlıkta bulunulmuş gibi bir tavır alınarak bunu Musul Mes'elesi üzerinde mukabil feragat ve tâvizlere mesned ittihaz etmekti.

29-30 Eylül 1924'de toplantı ve müzakerelerine devam eden Cemiyet-i Akvâm Meclisi, Kâtib-i Umûmîliğin takdim ettiği rapor mûcibince Musul Mes'elesini tetkik edecek bir komisyonun teşkilini karara bağladı. Varılan bu karar gereğince komisyon bîtaraf devletler teb'asından üç kişiden teşekkül etmek üzere Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nce seçilecekti. Bu komisyon alâkadar devletlerle muhabere ederek lüzumlu vesâiki tedarik edecek ve lüzum gördüğü takdirde mahallen de tahkikat icra edecekti. Gerek İngiltere ve gerek Türkiye bu komisyona yardımcı olarak müşâvirler tâyin edebileceklerdi. Komisyonun masrafları iki tarafca ödenecekti.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin bu kararı «mecburî hakem usûlü» nün kabulü mâhiyetinde olmak üzere atılmış ilk adımdı.

Komisyon'un teşkili ile Cenevre'yi terkeden hey'etimiz 10 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin Musul Mes'elesini tedkik için teşkil ettiği üç kişilik hey'et şu kimselerde müteşekkildi:

Kont Teleki (Macaristan eski Başvekili)
Af Wrisen (Belçikalı, sefir)
A. Poulis (İsveçli, Albay)

Hey'et, 13 Kasım 1924 tarihinde Cenevre'de toplanarak mesaî tarzını tayin ve taraflara takdim edilecek bir «sual listesi» tanzim etmiştir. Önce Londra'yı ziyâret eden hey'et mensupları, İngiliz resmî makamlarının görüşlerini tesbit ve ibraz ettikleri vesâiki tedkik ettiler. Muteakiben Türkiye'ye gelerek 4 Ocak 1925 tarihinde Ankara'ya vâsıl oldular. Ankara'dan da gerekli temasları yaptıktan sonra Musul'a hareket ettiler. Hey'et mensupları ***M. Kemal Paşa*** ile de bu sırada bulunmakta olduğu Konya'da görüşerek gerekli izâhatı aldılar. Kendilerine Türkiye tarafından eski Ordu Müfettişi ***Cevad Paşa*** murahhas sıfatıyla refakat ediyordu.

Hey'et 16 Ocak'ta Bağdat'a vardı. Bağdat ve Musul'da tedkiklerine başladı. Ancak, İngilizler, bu komisyonun tedkikatını kolayca yapması için yardımcı olmaları gerekirken, akıl ve hayâle gelmedik güçlükler çıkardılar. Bu sûretle ***Fethi Bey***'in vaktiyle Cemîyet-i Akvâm Meclisi'nde «İngiliz işgali altındayken Musul'da sâlim bir tedkikat yapılamaz» yolundaki itirazı bir kehânet gibi tebeyyün etmiş oluyordu. Gerçekten, mahallî İngiliz idarecileri Komisyon'da memur ve yardımcı olarak vazife gören ***Nâzım*** ve ***Fettâh Bey***'leri tevkif etmeye kadar ileri gitmişler ve ancak Cemiyet-i Akvâm mümessillerinin müdâhaleleri sonunda serbest bırakmışlardır.

Ayrıca İngiliz tahrik ve teşvikleri ile hareket eden bir kısım parayla tutulmuş kimseler tedkik hey'etinin beraberindeki Türk Murahhas ve memurlarına karşı aleyhte tezâhürat yapmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat birkaç kişiyi geçmeyen bu menfî tezâhüratçılara karşılık yer yer geniş halk kitleleri de Türkiye ve mümessilleri lehinde İngilizler'in mâni olmaya çalışmalarına rağmen, coşkun tezâhüratda bulunmuşlardır. Tedkik Hey'etinden ***Kont Teleke***'nin anlattığı şu hâdise bunun en iyi misâlidir:

«***Kont***, üniformasını giymiş olan ***Cevad Paşa*** ile birlikte bir gün Musul'da sokağa çıkmış. Halk, Türk Kumandanını görünce büyük tezahürlerde bulunmuş, ***Cevad Paşa***'nın elini öpmeye çalışmış, İngilizler halkı dövmeye çalışınca ***Kont*** işe müdâhale etmiş. «Cemiyet-i Akvâm âzâsının önünde adam dövülmez» demeye mecbur kalmış. Bu kabil hâdiseler pek çoktur.»[96]

Komisyon Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne takdim ettiği rapor-

96- ***Ali Fuad CEBESOY*** - Siyâsî Hâtıralar - II. Kasım, İstanbul 1960 sh. 184.

da karşılaştığı güçlükleri uzun uzadıya tafsil ettikten sonra:

«Musul'da Komisyon'un vaziyeti gittikçe nezâket kesbediyordu. Türkiye lehinde tezâhüratta bulunmuş olan kimselerin taht-ı tevkife alındıklarına muttalî olduk. Bizzat Komisyon Hey'eti dahi mütemâdi bir nezâret ve tarassut altındaydı. Komisyon'un bulunduğu binanın her iki methalinde de vücuda getirilen polis karakolları âzâ ve kâtiplerine gidip gelmelerini kaydediyor ve derhal merkeze telefonla haber veriyordu. Bu şerâit dâhilinde Komisyon âzâsı bîtaraf sûrette tahkikat yapılmasının adem-i imkânına hükmetti. Türk ve İngiliz âzâyı muâvenesini bu vaziyet temâdî ettikçe mesâisine başlayamayacağından haberdar etti...»[97] demektedir.

Müteâkiben sâlîm bir tedkikatta bulunmak için İngiliz mahallî idarecileriyle yapılan çetin münakaşa ve mücâdeleleri anlatan ve İngilizler'in akıl ve hayale gelmez mümânâatlarını tafsil eden Komisyon raporunda:

«Fevkalâde Komiser, İngiltere Hükûmet ve efkâr-ı umûmiyesinin komisyon âzâlarının milliyetleri ve hissiyat-ı muhtemelelerinin herbirinin kararları üzerine ika-ı tesirden hâli kalamamış olduğunu farz ve tahmine imâle edilmesinden endişenâktir.

Reis, gerek kendi, gerek meslekdaşları nâmına bu ihtarın nâbecâ olduğunu derhal bildirmeyi zarûrî telâkkî ettiğinden ve burada bir itimad mes'elesinin mevzuubahs olduğundan ve Meclis'in Komisyon âzâlarını tâkib edecekleri usûl-i mesâiyi tâyindeki vâsi serbestîlerini tasdik ederek, tâyin eylediğinden bahisle, tenkidâtın ancak huzur-i Meclis'de, ve esnâyı kararda alâkadar memleketler mümessilleri tarafından serdedileceğini ve komisyon mesâîsinin safhayı hâzırasında işbu tenkidâtın nâmebehal bulunduğunu cevaben beyân ve işbu mes'elenin tekrar mevzuubahs olmasının netâyic-i vâhime tevlîd ede-

97- Ayın Tarihi - C: V. sh. 322.
98- a.g.e., sh. 326.

bileceğini ilâve eylemiştir...»[98] demektedir.

İngiliz mahallî memurları ile sâlîm bir tedkikatı temin için yaptıkları uzun mücâdeleyle geçen günler zarfında hiçbir iş göremeyen hey'et, nihayet binbir müşkilât ile mahallî memurları yola getirerek 5 Şubat 1925'de fiilen işe başlayabildi. 25 Şubat'da Kerkük'de birleşmeye karar verdikten sonra birbirlerinden ayrılarak ayrı ayrı mıntıkaları yardımcılarıyla birlikte tarayıp mahallî ileri gelenlerin rey, mütalâa ve arzularını tesbit için dağıldılar. Böylece, herbiri yardımcılarıyla birlikte ayrı bir ekip teşkil ettiler.

Wirsen, şehrin civarındaki tedkikâtı sevk ve idare etmek üzere ***Cevad Paşa*** ve ***M. Jardin*** ile Musul'da ikâmet etti.

Hey'et âzâları mümkün olduğu kadar çok kimseyi dinledikten, köy, kasaba ve şehir sâkinleri ve hattâ göçmen aşiretlerini dahi ziyâret ettikten sonra halkın gerçek arzu ve hissiyâtını tesbite çalıştılar. Bu tesbitlerden sonra hacimli bir kitap teşkil edecek kadar tafsilâtlı bir rapor tanzim ettiler.[99] Bunda Türkiye ve İngiltere'nin iddiâ ve taleplerinin bir hülâsası ile bu iddiaların ispatında kullandıkları delillerin kuvvet ve kıymetini şahsî müşahedeleri ve elde ettikleri vesâik ile münakaşa ederek nihayet, «netâyic» kısmında şu hülâsayı yapmışlardır ki, hacimli bir kitap teşkil edecek kadar tafsilâtlı olan raporun özünü aksettirdiği cihetle sadece bu «Netayic Kısmını» nazar-ı dikkatinize aynen takdim ediyoruz:

«NETÂYİC-İ UMUMİYE»
(Umumî Neticeler)

Komisyon, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne bir karar vermeyi teshil edebilecek her türlü malûmat ve tedkikatı ve vekayi ve anâsır-ı takdiriyeyi cem ve tevfik etmek maksadiyle teessüs ettiğinden, istiksaat-ı netâyicini bervech-i zîr telhîs etmek ve vâsıl olduğu netâyice bir şekil vermekle şerefyâbdır.

99- Bu uzun ve tafsilâtlı raporun tamamı için bkz: Ayın Tarihi, C: V. Nu: 17, Ankara 1341, sh. 315 ve müt.

1- *Coğrafyâî Netâyic:*

a) Hududların topoğrafyası:

İngiltere Hükûmeti tarafından talep edilen hudud pek iyi bir hududdur. Cenuba doğru birbirini takip eden silsile-i cibâlin herbiri bir hatt-ı hudud vücuda getirebilmeğe elverişlidir. Brüksel'deki itibârî hudud, İngiltere Hükûmeti tarafından teklif edilen hudud kadar bir tahdîd hattı için müsâttir. Zaho, İmâdiye cenubundaki silsile ayni menâfii arzeder. Bu silsile-i cibâl birbirini müteâkib icâbında hudud teşkil etmeğe müsâittir. Kabil-i istifade olacak en son silsile-i cibâl garpten şarka doğru imtidad eden «Dehük» i şimalde «Elfûş» i ve «Akru» yi, cenupta bırakan ön tepelerdir. Maahaza bu hat birçok tarîk-i münâkaleyi katetmek ve tepecikli araziyi ovadan tefrik etmek mahzurunu arzeder.

Türk Hükûmeti'nin taleb ettiği hudud, sahradan geçen garbî kısmı itibariyle iyidir. Lâkin şark kısmı itibariyle o kadar iyi değildir. Bahra hududu «istep» den geçen herhangi bir hattı takiben ve Musul'un elli kilometre cenubundan itibaren başlayan ve şehri ihâta eden mezrû' seahaya kadar çizilebilir. Dâhil-i memlekette Dicle, Büyük Zap ve Küçük Zap gibi üç büyük nehir, coğrafî bir hudud vazifesi görebilir.

b) Mahallî Coğrafya:

Münâziünfih olan arazi, iki itibarla bir vusûl mıntıkasıdır: Bir tarafta Kürd Dağları ile Arap Ovaları arasındaki geçitler, diğer tarafta garp mıntıkası (Suriye ve Ermenistan) ve cenub-i şarkî mıntıkası (Irak ve bilâd-ı müşaşaa) merkezi Musul şehri olan kısm-ı şimâlisi Nusaybin, Mardin, Diyarbekir, Urfa mıntıkları ile münasebettardır. Halbuki cenup kısmı daha ziyade Irak ile ve İran'ın Loristan'ı ile merbuttur. İşbu iki mıntıka arasındaki hatt-ı tefrik «Kerkük» ile «Erbil» arasındadır. Küçük Zap hattı, zâhiren bu hususta en münasiptir.

2- *Irkî Netâyic:*

Memleket, ehemmiyet-i adediye sırası itibariyle Kürt, Arap; Hıristiyan, Türk, Yezidî ve Museviler tarafından meskûndur.

Tarafeyn-i âliye cânibinden ortaya konulan istatistik ve haritalar, hakikate pek az mukârindir. Irak memurîni tarafından tanzim edilen son istatistik, şüphesiz bunların en iyisidir. Bununla beraber, buna dahi bir dereceye kadar ihtiyat ile müracaat edilmelidir.

Ahalinin ekseriyetini teşkil eden Kürtlerdir. Bunlar ne Türk, ne de Araptır. Ayrı bir lisan tekellüm ederler. Memleketteki Türkler, Türk Cumhuriyeti dâhilindeki Türkler'le aynı ırka mensupturlar. Yezîdiler de müslüman değillerdir. Kürtlerle münâsebet-i ırkîyyeleri vardır. Lâkin dinleri ve münferit yaşamaları itibariyle pek ayrı bir kavim teşkil ederler. Hristiyanlar ekseriyet-i âzime itibariyle Nestûrî ve Geldânîler'den ibarettir. Yalnız mütekâsif bir kitle halinde vâsî arazi işgal eden Kürtler'le Araplar'dır. Irklar beyninde bir hatt-ı tefrik bulmak veya tesbit etmek, ancak ahalinin bu iki unsuru arasında kabildir. Bu hat Dicle'nin Küçük Zap ile mültekasına kadar olan cereyanı takip edebilir. Musul'u, münbit ve ahalisi kesif olan hinterlanddan tefrik ederek, Karaçuk - Çığrı anayolunu takiben Küçük Zap cenubuna kadar imtidad edebilir. Böyle bir hatt-ı hududun içtimâi ve mâhiyette olan mezâhir dolayısıyle şâyân-ı tavsiye olmadığını müşâhede ettik.

Ne İran ve Suriye cihetinde münâziünfih olan arazinin hudud-i siyâsisi, ne halihazırda mevcud olan hudud, ne Türkiye ve ne de Irak tarafından talep edilen hududlar uruk-i muhtelif (muhtelif ırklar) arasında bir hatt-ı tahdidî teşkil edebilir.

Türkler tarafından meskûn olan şehirler münâziünfih olan arazinin kısm-ı cenubisinde, yani Irak tarafına doğru kâindir.

Halbuki bir Arap şehri olan Musul, kısm-ı şimalinin merkezinde bulunmaktadır.

Musul şehri, Arap ahali-i mukîmesine ancak ekseriyeti Kürt ahali tarafından meskûn bulunan bir arazi ile hâiz-i iltisaktır. Hristiyanlar dağınık bir haldedirler. Fakat ekseriyet-i azîme itibariyle Musul'un şimâlinde bulunurlar.

Üç milyon tahmin edilen bir mikdar-ı mecmûdan Kürtlerin birbuçuk milyonu Türkiye'de, yediyüzbini İran'da ve heşyüzbini de münâziünfih arazide ikamet ettikleri kabul olunabilir. Bunlardan bir kısmı Suriye'de mütemekkindirler. Nefs-i Irak'da mikdarlar şâyân-ı ihmâldir.

Münâziünfih olan hıttada Büyük Zap'ın şimâlinde mütemekkin bulunan Kürtler'in lehçeleri, kurbiyet-i ırkiyye ve münâsebât-ı şahsiyye ve iktisadiyyeleri itibariyle Türkiye'ye Mardin ve Hakkâri Kürtleri'ne yaklaşırlar. Küçük Zap'ın cenubunda mütemekkin bulunan Kürtler, daha ziyade İran Kürtleri'ne karibdir.

Münâziünfih arazide ihtilât-ı uruk o kadar bârizdir ki, hududun tesbiti sırf etnoğrafyaî mâhiyeti hâiz anâsırı, dahil-i hesap etmekle kabil olmayacaktır.

3- *Netâyic-i Tarihiyye*:

Münaziünfih ulan memleketin asırlarca Türk hâkimiyeti altında bulunduğu şâyân-ı itiraz olmadığı halde bu hâkimiyet tûl-i müddet Bağdat Paşaları vasıtasıyla icra edilmiştir. Eğer elyevm Türk hududları dâhilinde bulunan Mardin'in, Cezire'nin ve Diyarbekir'in aynı zamanda Bağdat'la müşterek bir tarihi bulunduğu derhatır edilecek olursa, münâziünfih arazinin asırlarca Bağdat'la aynı âkıbete mâruz kalması ve ekseriya müşterek bir tarih yaşaması itibariyle, tarihî delil memleketin vahdet-i tarihiyyesini inkısama uğratmıyacak bir tarz-ı halle meylettiği görülür.

Her nereden çizilirse çizilsin, ister İngiltere Hükûmeti

tarafından, ister Türk Hükûmeti tarafından teklif edilen ve hattâ ister ikisi arasında mutavassıt bir komisyon bulunsun, bir hatt-ı hudud netice itibariyle dâimâ revâbıt-ı tarihiyyeyî kat' edecektir.

4- *Netâyic-i İktisâdiyye:*

İktisadî sahada olan mütaleât münâziünfih arazinin Irak'a raptedilmesi lehinedir. Çünkü «Brüksel hatt-ı itibârisi»nin şimalindeki dağlık aksam, en küçük bir mahzur bile olmadan Irak'dan tefrik edilebilir. Eğer esbab-ı iktisadiyyeden maada esbab-ı sâire münâziünfih arazinin taksimini istilzam ediyorsa, vakıâ vahdet-i arazi derecesinde, iktisat nokta-i nazarından şâyân-ı tercih olmayan bir çok tarz-ı haller kabul edilebilir.

a) Zaho, İmadiye, hattâ belki Dehük evvelce keza Musul'un hinterlandından ma'dud olmuş olan Cezire'nin vaziyetine müşabih vaziyete girebilir.

b) Küçük Zap şimalinde dahi «Koy», «Taktak», «Râniye» nahiyelerini Irak'a bırakarak ve garbe doğru Musul'un 50 kilometre cenubundan geçerek imtidad eden ve Sencar'ın mezrû' köylerinden ve arazisinden geçen bir hudud nazar-ı itibare alınabilir. Mıntıka-i şimâli mahsulâtının umumî bir antreposu ve büyük bir şehir olan Musul, filhal umumî antreposu nefs-i Bağdat şehrinde olan cenup arazisi aksamından Bağdat'a karşı daha ziyâde müstakildir.

c) Münâziünfih memleketin daha cenubî bir hudud ile tefriki halinde Irak'a iska (sulama) mesâlinin halline imkân verebilmek için behemehal elzem olan «Diyale» nin mecrâ-ı vasatisi menâtıkını terketmek icabeder. «Cebel-i Hamrin» den başlayan hatt-ı hudud Aksu Mecrâsını, bu mecrânın otuzbeşinci şimâli arz dairesiyle olan tekâti (kesişme) noktasından itibaren en kısa yoldan İran hududuna vâsıl olacak bir tarzda çizilebilir.

5- *Sevkülceyşi (Stratejik) Netâyic:*

İngiltere Hükûmeti tarafından teklif edilen hudud sevkülceyşî nokta-i nazarından gayet iyi bir hududdur.

Brüksel İtibârî hattı takriben aynı menâfii arzeder.

Coğrafyaî kısımda izah edildiği veçhile birbirine muvazî cibâl silsileleri zirvesinden çizilecek bil'umum hudud hatları dahi bir sevkülceyşî hudud ad ve telâkki edilebilir. Maahaza cenuba doğru inildikçe, bunların yekdiğerine nazaran kıymetleri tenâkus (azalma) etmektedir.

Türk Hükûmeti tarafından teklif edilen hudud sahrayı kat' eden garp kısmı itibariyle iyidir. Şark kısmı itibariyle ise fenâdır.

Nehirler, ciddî bir mâniâ teşkil etmediğinden, bunların mecrâsı itibariyle çizilen bütün hududlar, cibâl silsileleri zirvelerini takiben çizilecek hududa nisbetle memleket için sevkülceyşî itibariyle evsat bir hudud teşkil eder.

6- *Netâyic-i Siyâsiyye:*

a) *Hukukî Nokta-i Nazar:*

Hukukî nokta-i nazardan, Türkiye, kendi hukukundan feragat etmedikçe komisyon münâziünfih arazinin Türk ülkesinden ma'dud telâkki edilmesi icab ettiği fikrindedir.

Münâziünfih araziyi ilhak etmek için, Irak, ne hakk-ı gâlibiyet, ne de hukukî mahiyette sâir hiçbir hakka istinad edemez. Irak, ancak manevî mâhiyette olan mütaleâta istinad edebilir. Bu da şöyle ki: Madem ki, bir «Irak Devleti» vücuda getirilmiştir, onun ülkesi, mâhiyet itibariyle tabiî bir tarzda inkişâfa müsait olmalıdır.

Komisyon şu mütalâat-ı hukukîyeye bir sıklet vermek için kendisinin kâfî derecede bir selâhiyeti hâiz olmadığı fikrindedir. Bunların kıymetini ölçmek Meclis'e âiddir. Binaenaleyh Komisyon bunları mütalâat-ı nihâiyyesinde nazar-ı itibare almayacaktır.

b) *Irak Hükûmeti'nin Siyâset-i Dâhiliyesi:*

Vakıâ harpten evvelki vaziyete kıyasen, İngiliz irşâdatı sâyesinde Irak Hükûmeti tarafından bilhassa emniyet-i umûmiye, hıdemât-ı sıhhiye ve maarif-i umûmiye sahalarında azîm terakkiyât elde edilebilmiş ise de, yine şüphe yoktur ki, Kraliyet'in vaziyet-i dâhiliyesi henüz pek meşküktür. Tecrübe-i siyâsileri bilmecburiye pek yeni olan Irak ricâlinin hüsnüniyetine rağmen, cenup şiîleri ile şimal sünnîleri arasındaki bazan mütezat siyâsî teâkkiler, Araplarla Kürtler arasındaki ırkî tehâlüfler ve âsayişşiken aşâiri, taht-ı inkiyatta bulundurmak mecburiyeti dolayısıyla ciddî müşkilâtın tahaddüs etmesi şâyân-ı endişedir. Bu müşkilât, Devletin -şâyet bu devlet mazhar-ı muâvenet ve irşad olmazsa-, binnefs mevcudiyeti için pek mühlik olabilir.

Komisyon, memleketin inkişâf edip mazhar-ı feyz olabilmesi için daha tahminen yirmibeş sene bir müddetle Cemiyet-i Akvam'ın mandası altında bulunmağa mecbur olduğu fikrindedir.

c) *Ahalinin Temmenniyatı:*

İzhâr edilen efkâr hakkında raporda mevcud kuyud-i ihtiyâtıyyeyi tekrar etmekle beraber, aynen görünür ki, arazinin hey'et-i umumîyesi nazar-ı itibare alınırsa, ahalisi tarafından izhar edilen temenniyat, Türkiye'den ziyâde Irak lehine meyyâldir. Bununla beraber ekseriyet-i ahâlinin vaz'u hareketine manda dolayısıyla mevcud olan bir müzâheret-i fiiliyye temini mülâhazası ve aynı zamanda da Arap Kraliyet ile bir hüsn-ü tesânütten ziyâde iktisadî düşüncelerin hâkim olduğunu nazar-ı itibare almak da muktazidir. Eğer bu iki âmil, fikirlerine müracaat edilen eşhas tarafından nazar-ı itibare alınmış olsaydı, şüphesiz ki, bunların ekserisi Irak'a raptedilmektense, Türkiye'ye iade edilmeyi tercih ederlerdi.

ç) *Asûrî Mes'elesi*:

Asûrî ahaliye me'vâ temini mes'elesinin müzakerâta İngiltere Hükûmeti tarafından İstanbul Konferansı'nda dahil-i münakaşa edildiği, ne müzakerât-ı mütekaddime ve ne de Lozan Muahedenâmesi'nde işbu mes'elesinin zikredilmediğini, bundan maada da Asûrî mes'elesinin Hakkârî Vilâyeti'nin bir kısmını ihtiva eden bir hudud talep etmek için İngiltere Hükûmeti'nin dermeyan ettiği başlıca sebep olduğunu derpiş ederek Komisyon İngiltere Hükûmeti'nin, böyle bir hudud iddia etmesinin muhakkak olamayacağı fikrindedir.

d) *İki Devlet Arasındaki Münâsebât*:

İttihaz edilecek tarz-ı hal, Asya'nın bu kısmında devamlı bir sulhün temini lüzumunu nazar-ı itibare alması lâzım geldiği cây-i münakaşa değildir. Komisyon bu mütaleânın kıymeti ve sâir avâmile nazaran buna verilecek kuvveti takdir etmeyi selâhiyeti haricinde addettiğinden, bu ciheti Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne terketmeyi muvafık görür.

Şâyet işbu mütalâat-ı siyâsiyeyi nazar-ı itibare alarak Meclis münâziünfih arazinin Türkiye ile Irak arasında taksimine karar verirse işbu taksimden siyâsî mahiyette mahzur husûle gelmez.

7- *Netâyic-i Nihâîye*:

Sırf mevzuubahs olan ahalinin menfaati sahasında kalarak komisyon münâziünfih arazinin taksim edilmesiyle işbu ahali için azçok bir fayda mevcud olduğu fikrindedir.

Bu mütalâaya binaen bütün tahkikat-ı fiiliyenin herbirine nisbî bir kıymet âtfettiğinden Komisyon bilhassa iktisâdî ve coğrafî mâhiyette olan delâil-i mühimmenin ve arâzinin hey'et-i umûmiyesi üzerindeki ahalinin ekseriyet itibariyle dermeyan edilen kuyudat-ı itiraziye bâki kalmak üzere izhar ettikleri temâyülâtın, şerâit-i âtîye ifâ edildikçe, Brüksel hatt-ı îtibarîsi cenubundaki arazinin Irak'a raptı lehinde olduğu fikrindedir.

a) Memleket yirmibeş sene kadar tahmin edilen bir müddet zarfından Cemiyet-i Akvâm'ın fiilî bir «m a n d a» sı altında kalacaktır.

b) Memleketlerinin idâresi, adâletin icrâsı ve mekteplerdeki tedrisat için Kürt ırkına mensup memur istemek ve Kürt lisanının bütün şuabât-ı idâriyenin lisan-ı resmîsi olmasını talep etmek hususunda Kürtler tarafından izhar edilen temenniyat, nazar-ı itibare alınmalıdır.

Eğer, Irak ve İngiltere arasındaki halen cârî dört senelik muâhedenin inkızasında Cemiyet-i Akvam'ın murakabesi hitama erecekse ve Kürtlere bâzı mahallî idare teminatı verilmezse, halkın ekseriyetinin Arap hâkimiyetine, Türk hâkimiyetini tercih edeceğine Komisyon kanîdir.

Münâziünfih arazinin Irak'a raptinden mütevellid fevâidin o zaman gayet vahîm siyasî mehâzire tebdil edeceğine dahi kânî olan Komisyon, bu şerâit tahtında mezkûr arazinin dâhili nizamnâmesi ve vaziyet-i hâriciye-i siyâsiyesi Irak'ınkinden kıyas kabul etmeyecek derecede sâbit olan Türkiye'nin hâkimiyeti altında yaşamağa devam etmesinin daha müfid olacağını tahmin eder. Karar ne olacaksa olsun. Diyâle havalisini, iskâ mes'elesinin halli için ihtiyaci olan Irak'a bırakmak elzemdir.

İşbu delâile verilecek kıymetin takdirini komisyon Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne sevk ve havale etmeyi vazife bilmiştir. Şâyet bu tedkiki müteakip, Meclis, münâziünfih arazinin taksiminin âdilâne olduğuna hükmederse, komisyon, Küçük Zap hatt-ı takribisini en ziyâde tavsiye olarak teklif eder. Bu hat işbu raporda en mufassal bir sûrette tarif edilmiştir.

8- *İhtârât-ı Mahsusâ*:

Komisyon, belki tedkiki kendisine havale edilen vazifenin mevzuuna dahil olmayan velâkin memleketin teskini ve aha-

lisinin saâdeti için azamî bir ehemmiyeti hâiz bulunan üç mes'ele hakkında Meclis'in nazar-ı dikkatini celbetmeden raporu itmam edemez.

İşbu üç mes'ele, husûsât-ı âtîyyeden ibârettir:

a) Sükûneti temin edecek tedâbir:

b) Ekalliyetlerin ve bilhassa müslüman olmayan ekalliyetlerin himâyesi,

c) Tedâbir-i ticâriyye.

a) ***Sükûneti temin edecek tedâbir***:

Münâziünfih arazinin son derece müstaid-i tehyiç olan ahalisi, Lozan Muâhedenâmesi'nden beri vaziyet-i müstakbeleleri hakkında şüphede kaldılar ve pek tabiî dir ki, halkın ihtirasatı dürüşt (şiddetli) bir tarzda tezâhür etti. Komisyonun istiksaatı mâhiyet itibariyle mütebâyin propagandalar taht-ı tesirinde bulundurulan efkârın, tahrikini bâis olmuştur.

Binnetice bütün arazi sahasında birbirine muhâsım gruplar vücud bulup inkişaf etti. Birçok kimseler yakın zamanda hâkimiyeti altına girecekleri devlete karşı kendi vaziyetlerini şâibedâr zannediyorlar veyahud ki, hakikaten vaziyetleri şâibedârdır.

Maahaza ahalinin komisyon âzâlarının tamamiyle bîtaraf tahkikat yapmaya çalıştıklarının ve ancak kendi müstakbel saâdetlerini nazar-ı itibare aldıklarının tamamiyle farkına vardıkları fikrindeyiz.

Araziyi taht-ı hâkimiyetine alacak olan devlet memurîninin müsaadekâr evzâ ve harekâtiyle efkârın teskinine sarf-ı dikkat etmelidir. Mâzideki ef'al ve harekât için de mümkün olduğu kadar şümullü bir afv-ı umûmî bahşedilmelidir.

Kendilerini bilhassa şâibedâr addeden veya hakikatte şâibedâr olan bazı eşhasın hissedebilecekleri endişeleri bertaraf etmek üzere Cemiyet-i Akvam'ın birkaç sene için memleket dâhilinde ikamet edecek bir mümessil tâyin edebilmesi

belki mûcib-i fâide olur. Bu mümessil vazife itibariyle zarardîde olduklarını ve ezâya maruz kaldıklarını iddia edenleri dinler ve görünüşe nazaran pek çok ihtilâfâtı hal ve tesviyeye muhatab olur.

Şunu da zannediyoruz ki, fikirlerinden fedakârlık yapamayan bâzı eşhas mıntıkayı terketmek isterlerse bunların âmâline yalnız sed çekilmemek değil, velâkin kendilerine her türlü suhûlet dahi ibraz edilmek icab eder.

Maahaza asabiyetle yapılabilecek bir bilâhare fâilleri tarafından kemal-i esefle telâkki edilebilecek nâbemevsim (mevsimsiz) harekâtın icrasına sebebiyet vermemek için hukuk-i hükümrânî hakkında verilecek karardan itibaren altı ay mürur etmedikçe hakk-ı hıyar (tercih hakkı) istimâli câiz olmamalıdır. Bunu takip eden dört sene zarfında ahali her iki tabiiyetten birini ihtiyarda serbest olmalıdır. Mâlik oldukları emvâli nakde tahvil edebilmek için ihtiyar-ı hicret edeceklere ayrıca bir sene daha müsaade edilmelidir. Âni-fülbeyân (beyan olunan) müddetin herhangi bir zamanda komşu tabiiyeti ihtiyar edecek hiçbir fert mevzuubahs beş sene hitama ermeden araziyi terk etmeye mecbur tutulmamalıdır.

İhtiyar-i hicret edecek kimselerin menâfiini, onları, emvâl-i gayrimenkullerini sûret-i seri'ada ve bilmecburiye yok bahasına satmaya icbar etmemek için böyle uzun bir müddet teklif etmek zarûretini hissettik. Pek kısa bir müddet her türlü sûiistimalâta kapı açar. Emvallerine yok pahasına vaz'ı yed eylemek isteyen komşulardan memleketi terkedecek kimselerin görecekleri iz'acât ve tazyikât o sûiistimallerin en ehvenini bile teşkil etmez.

Cemiyet-i Akvam mümessili terk-i vatan etmek isteyen eşhasın âdilâne bir muâmeleye tâbi olmalarına nezâret edebilir ve ihtilâfın halli hususunda hakem vazifesini görebilir.

b) ***Ekalliyetlerin ve bilhassa müslüman olmayan ekalliyetlerin himâyesi:***

Münâziünfih (ihtilâflı) arazi min küllü vücuh (her cihetle) müslüman bir devletin taht-ı hâkimiyetinde bulunacağından betahsis hristiyanların ve aynı zamanda musevî ve yezidî ekalliyetlerin is'af-ı temenniyatı için temin-i himâyelerini kâfil tedâbir ittihazı muktazîdir. Devlet-i hâkimiye ekalliyetlerin himâyesi için teklif edilmesi zarurî olan şerâiti tâdâd etmek selâhiyetimiz dâhilinde değildir. Maahaza Asûrîlerin harpten evvel resmen değilse bile fiilen hâiz oldukları eski imtiyâzâtın iâde edileceği kendilerine temin edilmesi icab ettiğini zikretmek fikrindeyiz. Devlet-i hâkime herhangisi olursa olsun, Asûrîlere kendi memurlarını aralarında tâyin etmek hakkını tanıyarak ve onlardan patrikleri vasıtasiyle vergi tarh etmek ile iktifâ ederek bir dereceye kadar mahallî bir muhtariyet temin etmesi iktizâ eder.

Bilûmum hristiyanlar ve yezîdîler, hürriyet-i diniyye ve mektep küşâd edebilmek hususunda temin edilmiş bulunmalıdırlar:

Ekalliyetlerin tâbi bulunacakları şerâit bizzarur işbu memleketin pek hususî olan şerâitine tetâbük etmelidir. Maahaza mahallinde müessir bir murakebe tesis edilmediği takdirde ekalliyetler hakkında taht-ı karara alınacak mevâd, pek vâhi bir mâhiyette kalır fikrindeyiz.

Cemiyet-i Akvam mümessili verilen teminatın tarz-ı tatbikine mahallinde nezaret etmek ile tavzif edilebilir.

c) ***Tedâbir-i Ticâriyye:***

Münâziünfih hıtta -arzettiğimiz veçhile- bir taraftan Türkiye ve Suriye diğer taraftan Irak ve İran arasında bir geçit arâzisidir. Bu arazi üzerinde icrâyı hakimiyet edecek devlet her hangisi olursa olsun kendisine ticârî mahreçler temini muhakkak elzemdir. Münâziunfih olan hıttâ, Türkiye'ye iâde edildiği takdirde pek âşikârdır ki, Irak memleketin me'külâtı hususundaki menâbiden istifade etmek için Türkiye ile iktisadî bir itilâf akdetmekte esâsî bir menfaati haiz olacaktır. Bittabii Türkiye dahi böyle bir itilâfa muvafakat etmelidir. Çünkü Bağdat fazlâyı mahsulâta mahall-i revaç olacak yegâne mahreç bulunduğundan böyle bir itilâf binnefs ahalinin cümle-i menâfiindendir.

Münâziunfih arâzi, Irak'a terk edildiği takdirde ahaliye, yalnız Türkiye ve Suriye ile serbestçe icrâyı ticaret edebilmek selâhiyeti değil, fakat Türkiye'nin dahi hudud şehirlerine mahsullerin Musul tarikiyle ihracı ve eşyâyı ma'mûlenin ithali zımnında keza teshilât verilmelidir. Münaziunfih hıttânın Irak ve Türkiye arasında taksim edildiği takdirde bile bu kabil itilâfat akdedilmelidir.

Cenevre, 16 Temmuz 1925

İmza

Af Wirsen

İmza

Kont P. Teleki

İmza

A. Polis.» [100]

Cemiyet-i Akvâm'a takdim edilen ve hacimli bir kitap teşkil edebilecek derecede mufassal bulunduğundan netice kısmını nakledebildiğimiz bu rapor, hey'et-i umûmiyesi itibariyle Türkiye lehinde olmakla beraber çeşitli tezatlarla dolu bir rapordur. Meselâ; bu raporda yer alan şu fıkra Türkiye'nin Musul üzerindeki hakk-ı tabiisini tescil mâhiyetindedir:

«Hukukî nokta-i nazardan Türkiye kendi hukukundan feragat etmedikçe komisyon münâziunfih arazinin Türk ülkesinden ma'dud telâkki edilmesi icabettiği fikrindedir.»

Buna rağmen rapor bu esas mütalâa ile tezad teşkil edecek bir çok noktalar da ihtiva etmektedir ki, bunların başında

100- Ayın Tarihi - C: V. sh. 439 - 445.

Irak'ın yirmibeş sene müddetle ve «mandater» sıfatıyla Cemiyet-i Akvâm'ın dolayısıyle İngiltere'nin himâyesi altına vaz'ı teklifidir.

Diğer bir husus da halk ekseriyetinin serbest reylerine müracaat edildiği takdirde Irak'ı tercih etmek ihtimallerinin galip olduğu hususundaki beyândır. Halbuki böyle bir ihtimal varid olsaydı Türkiye'nin bu ihtilâflı mes'ele ele alındığı günden beri ileri süregeldiği «halkın reyine müracaat» teklifi İngilizler'ce dâimâ ve kat'iyetle reddolunmazdı. Aksine olarak Türklerden maada Kürtler'in ve hattâ Arapların kâhir ekseriyetlerinin bile Türkiye lehinde olduğu bir vakıâydı. Bu hususu teyid eden yüzlerce müşahededen sadece birisini nakletmekle bu iddiaya cevap vermiş olacağımızı zannederiz.

Harb-i Umûmi bidâyetinde Bağdat Valiliği de yapmış olan *Süleyman Nazif* merhumun İstanbul'da Mütareke esnasında İstanbul'un işgalini bir nev'i protesto mâhiyetinde yaptığı, «Piyer Loti konuşması» nda naklettiği bir müşahedeyi dikkatlerinize arz ediyoruz:

«... Bizim eski hudud-i şevketimiz, Süleyman Kanuninin çizmiş olduğu hudud, cenub-i şarkîde Basra Vilâyeti ile bitiyordu. Bu vilâyet Harb-ı Umumî'nin dördüncü ayına kadar Devletimizin ve Bayrağımızındı.

Basra kurbûnda ve Şattülarab sahilinde Ma'den adlı bir Arap âşireti vardı. Hal-i bedeviyette yaşarlar. Cesurlardır. Güfteleri, besteleri de oralarca pek makbul şarkılar tanzim ederler.

Basra'nın sukutunu müteakip söylenmiş şarkılardan birini iki sene evvel Şam'da dinledim. Hânendeler de, sâzendeler de Arap idiler Neşideyi okur ve çalarken hepsinin seslerinde giryan ihtirazlar, gözlerinde yaşlar vardı. Şarkı; «Emşî Basra!... Emşî...» diye başlıyor ve öyle bitiyordu. İlk parçasının hatırımda kalan meâli işte:

«Yürü Basra!.. Yürü!.. Osmanlılar buralardan gideli, ben çocuğa Şatt'a düşmüş vâlide gibiyim, gözüm suda yürüyorum. Yürü Basra!.. Yürü!.. Onlar sana gelmezlerse sen onlara yürü!..»[101]

Bu raporu eline alan Milletler Cemiyeti, buna istinaden bir karar vermek mecburiyetindeydi. Fakat bu karar hukuken nasıl bir vasfı hâiz olacaktı? Bu noktayı tesbit için Cemiyet-i Akvâm Meclisi raportörü ***Unden***, İngiltere Murahhası ***Lord Parmor***'a Cemiyet'in vereceği karar her ne mâhiyette olursa olsun bunu İngiliz Hükûmeti'nin kabul edip etmeyeceğini sormuş, müsbet cevap almıştı. ***Unden*** aynı suali ***Fethi Bey***'e sorunca, ***Fethi Bey***, Milletler Cemiyeti misâkının onbeşinci maddesi gereğince kabul edeceğini bildirdi. ***Unden*** İngiliz Murahhasının «kayıtsız şartsız kabul ettiğini, O'nun da böyle kat'î bir cevap vermesi gerektiğini» söylemesi üzerine ***Fethi Bey*** de «mutlak kabul» cevabını verdi.

Bu durum Türk Hükûmeti'nce kabule şâyân görülmedi. Zira bu ihtilâf Milletler Cemiyeti'ne arzedilirken, orada verilecek kararın kat'î bir mâhiyet taşıyacağı kabul edilmiş değildi. Bu yüzden Türk Hükûmeti'nce Cenevre'ye murahhas olarak bu defa ***Tevfik Rüştü*** (Aras) ***Bey*** gönderildi. Bu zat, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin bu mes'eleyi ancak misakın onbeşinci maddesi gereğince tedkik edeceği yolunda müdafaalarda bulundu. Çünkü Tahkik Hey'eti'nin raporunu aldıktan sonra 1925 yılı Eylül ayı başında mes'eleyi görüşmek için bir kere daha toplanmış olan Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin ***Fethi Bey***'e karşı tutumundan «kat'i bir karar» vermek arzusunda bulunduğu anlaşılıyordu. Bu yüzden yeni Türk Murahhası ***Tevfik Rüştü Bey***, mezkûr hey'etin raporunun ancak «istişârî» bir mâhiyeti hâiz olabileceğini, zira bu heyetin bir «hakem hey'eti» olmadığını iddia ile Cemiyet-i Akvâm'ın mes'eleyi raporda ileri sürülen tekliflerle bağlı olmayarak kararlaştırabileceğini müdafaa etti. Ayrıca bu rapor gibi Ce-

101- ***Süleyman Nazif*** - Hitâbe (*Piyer Loti* Hitabesi diye meşhurdur) - İstanbul 1927, sh: 14.

miyet-i Akvâm'ın vereceği kararın da Türkiye için kayıtsız şartsız kabulü icabettirmediğini anlattı.

Bütün bu itirazlara rağmen Cemiyet-i Akvâm Meclisi, 2 Eylül 1925 tarihinde «Lâhey Beynelmilel Adalet Divânı» ndan üç hususta istişârî rey ve mütalâa talebinde bulundu:

1) Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin Lozan Muahedenâmesi'nin üçüncü maddesi gereğince vereceği kararın hukukî mâhiyeti nedir? Yani bir «hakem kararı» mı, yoksa «tavsiye» mi, yoksa sadece bir «tavassut» mudur?

2) Böyle bir karar için «ittifak» şart mıdır? Yoksa ekseriyetin reyi kâfi gelir mi?

3) İki tarafın mümessilleri bu mes'ele için başvurulacak rey'e katılabilirler mi?

«Lâhey Beynelmilel Adalet Divanı» bu sualleri müzakere ederek 21 Kasım 1925 tarihinde rey ve mütalâasını tesbit etti. Bu kararla taraflar, Lozan Muhedenâmesi'nin mezkûr üçüncü maddesini imza etmekle, bu ihtilâfın mecbûrî ve kat'î bir sûrette hallini temin etmek, yani ihtilâflı sınırları sûret-i kat'iyede tâyin ve tesbit etmek istemişlerdir. Bu yüzdendir ki, Cemiyet-i Akvâm'ın, Lozan Muahedenâmesi'nin üçüncü maddesinin ikinci fıkrası gereğince alacağı karar iki taraf için de «mecburî olmak lâzım gelmektedir» şeklindeydi. Divan, bu kararını mezkûr maddede ihtilâfı, kat'î bir sûrette halletmek maksadını ifade eden lâfızlara istinad ettirmişti.

Bu mütalâayı alan Cemiyet-i Akvam Meclisi, Musul'u Irak'a ilhak eden ve Irak'ı da yirmibeş sene müddetle İngiltere'nin mandası altına koyan bir karar verdi. Halbuki her iki taraf da bu ihtilâfı Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne havale ederken, ona bu hususta kat'î ve mecburî bir karar ittihazı selâhiyetini vermemişlerdi. Eğer böyle olsa, yâni kat'i bir selâhiyet tanınmış bulunsaydı, yukarıda arz edildiği üzere, *Fethi Bey*'e «verilecek karar ne olursa olsun, kayıtsız ve şartsız kabul edip etmeyeceğini» sormaya mahal olmazdı. Bu noktada, bir şüphe ve tereddüd ifade eden bu sual bile Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin kat'î bir karar ittihaz etmek hususunda selâhiyetinin ademi mevcudiyetini isbata kâfi bir hukukî delildir.

Şu husus da tebârüz ettirilmelidir ki, bu karar, Cemiyet-i Akvam Misakı'nın beşinci maddesi mûcibince «ittifakla» ittihazı gereken bir karardı. Halbuki bu esnada mazbata muharrirliğini yapan İsveç Hariciye Nâzırı ***M. Unden*** «kararın alâkadarların reyi hâriç olmak üzere alınması gerektiği» fikrini ortaya atmıştı. Zira misakın beşinci maddesi bu gibi mes'eleler için «ittifak»ı şart koştuğundan, Türkiye'nin rey'e iştiraki halinde bunu sağlamaya imkân bulunmayacaktı. Tabiatıyla bu hareket tarzında maksadın ne olduğu açıkça belliydi. Bu duruma itiraz eden Türk Murahhası ***Tevfik Rüştü Bey, Unden***'e «bu teklifi misâkın hangi maddesine istinaden yaptığını» sorunca, ***Unden*** «bunun da asıl mes'ele gibi halli gerektir» tarzında bir mugalâta ile cevap vermiştir.

Tahkik hey'etinin pek çok kısımları itibariyle lehimizde olan raporuna rağmen Musul'u Türkiye'den ayırarak hâlâ devam eden ızdıraplı bir esârete sevkeden Cemiyet-i Akvam'ın, bu haksız kararı karşısında, Murahhas Hey'eti'miz evvelâ Meclisi, sonra da Cenevre'yi terketmişlerdir. Hattâ Hey'etin Cemiyet-i Akvam Meclisi'ni terkedişi, rey ve niyetlerin belli olduğu, fakat kararın henüz izhar edilmediği bir esnada vâkî olduğundan bu karar, gıyabımızda verilmiştir.

Bu kararı kabul, Türkiye için 1918 yılından beri devam eden Musul üzerindeki İngiliz emrivâkisini de kabul mânâsına geleceği cihetle, bunu sûret-i kat'iyyede raddeden Türkiye, bu hususta İngiltere ile de hiçbir müzakereye yaklaşmamış ve böylece bir sene kadar bir müddet geçmiştir.

Musul'un ziyâında, evvelkilere ilâveten, Cemiyet-i Akvam

Meclisi'ndeki tutumumuzda mevcud olan hataları şöylece sıralamak mümkündür:

1- *Fethi Bey*'in Cemiyet-i Akvam Meclisi'nce verilecek kararı «kayıtsız ve şartsız olarak kabul edeceğini» beyan etmesi.

2- Lâhey «Beynelmilel Dâimi Adalet Divanı»ndan istişârî rey ve mütalâa talep edildiği vakit, oraya müzakerelere iştirak ederek gerekli izâhâtı verecek bir mümessil göndermeyişimiz. ***Tevfik Rüştü Bey***, kendisine teklif edilmiş olduğu halde, bu vazifeyi yapmaktan istinkâf etmiştir.

3- Her halükârda Musul'un kaybedilme ihtimalini göz önüne alarak, Irak Türkleri'nin, Lozan Muahedenâmesi'nin otuzyedinci maddesinden itibaren vazedilmiş olan «Ekalliyetlerin Himâyesi» ne müteallik imkânlardan mütekabil bir sûrette istifadelerini temin edebilecek bir teklif ile bunu tahakkuk ettirmeye çalışmayışımız.

Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin mezkûr kararının kabul edilmeyişi, Türkiye - İngiltere münâsebetlerini gergin ve muallâk bir hale getirdi. Yukarıda arz edildiği üzere bir sene kadar bir müddet, her iki tarafça da beklemek ve şartları gözetlemekle geçti. Nihayet Türkiye zevâhiri kurtarmak kabilinden Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin kararını kabul yerine, İngilizler'le bir anlaşma yapmak sûretiyle bu işi tasfiye etmeyi tercih etti. Zira İngilizler tarafından tekrar silâhlandırılan «Asurî» ve «Yezidîler» 1926 Martı'nda güney hududlarımıza tecâvüze kalkmışlardı. Bu hareket esnasında telefon tellerini kesen mütecâvizler bir kısım nöbetçi erlerimizi de şehîd etmişlerdi. Bu hareketler karşısında Türkiye'nin ciddî bir tenkil hareketine girişmesi üzerine Berlin Elçiliği'ne tâyin edilen eski İngiliz Elçisi ***Lindzey***, yeni memuriyetine gitmeden, Türkiye - Irak hududu meselesini görüşmek üzere geleceğini 6 Nisan'da resmen bildirdi. Birkaç gün sonra da Ankara'ya gelen ***Lindzey*** ile müzakereler başladı.

2 Haziran'da o zaman Irak Harbiye Nâzırı olan ***Nuri Said Paşa*** da hazırlanan anlaşmayı imzalamak üzere Ankara'ya geldi.

6 Haziran sabahı muâhedenin bir gece evvel, gece yarısı[102] imza edildiği gazetelerde okundu. O sırada Muhalefet Partisi olarak bulunan «Terakkiperver Fırka» bu muâhedenin tasdikine iştirak etmedi.[103]

Musul'un hâlâ devam eden vatancüdâlığına nihâî hukukî mesned, işte bu muâhede olmuştur. Türk-Irak Hududunu bugün hâlâ devam eden şekliyle tesbit eden ve Musul petrollerinden Türkiye'ye yirmibeş sene müddetle ve o da kâğıt üzerinde kalmış olan yüzde on hisse veren bu muâhedeye olsun, Irak Türkleri için herhangi bir siyâsî, ictimâî teminât dercetmek yine de düşünülemedi. Meşhur atasözü ile ifâde etmek lâzım gelirse, dağ bir fare doğurmuş oldu, hem de ölü olarak...

Mezkûr muâhede şudur:

TÜRKİYE, İNGİLTERE VE IRAK HÜKÜMETLERİ BEYNİNDE MÜN'AKİD HUDUD VE MÜNÂSEBET-İ HASENE-İ HEMCİVÂRÎ MUÂHEDENÂMESİ

(METİN)

Ankara, 5 Haziran 1926

Bir taraftan Türkiye Reisicumhuru Hazretleri ve diğer taraftan Haşmetli Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet-i Müttehidesi, Mâverâyı Ebhâr Britanya Arazisi Kralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri ve Haşmetlû Irak Kralı Hazretleri.

Lozan'da imza edilen 24 Temmuz 1923 tarihli muâhedenin Türkiye ile Irak arasındaki hududun tâyini hakkındaki

---

102- *Ali Fuad CEBESOY* - a.g.e., 187
103- a.g.e., sh. 188

ahkâmını derpiş ederek Irak'ın müstakil bir devlet ve kendisiyle İngiltere arasında mün'akit 10 Teşrinievvel 1922 ve 13 Kânunusâni 1926 tarihli muâhedelerden münbâis münâsebât-ı mahsusâyı tanıyarak hudud mıntıkasında aralarındaki âhenk ve hüsn-i âmizişi (iyi geçinmeyi) ihlâl edebilecek hergünâ hâdisâtı betrataf etmek arzusuyla.

Bu bapda bir muâhede akdine karar vermişler ve berveçhi zîr murahhaslarını tâyin etmişlerdir. Şöyle ki:

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri:

İzmir Meb'usu ve Türkiye Cumhuriyeti Hâriciye Vekili *Dr. Tevfik Rüştü* Beyefendi Hazretleri.

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet-i Müttehidesi, Müverâyı Ebhâr Britanya Arazisi Kralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri:

Haşmetlû Britanya Kralı Hazretlerinin Türkiye Cumhuriyeti Nezdinde Fevkâlâde Sefir ve Murahhası asâletlû *Sir Ronald Charles Lindzey*, K.C.M.G.C.B.C.V.O. Hazretleri.

Haşmetlû Irak Kralı Hazretleri:

Irak Müdafaa-i Milliye Vekil Vekili Miralay *Nuri Said*, S.M.J.D.S.O. Hazretleri.

Müşârünileyhin yolunda ve muntazam bulunan selâhiyetnâmelerini tebliğ ettikten sonra ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

BİRİNCİ FASIL

Türkiye İle Irak Arasındaki Hudud

Madde: 1 - Türkiye ile Irak arasındaki hatt-ı hudud Cemiyet-i Akvâm'ın 29 Teşrinievvel 1924 tarihli ictimâında takarrür etmiş olan güzergâha tevfikan berveçhi zîr sûret-i kat'iyede tâyin edilmiştir.

(Brüksel hatt-ı hududunun tarihi merbuttur)

Maamafih bâlâdaki hatt-ı hudud Aşuta ve Alamun cenubunda bu iki mahalli yekdiğerine rapteden yolun Irak arâzisinden geçen kısmını Türk arâzisi dahilinde bırakmak üzere tâdil edilmiştir.

Madde: 2 - Birinci maddenin son fıkrası kaydı tahtında mezkûr maddede tesbit edilen hatt-ı hudud işbu muâhedeye merbut 1/250.000 mikyasında harita üzerinde tersim edilmiştir.

Metin ile harita arasındaki ihtilâf zuhurunda metin muteber olacaktır.

Madde: 3 - Birinci maddede tasrih edilen hatt-ı hududu arazi üzerinde tâyin etmek üzere bir tahdid-i hudud komisyonu teşkil edilecektir. İşbu Komisyon, Türkiye Hükûmeti tarafından tâyin edilecek iki ve Britanya ile Irak Hükûmetleri tarafından tâyin edilecek iki murahhas ile muvafakat buyurduğu takdirde İsviçre Reisicumhuru tarafından İsviçre teb'ası meyanından tâyin edilecek bir reisden mürekkep olacaktır. İşbu komisyon sür'at-i mümkine ile ve herhalde bu muâhedenin mevki mer'iyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında içtimâ edecektir. Komisyonun mukarreratı ekseriyet-i ârâ ile ittihaz edilecek ve bilcümle tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn için vâcibür- riâye olacaktır.

Tahdid-i hudud komisyonu herhalde işbu muâhededeki târifâtı pek yakından tâkibe gayret edecektir. Komisyonun masarifi Türkiye ve Irak arasında mütesâviyen taksim edilecek, alâkadar devletler komisyonun vazifesini ifâ edebilmesi için lâzım gelen ikâmet, amele, malzeme (kazık işareti taşı) müteallik bilcümle hususâtta gerek doğrudan doğruya, gerek memurîn-i mahalliye vasıtasıyla tahdid-i hudud komisyonuna muâvenet etmeyi taahhüd eylerler.

Hudud işâretlerinden birinden diğeri görülecek surette va-

zedilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Tahdid-i hudud zâbıtnâme-i kat'iye ve buna merbut haritalarla vesâik üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudud devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü musaddak sûretleri Lozan Muahedesi'ni imza eden devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti'ne itâ edilecektir.

Madde: 4 - Birinci madde mûcibince Irak'a terk edilen arazideki ahalinin tabiiyeti Lozan Muâhedesi'nin 30-36'ıncı maddelerine tevfikan halledilecektir.

Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn mezkûr muâhedenin 31, 32, 34'üncü maddelerinde münderic hakk-ı hıyarın işbu muâhedenin mevkii mer'iyete girdiği tarihten itibaren on iki ay müddetle cârî olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Maamafih, Türkiye bâlâdaki ahaliden hakk-ı hıyarlarını Türkiye tabiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak hususunda serbesti-i hareketini muhafaza eder.

Madde: 5 - Tarafeyn-i akıdeynden herbiri birinci maddede tasrih edilen hattı hududu kat'î ve taarruzdan masun olmak üzere kabul ve bunu tâdile matuf her türlü teşebbüsten tevakki etmeyi taahhüd eyler.

İKİNCİ FASIL

Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivâri

Madde: 6 - Tarafeyn-i âlîyeyn-i akıdeyn bir veya birkaç müsellâh eşhasın civar hudud mıntıkasında yağmagirlik veyahud şekâvet icrâsı maksadıyle vuku bulacak istihzâratına yed-i iktidarlarında bulunan bilcümle vesâik ile muhalefet etmeyi ve bunların hududdan mürununa mânî olmağı mütekabilen taahhüd eylerler.

Madde 7 - Onbirinci maddede zikredilen selâhiyettar memûrîn civar hudud mıntıkasında yağmagirlik veyahud şekâvet icrâsı için bir veya birkaç müsellâh eşhâsın istihzârâtta bulundukların istihbar ettikleri zaman yekdiğerini mütekabilen ve bilâ ihmâl haberdar edeceklerdir.

Madde: 8 - Onbirinci maddede zikredilen selâhiyettar memûrîn bulundukları arazi dâhilinde ika edilmiş olabilecek bilcümle yağmagirlik ve haydutluk ef'alinden mütekabilen yekdiğerlerini haberdar edebileceklerdir.

Haberdar edilecek taraf memûrîni yed-i iktidarlarında bulunan bilcümle vesâik ile bunların fâillerinin hududdan mürûruna mânî olmağa gayret edeceklerdir.

Madde: 9 - Müsellah bir veya birkaç eşhas civar hudud mıntıkasında bir cinâyet veya cürüm ika ettikten sonra diğer hudud mıntıkasına ilticaya muvaffak olduğu takdirde bu son hudud mıntıkasi memûrini işbu eşhâsı silâhlarıyle ve yağma ettikleri eşyâ ile birlikte kanunu tevfikan tebaası bulundukları tarafından memûrînine teslim etmek üzere tevkif etmeye mecburdurlar.

Madde: 10- Muâhedenin işbu faslının tatbik edileceği hudud mıntıkası Türkiye'yi Irak'dan tefrik eden bütün hudud ile bu hududun bir ve diğer tarafından yetmişbeşer kilometre derinliğinde bulunan mıntıkadır.

Madde: 11 - Muâhedenin işbu faslını tatbik ile mükellef selâhiyettar memûrîn berveçhi zîrdir.

Umûmî teşrik-i mesâiyi tanzim ve ittihaz olunacak tedâbirin mes'uliyetini deruhte etmek üzere:

Türkiye tarafından: Askerî hudud kumandanı

Irak tarafından: Musul ve Erbil Mutasarrıfları

Malûmat-ı mahalliyenin ve tebliğat-ı müstacelenin teâtisi için:

Türkiye tarafından: Valilerin muvafakatı ile tâyin edilecek memurîn.

Irak tarafından: Zako, İmâdiye, Zivar, Revandiz kaymakamları.

Türkiye ve Irak hükümetleri gerek onüçüncü maddede zikredilen dâimî hudud komisyonu mârifetiyle ve gerek tarîk-i siyâsî ile yekdiğerini haberdar ederek esbab-ı idariyeden dolayı selâhiyettar memurlarının listesini tâdil edebilirler.

Madde: 12 - Türkiye ve Irak memurları diğer taraf teb'asından olup bilfiil onun arazisinde bulunan aşâir rüesâsı, şeyh veyahud diğer âzâsı ile resmî veya siyasî mâhiyeti hâiz her nev'i muhabereden istinkâf edeceklerdir. Tarafeyn-i âkideyn hudud mıntıkasında bir veya diğer devlet aleyhine müteveccih hiçbir günâ propaganda teşkilâtına ve içtimaa müsaade etmeyeceklerdir.

Madde: 13 - Muâhedenin işbu faslının ahkâmının icrâsını teshil ve umûmiyetle hudud üzerinde münasebât-ı hasene-i hemcivârîyi idâme etmek üzere vakit vakit Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından mütekabilen tâyin edilecek müsâvî adette memûrînden mürekkep daimî bir hudud komisyonu teşekkül edecektir.

Bu komisyon en az altı ayda bir kere ve ahval icab ettirdiği takdirde daha ziyâde ictima edecektir.

Münâvebeten Türkiye ve Irak'da ictimâ edecek olan bu komisyon muâhedenin bu faslının ahkâmının icrasına müteallik mesâili ve alâkadar hudud mıntıka memurları arasında bir itilâfa müncer olmayan diğer her nevi hudud mesâilini sûret-i dostâne halletmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete girdiği tarihi takibeden iki ay zarfında birinci defa olarak Zako'da ictimâ edecektir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Ahkâm-ı Umûmiye

Madde: 14 - Her iki memleket arasında menâfi-î müştereke sahası tevsi etmek maksadiyle Irak Hükûmeti işbu muâhedenin veki-i mer'iyete vazı tarihinden itibaren yirmibeş sene müddetle berveçhi zîr alacağı âidatın yüzde onunu

Türkiye Hükûmeti'ne tesviye edecektir.

a) 14 Mart 1925 tarihli imtiyaz mukavelenâmesinin onuncu maddesi mûcibinde «Türkish Petroleum Kampani»den,

b) Bâlâdaki imtiyaz mukavelenâmesinin altıncı maddesi mûcibinde petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya eşhastan.

c) Bâlâda zikredilen imtiyaznamenin otuzüçüncü maddesi mûcibince teşekkül edebilecek olan muâvin şirketlerden.

Madde: 15 - Türkiye ve Irak dost devletler arasında cârî tevfikan bir iâde-i mücrîmin muâhedesi akdetmek üzere mümkün mertebe sür'atle müzakârâta girişmeye karar vermişlerdir.

Madde: 16 - Irak Hükûmeti kendi arâzisinde ikamet eden eşhası işbu muâhedenin imzasına kadar Türkiye lehindeki efkâr ve harekât-ı siyâsiyelerinden dolayı iz'ac ve ta'zip etmemeği ve kendilerine tam ve mutlak bir afv-ı umûmî bahşetmeyi taahhüd eyler.

Bu bapda itâ olunmuş hükümlerin kâffesi iptal edilecek ve der-dest bulunan bilcümle takibât tevkif olunacaktır.

Madde: 17 - İşbu muâhede tasdiknâmelerin teâtisinden itibaren mevki-i mer'iyete girecektir.

İşbu muâhedenin ikinci faslı, muâhedenin mevki-i mer'iyete girdiği tarihten on sene müddetle mer'î kalacaktır.

İşbu muâhedenin mevk-i mer'iyete girdiği tarihten itibaren iki sene hitamında tarafeyin-i akıdeynden herbiri işbu faslı kendisine âidiyeti itibariyle feshetmek hakkını hâiz olacaktır. Keyfiyeti fesih, ihbar edildiği tarihten bir sene sonra müessir olacaktır.

Madde: 18 - İşbu muâhede tarafeyn-i âliyeyn-i akıdeyn tarafından tasdik edilecek ve tasdiknâmeler mümkün mertebe sür'atle Ankara'da teâti edilecektir. Muâhedenin musaddak sûretleri Lozan Muâhedesi'ni imza eden devletlere gönderilecektir.

Tasdikan lilmakal bâlâda isimleri zikredilen murahhaslar işbu muâhedeyi imza ve zîrini temhir etmişlerdir.

Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde üç nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İmza — İmza

Dr. Tevfik Rüştü — *R.C. Lindzey*

(Mühür) — (Mühür)

İmza: *Nuri Said* (mühür)

MERBUT

Türkiye ile Irak arasındaki hudud

Madde: 1 - Türkiye ile Irak arasındaki hatt-ı hudud Cemiyet-i Akvam'ın 29 Teşrinievvel 1924 tarihli ictimâında takarrür etmiş olan güzergâha tevfikan berveçhi zîr suret-i kat'iyede tâyin edilmiştir.

Dicle Nehri ile Habur Çayı'nın nokta-i iltikalarında bed' ile Habur Çayı'nın hatt-ı mütavassıt veya talveğini takiben mezkûr çayın Hazil Çayı mültekasına kadar.

Siyomez'den geçen Çay mültekasının menbaına doğru üç kilometre kâin bir noktasına kadar Hazil Çayı'nın hatt-ı mutavassıt veya talveği;

Bu noktadan itibaren Siyomez'den geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar şarka doğru giden bir hatt-ı müstakim;

Bu havzanın şimalindeki tepeden Bilâkiş Dağı'na kadar;

Bu noktadan itibaren Bayca Çayı'nın Robozak'daki kolunun menbaına kadar;

Bu çay ile Robozak'ın şark-cenubu şarkîsindeki 6834 rakımından inen çayın Robozak'ın cenubunda kâin mülteka kısmına kadar;

6834 rakımlı tepeden şimal - şark-ı şimâlindeki boğaza kadar bir hatt-ı müstakim;

Şark istikametini takiben bu boğazdan inen küçük çay talveğinin Habur Çayı ile nokta-i iltikasına kadar;

Habur Çayı mansabına doğru tahminen birbuçuk kilometre boyunca mezkûr çayın Aroş ve Ceramos mıntıkasından iner; bir çay ile iltikasına kadar;

Bu çayı takiben, Kaşure'den gelen çayı şimalde bırakarak birincisi Ceramosdan ve ikincisi Aroş'dan inen iki mühim kolun yekdiğeriyle telâkisine kadar;

Bu mültekadan bâlâda mevzubahis olan iki kolun arasındaki surların hatt-ı taksimi üzerinde 6571 rakımdan şarka doğru müntehi olan muvâdi talveği;

Evvelkinin şarkında kâin 9063 rakımına kadar bu hatt-ı taksimi meyah ve sonra Lizen Çayı havzasının cenup tepesiyle Ceramus'dan gelen kol havzası ve tepesinin nokta-i telâkisine kadar;

Oradan Zap Çayı kolu havzasının şimal tepeleri boyunca bu sonuncu tepe hattı;

Özkaya'nın tahminen iki kilometre garp-şimâl-i garbisindeki tepesine kadar; Özkaya'nın kurbunda ve şimal-i şarkisiyle kâin bu zirvenin Zap Kolunun menbaına kadar bir hatt-ı müstakim;

Zap Çayı'na kadar bu kolun mecrası,

Zap Çayı mansabına doğru takiben Bayçoka'nın bir kilometre cenubunda kâin bu noktaya kadar;

Bebehî'nin cenubundan ve (Çal!)ın şimâlinden geçen Çay havzasının cenup tepesine kadar şark istikametinde;

Berican'dan geçen Zap kolunun cenup hatt-ı bâlâsı boyunca imtidad eden ve (Şilok)un garb - cenubu garbisinde Avmarakin menbaına yakın bulunan noktaya kadar bir hatt-ı müstakim;

İşbu menbaa kadar bin hatt-ı müstakim,

Bu menbadan (Avmarek) ın garbî kolu (Kesrik) ve (Mer-

vek) arasındaki boğaza inen Küçük çay mültekasına kadar;
Bu küçük çay kendi menbaına kadar,
Mültekası Nervek şimalindeki Avmarek'ın şark kolunda müteşaib suya kadar en kısa mesafe;
Bu su kendi mansabına kadar,
Bu mültekadan Avmarek ile Rutbarşin sularının ayrılığı hatt-i bâlâya olan en kısa mesafe;
Bu hatt-ı bâlâ, Şeyh Muammer gurubunda ve şimalinde bu çaya akan Rutbarşin kolu menbaına en yakın olan noktaya kadar;
Bu menbaya kadar bir hatt-ı müstakim;
Bâlâda zikrolunan Rutbarşin kolunun biraz cenubunda ve çayın mansabına kadar mansabına doğru akan Rutbarşin'dir.
Bu çay kendi menbaına kadar;
Bu menbadan Rutbarşin ve Herkiî'nin şark ve kurbundaki Şemsidinan kolu sularını ayıran hatt-ı bâlâya kadar en kısa mesafe;
Bu noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa mesafe;
Bu çay ve mâruzzikr kol Şemsidinan suyuna kadar,
Bu mültekadan Şemsidinan suyu havzasının cenubî tepesine en yakın mesafe;
Bu tepe (Boyah) ın şark ve kurbundan geçen Hacıbey Çayı ve kolunun beynindeki zirve hattıyla tekati noktasına kadar;
En kısa bir hatt-ı müstakim üzere Hacıbey Çayı'na kadar uzanan bir tepe hattı;
Hacıbey Çayı menbaına doğru İran hududuna kadar.
İngiltere Sefiri ***Sir Ronald Charles Lindzey*** ve Irak Murahhası Nuri Said Paşa tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili ***Tevfik Rüştü*** Beyefendi'ye yazılan 5 Haziran 1926 tarihli notanın tercümesidir:
Bugün beynimizde imza edilen muâhedenin on dördüncü maddesine atfen şunu beyan ederiz ki, bu muâhedenin mevki-i

mer'iyete vazını takibeden on iki ay içinde Türkiye Hükûmeti mezkûr maddede mevzuubahs olan âidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak Hükûmetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükûmet, ihbar-ı vâkîyı takibeden otuz gün zarfında bu maddenin tamami-i ifâsı zımmında Türkiye Hükûmeti'ne 500.000 İngiliz lirası tesfiye edecektir.
Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki, Türkiye Hükûmeti, mezkûr âidattaki menâfiini evvelemirde Irak Hükûmeti'ne bir taraf-ı salîsin tediyeye âmâde olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mübayaâ etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüd eyler.
Teâti edilen işbu notaların bugün imza edilen muâhedenin cüz-i mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir. Bu vesileyle ihtirâmât-ı fâikamızı tecdid ederiz.

5 Haziran 1926
Lindzey ***Nûri Said***

Hâriciye Vekili ***Tevfik Rüştü*** Beyefendi tarafından İngiltere Sefirî ***Sir Charles Lindzey*** cenâblarına ve Irak Murahhası ***Nuri Said Paşa***'ya yazılan müttehid-ül meâl mektupların tercümesidir:
Aramızda bugün imza edilen muâhedenin ondördüncü maddesine atfen bervechi zîr vukû bulan beyânatınızı hâvî olarak bugünkü tarihli gönderdiğiniz notayı ahîz ve senet ittihaz ettiğimi arzederim.
Bu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ını takiben on iki ay içinde Türkiye Hükûmeti mezkûr maddede mevzuubahs olan âidattaki hisesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak Hükümeti'ni arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükûmet ih-bar-ı vâkîi takibeden otuz gün zarfında bu maddenin tamamî-i ifâsı zımmında Türkiye Hükümeti'ne 500.000 İngiliz lirası tesviye edecektir.

Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki, Türkiye Hükûmeti, mezkûr âidattaki menâfiini evvelemirde Irak Hükûmeti'ne bir taraf-ı salîsin tediyeye âmâde olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mübayâa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüd eyler.

Teâti edilen işbu notaların bugün imza edilen muâhedenin cüz-i mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir.

Dr. Tevfik Rüştü[104]

104- Düstûr III, Tertip C: 7, sh: 1512-1519.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK TÜRKLERİ

I- ANAVATANDAN AYRILIŞTAN GÜNÜMÜZE KADAR IRAK TÜRKLERİ'NİN AHVALİ

A) İÇTİMÂÎ, İKTİSÂDÎ VE SİYÂSÎ DURUMLARINA TOPLU BİR BAKIŞ:

Irak Türkleri, «Türkmen» dirler. Irak Hükûmetleri gelip geçen dost - düşman bütün kadrolarıyla bu ırkdaşlarımızı «Türk» adıyla anmaktan dâimâ çekinmişlerdir. Sanki böyle yapmasalar, yanıbaşındaki kudretli Türkiye'ye, bu eski öz toprakları üzerinde hak iddiâ etmeye medar olabilecek bir delil vermiş olacaklarını sanmışlardır. Halbuki, Irak üzerindeki en tabiî haklarımızı teyid ve isbat için böyle bir «lâfzî» mesnede ihtiyacımız yoktur. Ne yazık ki; nice zamandır başımıza geçen idârecilerin, gölgelerinden bile korkarak zuhur eden fırsatları değerlendirmekten ictinâb edegeldikleri bir vâkıâdır. Böyleyken Irak idarecilerinin bu ihtiyâtına şaşmamak elden gelmemektedir. Gerçekten kaçırılan bu fırsatlara «Musul»

ve «Adalar»'dan sonra bir de «Kıbrıs» eklenmek üzeredir. Kaldı ki, düşmanlarımızın «Türk» ve «Türkmen» tefrikinden meded umnaları ilmî gerçekler önünde gülünç bir mugalâtadan başka bir şey değildir. Zira «Türkmenler»[105] büyük ve geniş «Türk» ırkının en soylu kollarından biri olan «Oğuz boyu»ndandırlar.[106] Daha doğrusu Oğuzlar'a İslâmlaştıktan sonra bu ad verilmiştir. Vaktiyle ***Lord Gürzon***'un da bu tefriki yaparak Musul üzerindeki taleplerimizi cevaplandırmaya çalışmış olduğundan evvelce bir nebze bahsetmiştik.

Irak Türkleri'nin yerleşme sahaları, Suriye hududundan başlayarak Bağdat'ın güneydoğusundaki Bedre kasabına çekilecek bir kavisin güneyinde kalmaktadır. Bu bölgenin kuzeyi Kürtler, güneyi de Araplarla meskûndur. Kuzeyde «Telafer»den başlayan bu bölgede bütün hususiyetleri ile

105- «... Hulefâ zamanında Türkistan'dan diyâr-ı İslâm'a geçen âşâir-i Etrâk ki; ekseri Oğuz uluslarındandır.»

Lehce-i Osmânî

«Türklerden ve şüphesiz Oğuz Türklerinden Kuzgun Denizi'nin şarkında ve Amu Derya'nın eski mecrâsı tarafında ve bunun şimal semtleriyle Aral ve Hazar Denizleri arasında oturan halk Türkmen adlanırdı. Bunların yerleri pek eski zamanlardan tâ ***Heredot*** asrından beri «Havârizm» namını almıştı. Başka Türk milletleri gibi Türkmenler de etrafa dağıldılar. Bir uçları Amu Deryâ boyunca Buhara'ya uzandığı gibi, diğer taraftan da Bahr-i Hazer'i iki cihetten geçip Tuna Nehri'ne kadar yayıldılar. Ve bu yüzden de Mazenderan, Geylan, Taberistan, Azerbaycan ve Mâverâ-i Kafkas, Erz-i Rum, Diyarbekir, Adana ve hattâ Rumeli taraflarına kadar münteşir oldular. Bağdat halifeleri zamanında gönüllü asker olarak Türkmenlerden pekçok adam vardı. Aralarından mühim adamlar da çıkmıştır. Bağdat'taki Emirül Ümerâ'ların, Mısır Gûlemân Etrâkinin ve Mülûk-i Tevâifin en çoğu bu Türkmenlerden idi. Gaznevîler, Sultan Mahmud-i Sebüktekin'ler, Kutb'üddin'ler, Celâl'üd-din'ler, Nâdir Şahlar hep Türkmendir. Yakın zamana kadar İran'da hükûmet eden «Kaçar Âilesi» de bir Türkmen kabilesine mensup idi.» (Bkz: ***Hüseyin Kâzım Kadri*** - Türk Lûgati - C: II, İstanbul 1928, sh. 140)

106- Tafsilat için ***Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU***'nun İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkmış olan *«Türkmenlerin Menşei Hakkında»* adlı doktora tezine bakınız.

Türk olan birçok şehir ve kasaba yer almaktadır. Bunlardan Telafer Musul'un 60 kilometre kuzey batısında ve oraya bağlı bir kaza merkezi olup 100.000 Türk'ün yaşadığı bir şehirdir. «Zammar» ve «İmadiye» adındaki bir nahiyesi ile üçyüz kadar köyü vardı. Daha doğuda, 15.000 nüfuslu bir Türk kasabası olan «Yunus Peygamber» ile, 100.000 Türk'ün meskûn bulunduğu «Erbil»[107] Şehri bulunmaktadır. Erbil'in yine tamamen Türkler'le meskûn «Koysancak», «Revandiz», «Kuştepe», «Mahmur», «Yatak» ve «Ranya»

107- Erbil, eskiden beri zengin bir ilim ve kültür hayatına sahne olmuş bir Türk şehridir. Buradan birçok ûlemâ ve meşâyih çıkmıştır. Bunlardan biri de 1930 yılında «Menemen Fâciası» diye bilinen meşhur hâdise dolayısıyla şöhret yapmış olan Nakşî Tarikâtının büyüklerinden ***Şeyh Esad Efendi***'dir. ***Sultan Abdülhamid*** devrinde bazı sebeplerden dolayı kendi memleketi olan Erbil'e sürgün edilmiş bulunan bu zât hakkında o devirde Musul Valiliği yapmış bulunan ***Ebubekir Hâzım Tepeyran***, câlib-i dikkat bir hâdise nakletmektedir:

«İstanbul'da bulunan tarikat şeyhlerinden ***Esad Efendi*** namında bir zat, mürid ve müntesipleri dikkati çekecek derecede çoğalmasından ve belki de bilinmeyen başka sebeplerden dolayı Musul'a uzaklaştırılmıştı. O zaman ben Musul'daydım. ***Esad Efendi***, İstanbul'da mâliye memurlarından olan akrabamdan ***Emin Bey***'in pek ziyâde iltizam ile yazılmış bir tavsiye mektubunu getirmişti.

Emin Bey akrabamdan olmasa bile her sûretle himmete lâyık bir ihtiyar olduğundan ***Şeyh Esad Efendi***'yi sürgünlüğünün benim için mûcib olabilecek tehlikeye rağmen her sûretle korumağı bir vazife saydım.

Şeyh Efendi Musul'da ikamete memurdu. Kendisi Erbil ahalisinden olduğundan orada evi ve akrabası vardı. Erbil'e gitmesi mümkün olsa sefaletten kurtulacağını söyledi. Musul adını, bütün vilâyete şâmil sayarak Vilâyet dâhilinde bir kazanın merkezi olan Erbil'e gitmesine müsaade ettim. Bir sene sonra Kerkük'e giderken yol üstünde bulunan Erbil'de iki gün kaldım.

Erbil âlimleri ve şeyhleri arasında ***Esad Efendi*** de Hükûmet Konağı'na gelerek beni ziyaret etti.

Başkalarını ziyâret edip de sürgün olduğu için ***Esad Efendi***'nin evine gitmemek yakışıksız olacağından, işlerimi ve yorgunluğumu bahane ederek, kimseyi, bütün vilâyet dâhilinde biricik hey'et müderrisi (astronomi âlimi) olması ve benim hey'et ilmine heveskârlığım o senede başlaması dolayısıyla tanıştığım çok sevdiğim ***Hoca Bekir Efendi***, bana tekrar tekrar geldiği halde onun ziyâretini de dönüşte yine Erbil'den geçeceğimi söylemiştim.

Erbil'den hareket edeceğimiz güne tekaddüm eden gece rüyamda merhum

gibi kasabaları vardır.

Bu havâlinin Türkleri eskiden beri mensup oldukları vilâyetin adı olan «Musul» a nisbet edilerek ifade edilmektey-

babamı gördüm. Ne konuştuğumuzu hatırlamıyorum. Babam kavuniçi renkli çuha kaplı kürkünü giymişti. Kendisini pek coşkun bir sevgiyle sevdiğim için heyecanlı uyandım. Saate baktım. Gün doğmasına daha birbuçuk saat vardı. Ağustos'ta bulunduğumuz için serinlikte gitmek üzere arkadaşlarımı uyandırarak hareket etmek istedim. O tarihten onsekiz yıl önce ve kış mevsiminde, ilk defa Niğde'den Konya'ya giderken babam, bineceğimiz yaysız yük arabasının her tarafını kalın keçe ile kaplattırmakla beraber belki lâzım olur diye arabaya koydurduğu bu kürkü hiç giymediğim halde, nasıl arabada üstüne sigara düşerek göğsünde küçük bir kuş gözü kadar yanık deliği açılmıştır.

Rüyada babamı bu kürkle görünce yanık hatırıma geldi. Dikkat edince küçük deliği de gördüm.

Uykudan uyanır uyanmaz, hattâ daha yatak içinde iken *Esad Efendi*'yi ziyâret etmeyi düşündüm. Halbuki onu ziyaret etmemek için kimseye gitmemiştim. Dakikalar geçtikçe bu ziyâret sabit ve inatçı bir fikir halini aldı: Bir türlü hatırdan çıkaramadım. Nihayet hareket zamanı geldi. Atıma bindikten sonra mukavemet edemediğim bir sâik bana Erbil Jandarma Kumandanı'na şu sözü söyletti:

– «*Şeyh Esad Efendi*'nin evi yolumuzun üzerinde midir?» Kumandan şu cevabı verdi:

–Asıl yol üzerinde değil ama, oradan da gidilir. Nihayet birkaç dakika fark eder.»

–«Öyleyse oradan gidelim!»

Esad Efendi, Musul'da oturmağa memur bir sürgün iken Erbil'e gitmesine müsaade etmek, Erbil'de hiç kimsenin ziyâreti iâde edilmemişken, yalnız onun evine gitmek o zamanlar her yerde pek çok olan jurnalciler için iyi bir mevzu teşkil edeceğini de düşünmedim değil. Fakat irademe sahip olamadım.

Güneşin soluk ve ılık ışıkları hiç bulutsuz mâvi göğü hafifçe yaldızlamağa başlarken, *Esad Efendi*'nin kapısı önüne vardık. Hizmetçi hemen kapıyı açarak beni selâmlık odasına çıkardı. Bir iki dakika sonra odaya gelen *Şeyh Esad Efendi*, bir buçuk saat kadar evvel rüyada gördüğüm babamın kürkünü giymemiş mi?

Gezlerim, o kuş gözü kadar küçük yanık deliğe takılıp kaldı. Ne yapacağımı, ne söyleyeceğimi şaşırdım. (*Ebubekir Hâzım TEPEYRAN* - a.g.e., sh. 365- 366).

Sırf müridlerinin çokluğundan ibaret akıl almaz bir cürümden (!) dolayı Menemen Askerî Mahkemesi'nde idama mahkûm edilen *Şeyh Esad Efendi*, infazdan evvel güya normal eceliyle (!..) Rahmet-i Rahman'a kavuşmuştu. Fakat başta onun 65 yaşındaki oğlu *Şeyh Mehmed Ali Efendi* olmak üzere yirmisekiz kişinin idam edildiği ve gerçekten «fâcia» tavsifine müstehak olan «Menemen Vak'ası» hakkında söylenecek çok söz olmakla beraber bunu, ileride neşrini düşündüğümüz müstakil bir esere bırakıyoruz.

diler. Halbuki nefs-i Musul'da Türk, oldukça azdır. Türklerin asıl meskûn bulundukları saha yine Musul Vilâyeti'ne dahil olmakla beraber işbu Erbil - Kerkük dolaylarıdır. Gerçekten «Kerkük» adı bilhassa son zamanlarda Irak Türkleri için bir nev'i remz mâhiyetini iktisap etmiştir. Bu yüzden onlara müteallik mes'eleler eskiden «Musul Mes'elesi» serlevhası altında incelenirken bu defa «Kerkük Türkleri» ünvaniyle ele alınır olmuştur.

Kerkük, Erbil'in güneyinde 250.000 nüfusa mâlik ve nüfusunun hemen hepsi Türk olan bir şehirdir. Esasen Türklerin bütün Irak ülkesi için bu havaliyi seçmeleri de sebepsiz değildir. Zira bu bölgenin arazi ve iklim şartları her cihette Anadolu'yu andırır mahiyettedir. O derecede ki, bütün «*Bilâd-ı Arab*» ın bir nevi remzi olan «*hurma ağacı*» na bile burada rastlanmaktadır. Bu husus bölgenin coğrafî bakımından Anadolu'nun tabiî bir devamı olduğunu isbata yarar bir delil olması dolayısıyla, hey'etimiz tarafından Lozan'daki Musul müzakerelerinde bile ehemmiyetle ifade edilmişti.

Kerkük, Dünya'nın belli başlı petrol istihsal merkezlerinden biridir. Yıllık yetmiş milyon tonluk istihsaliyle Ortadoğu'da dördüncü sırada bulunmaktadır. Irak petrollerinin «Musul» a izafetle şöhret bulmuş olmasına rağmen, asıl ehemmiyetli petrol yatakları buradadır.

Eskidenberi gayet zengin bir kültür ve edebiyata sahip olan Kerkük'ten Türk Edebiyatı'nın seçkin simâları arasında yer alan pek çok şâir ve edip çıkmıştır. Bunlara misâl olmak üzere «***Fuzûli***», «***Seyyid Nesimi***», «***Ruhî***» ve «***Ahmed Haşim***» i zikredebiliriz. Bunlara henüz neşredilmemiş çok kıymetli bir divanın sahibi ***Mehmed Rasih Bey***'i de ilâve etmek isteriz.108 Bu zat 1071 Malazgirt Zaferi için her mısraı gerçekten bir «mısra-ı berceste» olan;

108- Tafsilât için bkz: Avukat Ata TERZİBAŞI - Kerkük Şâirleri - C. II, Kerkük 1968, sh. 201 ve müt.

«Bir cuma sabahı semâya karşı
Malazgirt'te ellidört bin er,
Bestelediler en güzel marşı:
Allahu Ekber!... Allahu Ekber!..»

şiirini yazan, idealist arkadaşımız ***Ömer Rasih Öztürkmen***'in babasıdır.

Kerkük, halk edebiyatı bakımından da gayet zengindir. Umûmiyetle halkın derin milliyet duygusu ve hayat felsefesini dile getiren ve bizdeki mânilere benzeyen dörtlüklerden ibaret «Kerkük Horyatları» meşhurdur.[109] Bu horyadlar, halk tefekkür ve tahassüsünün emsalsiz incileri ve bu kitlenin su katıksız Türklüğünü ispata kâfi olan -umûmiyetle anonim-halk mahsülleridir. Bu horyadlardan burada birkaç misâl kaydetmek isteriz:

Oku yara,
Aç kitap, oku yâr'a
Sinemde yer kalmadı
Meğer ok, oku yara.

★

Ağlama,
Gündi geçer ağlama,
Bu kapıni bağlayan
Birgün geçer ağlama!..

★

Düşer bir gün
Yıkılıp düşer bir gün
Düşmana düşen fırsat
Bize de düşer birgün

109- Tafsilât için bkz: ***İbrahim DAKUKİ*** - a.g.e., - ***Ata TERZİBAŞI*** - Kerkük Horyatları ve Manileri, III Cid, Kerkük 1956 - 57.

★

Sürme göze,
Sürmeni sürme göze
Nâmerdin dermanını
Şifaysa sürme göze...

★

Dalda kalsın,
Kupartma , dalda kalsın!..
Hakka nece revadır,
Yurdum yâd elde kalsın.

★

O yar gözün
Kim görüp o yar gözün
Aslan gücünnen düşse
Karınca oyar gözün

★

Üreğimde yara var
Damar damar kara var
Gettim tabib yanına
Dedi durma yâr'a var.

★

Boğaza,
Derdim çıktı boğaza
Moskof gözün oyarım
Yan bakarsan Boğaz'a.

★

Sürme göze,
Çekilir sürme göze
Moskof kör göz açarsa,
Dermanın sürme göze.

★

Buhara,
Süt karıştı buhara
Kaldı Moskof elinde
Azer, Kafkas, Buhara.

«Irak Türklüğü» ve onun an'anevî remzi olan «Kerkük» havâlisi sâkinlerinin lisan ve örf-âdet bakımından bu derece saf ve berrak kalmaları sebepsiz değildir. Gerçekten temiz ve kudretli bir imana sahip olarak asırlardan beri «Araplar» arasında yaşadıkları halde, onlarla bile ihtilât etmeyerek millî benliklerini şâyân-ı hayret bir sûrette koruyabilmiş olmaları câlib-i dikkat bir husustur. Bunun hiç şüphesiz tarihî olan sebeplerini şöyle hülâsa edebiliriz:

Abhasîler, «Hılâfet»i Türkler sâyesinde elde edebilmişlerdi. Bu harekette ün alan ***Ebâ Müslüm***, Horân olan Abbasî Halifeleri, ordularını tamamen onlardan kurmuşlardı. Bu orduya katılan Türklere çeşitli imkân ve imtiyazlar verildiği için, bu bölge kısa zamanda kesif bir Türk muhârecetine sahne olmuştu. Abbasî Halifelerinden ***Mu'tasım*** (833-842) Bağdat ile Musul arasında «Samerra» şehrini kurarak, burasını tamamen Türkler'in iskânına tahsis etmişti. Bununla yetinmeyerek ordusunda vazife alan Türklerin başkaları ile ihtilât ederek cengâverliklerini kaybetmelerini önlemek için de, Türk kızlarından başkası ile evlenmelerini yasak etmişti.

Bu havalide Abbasîler devrinden itibaren imtiyazlı bir sınıf mevkiine yükselen Türkler, gayet yüksek izzet-i nefs duyguları ve üstün ahlâkları ile Arap müellifi ***Câhiz***'in «Fezâil-lül Etrâk» (Türklerin Faziletleri) isimli eserinde[110] uzun uzun methedilmişlerdir. Filhakika bu havalide yaşayan Türkler'in ekserisi, Türk ırkının en soylularından sayılan «Bayat Aşireti» ne mensuplardır. Bunlar, Oğuz ananelerine göre ***Oğuz Han***'ın oğlu ***Bayat***'dan türemiş kimselerdir. Yani kadîm Türk Hanedanından gelmektedirler. Türk Edebiyatı'nın medar-ı iftiharı ***Fuzulî*** ve hâtırâları halk arasında hâlâ yaşayan meşhur «***Dede Korkud***» da bu aşirete mensuptular. Bayatlar, on üç kabileye ayrılırlar ki, bunlar da daha

110- Bkz: ***El-Câiz*** (Neşreden: ***Ramazan ŞEŞEN***) - Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri - Ankara 1967.

- IRAK'TA TÜRKLERİN KESİF OLDUĞU BÖLGE -

Noktalar içinde kalan kısım Türklerin bulunduğu mıntıkayı göstermektedir.

tâlî olarak birçok oymaklara bölünmüşlerdir.

Ruhlarında meknûz olan asâlet ve necâbete, tâ Abbasiler Devrinde başlayarak Selçuklu ve Osmanlı devirleri boyunca devam eden fiilî siyâsî üstünlükleri eklenince bu hal, onları başkaları ile kaynaşıp kaybolmaktan korumuştur. Bu yüzden büyük ve geniş «Türklük Âlemi» nin kültür ve an'ane bakımından en saf ve kudretli bir mümessili olarak bugüne kadar ayakta kalabilmeleri mümkün olabilmiştir.

Ne yazık ki, bu millî varlık yıllardan beri birbirini kovalayan siyâsî ihmal ve ihânetlere mâruz bırakılmıştır.

Gerçekten Irak Türkleri'nin ma'kûs talihi, Irak'ın daha İngiliz idaresi altına konulduğu günlerde başlamıştır. İngilizler, binbir manevra ile gaspettikleri bu kadîm Türk beldesini, zengin petrollerinden mümkün olduğu kadar uzun bir zaman istifade edebilmek için yanıbaşındaki kudretli Türkiye'nin varlığını bir an bile hatırından çıkarmadan idareye koyulmuşlardır. Bu yüzdendir ki, bölge sâkini Kürtlere birtakım idarî ve harsî imtiyazlar tanınırken, Türkler'in varlığı kabul edilmek bile istenmemiştir. Hakikaten Irak Kürtleri, Kürtçe konuşmak ve neşriyatta bulunmak haklarına dâimâ sahip olageldikleri halde, Türkler bunu elde etmek için yaptıkları mücâdeleden hâlâ bir netice alamamış bulunmaktadırlar.

Bu ağır siyâsî baskılar «Manda İdaresi» nin kalkmasıyla dahi zâil olmamış, bilâkis her iktidar değişikliğinde daha fazla ağırlaşarak aleyhte bir gelişme göstermiştir. O derecede ki, sahte dostluk gösterileriyle Türkiye'yi aldatan Irak Başvekili *Nuri Said Paşa*'nın zamanında bile Türklere en küçük bir siyâsi ve harsî hürriyet bahşedilmemiştir.

General Kasım idaresi, 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak Kraliyeti'nin yıkılışıyla ümide kapılan Türkleri çok kısa bir zaman sonra dehşetli bir sukut-i hayâle uğratmıştır. Gerçekten 14 Temmuz 1959'da Irak Türkleri için kıyamete kadar unutulmasına imkân olmayan bir fâciâ cereyan etmiştir. «Kerkük-Katliamı», adıyla anılan bu fâciadan biraz aşağıda tafsilâtıyla bahsedilecektir.

Kasım devrinin Irak Türkleri için hayatı çekilmez bir hale getiren ezâ ve cefâları, bu katliamdan ibaret de kalmamıştır. Bu devirde Türklerin oturdukları bölge «Yasak bölge» ilân edilerek buraya herhangi bir Türk vatandaşının veya Türkçe bir mevkute veya kitabın girmesi şiddetle yasaklanmıştır. Katliama iştirak eden komünist cânilerin pek çoğunun suçü sâbit görülerek idama mahkûm edilmiş olmalarına rağmen, hiçbirinin cezası infaz edilmemiştir.

Halbuki Irak'da Türkler dâimâ bir istikrar unsuru olagelmişlerdir. Tarihî alışkanlıkları itibariyle metbu devletlerini «mukaddes» tanıyan Türkler, maddî ve manevî sahada Irak'ın terakkî ve tealisi için müsbet bir âmil olmuşlardır. Gerçekten köylüleri toprağa gayet bağlı, elindeki araziyi lâyıkı veçhihle değerlendiren kimselerdir. Irak'ın en iyi buğdayı Kerkük'de Türklerin ekip biçtiği sahalarda yetişmektedir. Şehirlileri küçük zenaat ve ticaretle uğraşır, devletin kanunlarına her bakımdan mûti ve saygılı kimselerdir. Son zamanlarda başta Türkiye olmak üzere Dünya'nın birçok memleketlerinde yüksek tahsil yapmakta olan Kerküklü gençler heryerde ahlâk ve çalışkanlıkları ile temâyüz etmiş ve etmektedirler.

Bütün bu hasletlerine rağmen, gelip geçen idarecilerden dâimâ üvey evlâd muamelesi gören Kerkük Türkleri, her kahır ve zulmü bağrına basarak devletine itaatten ayrılmamakta ve mensup olduğu ülkenin birliğini bozacak nifaklara iştirakden dâimâ kaçınmaktadırlar. Fakat Irak'ı vesile ittihaz ederek Türkiye dâhilinde ciddî bir ihtilâfa zemin hazırlamak isteyen İngilizler'in, tâ bidâyetten beri bir Türk - Kürt tefriki yaparak, Kürtleri bir takım hak ve imtiyazlarla teşkilâtlanmaya imâle ettiği, bilinen bir husustur. Bunun neticesi olarak Irak Devleti

için başgösteren ciddî izmihlâl alâmetleri kendisiyle muharrip vaziyette olan İsrail'in de munzam tahrikleriyle, artık çok vahim bir safhaya gelmiş bulunmaktadır. Ne yazık ki, Irak idarecileri, ülkelerinin bu ölçüde bir tehlikeye mâruz bulunmasına rağmen, Türk unsurunun kendilerine zarûrî olan desteklerini temin etmek yoluna gitmemekte ve onlara üvey evlâd muamelesi yapmak gibi ters hareketlere devam etmektedirler.

Irak Türkleri'nin yerleşme sahalarından bir diğeri de Erbil ile Kerkük arasında 20.000 nüfuslu bir nâhie merkezi olan Altunköprü'dür. Kerkük'e bağlı bir kaza merkezi olup 50.000 Türk'ü barındıran Tuz Harmatu da zikre şâyân bir yerleşme bölgesidir. Bunun «Kadir Kerem» ve «Tavuk» adlı iki nâhiyesi vardır. Diğer bir Türk şehri de 50.000 nüfuslu «Kifri» (İslâhiye) kazasıdır. Baştanhaşa portakal ve limon bahçeleriyle kaplı olan bu kaza merkezinin hemen yanında yine 50.000 nüfuslu «Hanekin» yer almaktadır. Burası Irak'ın Kerkük'den sonra en büyük petrol merkezidir.

Irak Türklerinin sâkin oldukları saha, çeşitli tarihi eserlerle doludur. ***Hazret-i Şit Aleyhisselâm Musul***'un güneyinde ve oraya onbeş dakika mesafede kendi adına müesses bir câmii şerifte medfundur. ***Yunus Aleyhisselâm*** ise, Musul yakınında Ninova köyünde medfundur. Peygamberliği ihtilâflı olan ***Hazreti Danyal*** Aleyhisselâm da Musul'un Bab'ül-Mescid Mahallesin'deki bir câmii şerif içinde gömülüdür.

İmam Avn'üddin, İmam Abdurrahman, İmam Hâmid, İmam Mahmud, İmam İbrahim-i Mücâğ gibi evlâd-ı Resul'den pek çok eşhasın mezarı ile Veysel Karani Hazretleri ve birçok meşâyihin mübârek kabirleri de bu havâlide bulunmaktadır.

B) KERKÜK KATLİAMI

«Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa,
«Hakkın bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır.
«Göz yumma güneşten,nuru ne kadar kararsa!..
«Sönmez ebedî her gecenin sabahı vardır!..»

Tevfik Fikret

İslâm Âlemi'ni bütün bir «cihân-ı husûmet» e karşı kudretle muhafaza ve müdafaa edip onun şerefli temsilciliğini asırlarca ifâ etmiş bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Ondokuzuncu Asır başlarında sanayi inkılâbını gerçekleştirememiş olmanın feci neticeleriyle yüzyüze gelmiş bulunuyordu. Bu tehlikeleri bertaraf etmek için Osmanlı tarihinin cihan çapında büyük siyâset dehalarından biri olan Sultan Abdülhamid Han'ın sarfettiği hududsuz gayretler, Cihan Siyonizmi ile el ele vermiş bulunan İngiliz entrikalarının ihdas eylediği binbir gâile ve müşkülât ile zaafa uğratılmaya çalışılıyordu. Yahudilerin hayalci (ütopik) bir tarzda ikibin yıldan beri dâvâ edegeldikleri Filistin arazisine sahip olabilmek için İngiliz emperyalizmini kullanmak istikametinde temin ettikleri muvaffakiyet, cidden takdire şâyândır. İngilizleri geniş ve münbit Osmanlı topraklarının petrolü haiz olan «Ceziret- ül Arab» kısmı üzerinde birtakım emelleri imâle eden Cihan Siyonizmi, ***Sultan Abdulhamid*** merhumun ihtiyar ve yorgun bir halde bulunmasından istifade suretiyle birkaç Makedonya sergerdesi tarafından alaşağı edilmesinden sonra meydanı tamamen boş bulmuştu.

Üstelik de tarihin tanıdığı en büyük yahudi aleyhtarlarından biri olan bu mübarek Padişahın yerini, onların en az İngilizler kadar âleti olmaya müheyâ bir kadro almış bulunuyordu. İngilizlerin, bu kadronun çeşitli gaflet ve ihanetlerinden istifade suretiyle Osmanlı topraklarının petrolü haiz «Elcezire» kısmına hûlülleri önce Kuveyt üzerinden başlamıştı. O zaman Osmanlı Sadrazamı bulunan ***Mahmud***

Şevket Paşa burasını talep eden İngilizlere böyle zengin bir ülkeyi fütursuzca «taşlık ve kumluk bir araziden ne çıkar, bunun için dostları gücendirmeğe değer mi?» tarzında eblehâne bir mülâhaza ile peşkeş çekmeğe teşebbüs edince, bu bölgenin nüfuzlu şahsiyetlerinden ***Şeyh Uceymî Sâdun Paşa***[111] silâha sarılıyor. ***Mahmud Şevket Paşa***'nın «taşlık ve kumluk bir arazi» diye istihfaf ettiği vatan-ı azizini müdafaa için İngilizlerle durup dinlenmek bilmeyen çetin bir mücadeleye girişiyordu.

Elcezire mıntıkasına Kuveyt'den hülûl etmeğe başlayan İngilizler, evvelce izâh edildiği üzere Irak Cephesi'ndeki harekât sonunda Musul havalisini de fiilî işgalleri altına aldıktan ve burasını binbir manevra ile kendilerine malettikten sonra, sinsi bir programla mahallî sekenenin Türkiye'ye karşı olan meyillerini kırmak ve burasının istikbalde Türkiye'ye iltihakını önlemek için faaliyete giriştiler. Bu faaliyetin mihrak noktasını masonik çevreleri kullanmak suretiyle Türkiye'de «Arap» aleyhtarlığı, Arap «aleminde ise sistemli «Türk» aleyhtarlığı yaptırmak ve bununla da iktifa etmeyerek bilhassa Irak'da ciddî bir Türk-Kürt tefrikine gayret edip, bu hususta, bugün artık meyva vermeye başlayan ciddî bir

111- ***Uceymî Sâdûn Paşa***, Kuveyt'in cenûbundaki «*Mentefek*» mıntıkasında oturan aşiret reislerindendi. İttihatçıların, burasını İngilizlere peşkeş çekmesini tanımayarak silâha sarılmış, kabilesi ve taraftarlarıyla İngiliz kuvvetlerine karşı ümitsiz, fakat dâsıtânî bir mücadeleye girişmişti. Harb-i Umûmî nihayetine kadar devam eden bu mücadele, onun emsalsiz kahramanlıklarına rağmen muvaffakiyetsizlikle neticelenince, Anadolu'ya geçen ve Millî Mücadele'ye de bütün varlığıyla katılan ***Uceymî Paşa***, Harbten sonra Türkiye'ye yerleşmiş ve hattâ 1960 senesinde Ankara'da hayata gözlerini yummuş, eski bir Osmanlı idi. Gerçekten Osmanlılığa bağlılığı, Irak Cephesi'ndeki ordumuzun Urfa'ya kadar ric'ati esnasında kendini tehlikeye atarak Türk Kuvvetleri'nin sâlimen ric'atlerini sağlamak ve hatt-ı ric'ati kesen İngiliz Kuvvetleri'ne karşı cesûrâne baskınlar tertiplemek suretiyle birçok kereler isbat etmişti. (Bkz: Tarih Konuşuyor - C: I, S: 6, İstanbul, 1961 tarihli nüshada ***Hamza Osman Erkan***'ın anlattıkları - ***Halil Zafir*** - Uceymî Sadun Paşa - Hilâl Mecmuası - S: 113, İstanbul 1971)

münaferetin meydana gelmesini temin etmek teşkil etmiştir.

Bu faaliyetin neticesidir ki, Irak'da manda idaresinin teessüsünden itibaren Türkler, her türlü hak ve hukuktan mahrum kılınırken, Kürtlere hiç olmazsa nisbî bir muhtariyet veriliyor ve kendi öz dilleriyle neşriyat yapmak hakkı tanınıyordu. Tabiatiyle, bu hareketle, Doğu Anadolu halkı üzerinde buradaki «Kürtçülük» faaliyetlerinin tesiri hesabedilerek Türkiye için dahilî bir mes'ele ihdâs etmenin imkânı da aranıyordu.

Irak Kürtleri'nin desteklenmesi, Doğu Anadolu halkı üzerinde böylesine bir tesiri haiz olunca, bu bölgeyi eline geçirmeyi öteden beri tasarlamakta bulunan Rusya da işe dâhil oluyor ve onlarca da eski «Ermeni Mes'elesi» nin suya düşmesinden sonra Kürt anâsırın tahrîki suretiyle yeniden İskenderun'dan Akdeniz'e çıkmanın hesapları yapılıyordu. Bu yüzdendir ki, Irak'daki «Barzanî Hareketi» Kürtler için başlangıçta bir «milli asabiyet» olarak ortaya çıktığı halde, bilâhare bu Rus tesiriyle gitgide soysuzlaşıyor ve bir komünist hareketi haline geliyordu.

Son günlerde Irak'ın İsrail Devleti ile muharip vaziyete girmesi de Irak için dahilî bir mes'ele olan Kürtçülük üzerinde bu defa Yahudi âmâl ve tesirlerinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bölgede gayet bol olan Petrolleri dâhilî ihtilâflarla zaafa düşmüş küçük küçük Ortadoğu Devletleri'nin eline kaptırmadan rahatça istismar etmek isteyen İngiltere ile Doğu Anadolu'yu bir «Kürtçülük Hareketi»nden istifade suretiyle parçalayıp İskenderun'dan Akdeniz'e çıkmak hülyâsı peşinde koşan Rusya ve kendisiyle muharip olan Irak'ın bu ihtilâf sayesinde parçalayıp bertaraf etmek isteyen İsrail'in entrikaları sonunda, Irak Devleti gayet karanlık bir istikbale namzet hale gelmiştir. Bu zaaf ve tehlikeler için mahallin yegâne istikrar unsuru olan Türkleri karşısında ciddî bir mâniâ telâkki eden kuvvetler, onları mânen sarsıp yıkmanın imkânını

bulamayınca madden imhâ etmeyi plânlamışlardı. İşte, 1959 yılı 14 Temmuzu'nda ortaya çıkan insanlık tarihine kara bir leke halinde «Kerkük Katliamı» adıyla geçen cinâyetler silsilesinin ortaya çıkış sebebi budur.

İslâm tarihinin en büyük devleti olan Osmanlı Devleti'ne isyan gibi bir şerefsizliğin bedeli olarak ***Şerif Hüseyin*** ve çocuklarına peşkeş çekilmiş olan «Irak Krallığı» kuruluşundan itibâren, siyasetini; «Türkler» i inkâr ve imha esası üzerine kurmuştur. Gerçekten ***Faysal*** devri, Irak Türkleri'nin en karanlık devirlerinden biriydi. Bu devirde, İngiliz desteği olmasa, her an yanıbaşındaki kudretli Türkiye tarafından yutulacağını hesap eden Irak, bu ülkede Türk tesir ve nüfuzunu kırmak ve orada bir nev'i tapu senedi gibi duran iman ve ahlâk timsali ırkdaşlarımızın mevcudiyetlerini inkâr etmek için canhıraş bir gayret sarfetmiştir. Bu faaliyete sahte dostluk müvazişlerine rağmen devrin ünlü Başvekili ***Nuri Said Paşa*** da dahildi.

Bu yüzdendir ki, 14 Temmuz 1958 yılında Irak Kraliyeti'ni deviren «General Kasım Hareketi» otuz küsur seneden beri zulüm altında inleyen Irak Türkleri için ciddî bir ümid tevlîd etmişti. Fakat onların bu samimî ümid ve temennileri çok kısa bir zaman sonra acı bir sukut-u hayâle inkılap etmiştir.

Irak'ı parçalamak emeli peşinde koşan Kürtler, Araplarla kozlarını gayet kolay paylaşabileceklerini, fakat bu tahakkuk ettiği takdirde karşılarına Kerkük Türkleri çıkacağını çok iyi biliyorlardı. Üstelik Kerkük Türkleri öyle bir sahada yerleşmiş bulunmaktaydılar ki, tarihen «Musul Petrolleri» adıyla tanınmış olan Irak Petrollerinin bütün menbaları bu bölgedeydi. Bu yüzden Kerkük ve havalisinin ciddi bir sûrette kürtleştirilmesini ve bir dahilî bölünme gerçekleştiği takdirde burasının kendilerine kalmasını istiyorlardı. Bu ise, Türkleri yıldırıp imha etmedikçe mümkün değildi. Bu sebeple ***General***

HENÜZ HAYATININ BAHARINDA SOLAN BİR ÇİÇEK!..

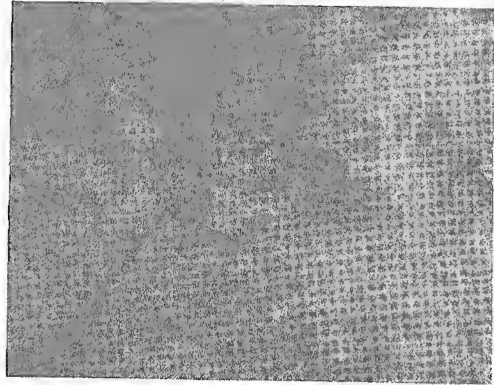
Cânilcr kadın-erkek tefriki bile yapmıyor, önlerine kim gelirse katlediyor, cesedlerini sokaklarda sürüklüyorlardı. İşte gelinlik çağda, henüz hayata doyamadan hunharca şehid edilen masum bir Türk kızı!..

Kasım İhtilâli'nin birinci sene-i devriyesinde Türkler'e karşı müthiş bir katliam tertiplediler. ***Barzani*** ve O'nun emrindeki Kürt militanlarının teşkilâtı olan Demokrat Parti mensupları ***Abdülkerim Kasım***'dan söz alarak harekete geçtiler. Önce Türkleri koruyan idareci zümre arasındaki eşhası bertaraf etmek lâzımdı. Bu istikamette ilk önce Türk muhibbi olmakla şöhret yapmış bulunan ***General Nâzım Tabakçeli*** tevkif edildi. Buna bir sebep gösterebilmek için de daha evvel ortaya çıkan Musul isyanını hazırlamış bulunan ***Şevvaf*** ile teşrik-i mesâi etmiş olduğu iddiası ileri sürüldü. Onun yerine azılı komünist ***Davud-el Cenâbî*** getirildi.

Kerkük Belediye Reisliği'ne Kürt olduğu kadar da azılı bir komünist olan Moskova'da yetiştirilmiş ***Mâruf Berezenci***, Halk Mukavemet Teşkilâtı'nın başına ise ***Ojin*** getirilmiş, teşkilât tamamlanmıştı. Bunlar Kerkük Katliamı'nın baş plâncıları olarak bir araya gelmişler ve bu havalinin müdafaasıyla mükellef İkinci Tümen'deki bütün milliyetçi subayları vazifelerinden alarak yerlerine kürt ve komünist subayları tâyin ettirmişlerdi.

Katliam, sahneye konulmadan evvel mukabil bir hareketi sevk ve idare edebilmesi mümkün olan milliyetçi Türk münevverlerinden 4.000 kadarını «Turancılık» damgasını vurarak tevkif edip tecrid kamplarına gönderdiler. Kerkük'de çıkan mahallî gazetelerin sayfalarını ***Nazım Hikmet*** ve emsali vatan hâinlerinin yazıları ile doldurdular. Bu sûretle, General Kasım İhtilâli'nin birinci sene-i devriyesi olan 14 Temmuz 1959 gününe gelindiği zaman, evvelce tesbit ettikleri Türk ileri gelenlerini imhâ etmek için harekete geçmenin zamanı geldiğine kanaatle fiilen teşebbüse geçtiler.

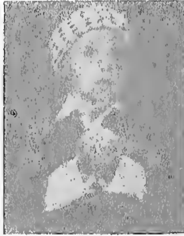
İlk olarak Arslan Yuvası Gazinosu sahibi ***Osman Bey***'i şehîd ettiler. Bu sûretle fiilî tecâvüz ve cana kıyma başlamış oldu. Böyle bir hâdiseyi sokağa çıkma yasağı koymak için bahâne olsun diye ortaya çıkarmışlardı. Filhakika İkinci Fırka Kumandanı tarafından bütün şehirde sokağa çıkma yasağı ilân edildi. Fakat bu yasak, sadece Türkler içindi. Cânîler hazırlık yapmış bütün kızıl teşekküllerin faal militanları ise, cadde ve meydanlarda dolaşmaya başlamışlardı. Sokağa çıkma yasağı ise bunlar için değildi. Evvelce tesbit ettikleri kimselerin evlerine hücum ederek Türk kitlesini sevk ve idare etmesi mümkün ve melhuz olan ne kadar kimse varsa topladılar. Askerî kışlaya götürerek dipcikler ve süngülerle şehid ettiler. Hınçlarını alamayarak bazılarının cesedlerini tanınmaz hale gelinceye kadar sokaklarda sürüdüler. Bazılarını çivilerle duvarlar, direklere çakarak çoktan ruhunu teslim etmiş bulunan

Katliam edilen yüzlerce Türk'ten birisinin cesedi.

zavallılara karşı akıl ve hayâle gelmedik zulümler icra ettiler. Sokaklar «kahrolsun Türkiye!..» «kahrolsun Türkler!..» nârâlarıyla çınlıyor, evler, dükkânlar yağmalanıyordu. Bu korkunç katliam bütün şehirde üç gün üç gece devâm etti. Kocası, kardeşi veya yetişmiş arslan gibi evlâdı gözleri önünde dipcik ve süngü darbeleriyle öldürülen parçalanan, sürüklenen, kadınların acı feryâdları birbirine karışıyordu.

Tuhafı şu ki; bu fâciâ ve cinâyetler karşısında, zâlimle mazlum çok kısa bir zamanda yer değiştiriyor ve başta Moskova

«ZÂLİMLERE BİR GÜN DEDİRİR KUDRET-İ MEVLÂ»
«TALLAHİ LEKAD ÂSEREKELLÂHU ALEYNA»(112)
ZİYA PAŞA

Hakka açılan masum minik eller: Yâ Âdil!.. Yâ Âdil!.. Yâ Âdil!.. Hunharca katledilen babası ve amcasının arkasında boynu bükük kalan bir Tük Yavrusu...

Radyosu olmak üzere komünist âleminin bütün radyo ve gazeteleri, Türkleri mütecâviz ve haksız göstermek için bir propaganda yarışına girerken, Irak resmî makamları sükûtu tercih ediyordu. Fakat ondan daha acı olan bir şey varsa, o da Türkiye'nin, yanıbaşındaki bu katliama bigâne kalışıydı. Anadolu'nun bir Kayseri'si veya bir Konya'sından hiçbir farkı bulunmayan, en az onlar kadar bizim olan Kerkük'de Irak Türklüğü'nün mâruz kaldığı bu mezâlime karşı sükûnet ve lâkaydisini devam ettiren Türkiye, onları «Musul Mes'elesi» nin müzakeresine müteallik her safhada binbir gafletine kurban ederek yâd bir hükûmete terkettiği yetmiyormuş gibi,

(112) «Vallah Cenab-ı Allah seni gerek ilim gerek şefkat gerekse sağlam iman ve sabır cihetinden bizden üstün kıldı.»
(Kur'ân-ı Kerîm, Sûre-i Yûsuf, Âyet: 91)

böyle büyük bir felâket karşısında da kuru sıkı bir protesto ile olsun tesellî etmeyi vazife saymıyordu. İhtimal ki, Dünya'da hiçbir hükûmet, kendi din, dil ve ırkından bir zümrenin, yanıbaşında ve gözleri önünde böylesine ırz, can ve malca kahredilişi karşısında şerefsiz bir sükûtu ihtiyar etmemiştir.

«Yurt'ta sulh, cihan'da sulh» gibi artık modası geçmiş bir siyasî prensipi kabul etmiş bulunan gelmiş geçmiş bütün Türk hükûmetlerinden, bu gibi hâdiseleri vesile ittihaz ederek, ne bölgedeki yüksek iktisâdî kıymeti haiz petrol ve ne de din kardeşliği sâikasıyla Irak Türklüğü'nün hatırlamalarını beklemiyoruz. İktisadî imkânları artırmayı, sâdece zavallı Türk halkına hergün yeni bir vergi yüklemekle temin edebileceğini zanneden halef selef bütün hükûmetlerin böyle bir iktisadî görüşe sahip olamayacakları meydandadır. Benimsedikleri lâiklik prensibi muvâcehesinde, onları din kardeşliği sâikasıyla düşünebileceklerini de zannetmiyoruz. Ancak şu husus belirtilmelidir ki, bu gibi millî mes'elelerde Türkiye'de idare edenlerle, edilenler arasındaki zıddiyet dâimâ müşahede edilegelmiştir. Gerçekten müslüman Türk halkı, ırkî asabiyetle olmasa bile dinî hassasiyetle duyduğu, öğrendiği her yerde ve her anda bu zulmü tel'in etmiş, Kerkük'te komünist mezâlimine mâruz kalan kardeşleriyle İstanbul veya Ankara'da sol militanların şehîd ettiği vatan evlâdlarına alâkadaki şiddet bakımından hiçbir tefrike düşmemiştir. Hakikaten Kerkük katliamından şurada burda bahseden birkaç vatanseverin yazdıklarının veya herhangi bir konferansta söylediklerinin millî vicdanda uyandırdığı derin akisler; bu hükmümüzün en aldatmaz delillerindendir.

Radyosu olmak üzere komünist âleminin bütün radyo ve gazeteleri, Türkleri mütecâviz ve haksız göstermek için bir propaganda yarışına girerken, Irak resmî makamları sükûtu tercih ediyordu. Fakat ondan daha acı olan bir şey varsa, o da Türkiye'nin, yanıbaşındaki bu katliama bigâne kalışıydı. Ana-

dolu'nun bir Kayseri'si veya bir Konya'sından hiçbir farkı bulunmayan, en az onlar kadar bizim olan Kerkük'de Irak Türklüğü'nün mâruz kaldığı bu mezâlime karşı sükûnet ve lâkaydisini devam ettiren Türkiye, onları «Musul Mes'elesi» nin müzakeresine müteallik her safhada binbir gafletine kurban ederek yâd bir hükûmete terkettiği yetmiyormuş gibi,

II- IRAK TÜRKLERİNİN İSTİKBALİ

A- BARZANÎ HAREKETİ [113] VE MUHTEMEL NETİCELER

Hâiz olduğu büyük iktisadî imkânlar ve stratejik ehemmiyetinden dolayı Ortadoğu'da emperyalist devletlerin tesir ve nüfuzuna kapılmaktan masun kalabilmiş gerçekten müstakil tek bir millî lider bulabilmek adetâ imkânsızdır. Birçok emperyalist devletin girift menfaatlerinin Dünya üzerindeki iltika noktasını teşkil eden Ortadoğu'nun bu menhûs kaderi, bu kıymetli toprakların «müslüman Türk» ün elinden çıkışına tekaddüm eden günlerde başlamıştır. Gerçekten, bu bölgeyi asırlarca sulh, sükûn ve adaletle idare etmiş olan Osmanlılar'ın elinden alarak istismar etmek isteyen emperyalistler, istismara daha ziyade imkân bahşetmesi yönünden bir taraftan mahallî liderleri satın almış, diğer taraftan da en küçük kavmî ve dinî toplulukları artık bir daha imtizac edemez şekilde birbirlerine karşı tahrik etme yolunu tutmuşlardır. Bu yüzdendir ki; Ortadoğu, bugün bir ihtilâflar kumkuması haline gelmiş, mahallî liderlerden herbiri de mevkiini idame ettirebilmek için bu ihtilâflara dahil

113- Bu eserin ilk Basımında «Kürtçülük Hareketi» için şu yüzüne çıkmış sâdece «Barzani» vardı. Bugün O'na paralel bir de «Talabani Hareketi» vardır. Bu sırf riyaset ve aşiret farklarından doğmuş bir ikiliktir ve ehemmiyeti hâiz değildir.

Asıl üzerine parmak basılacak hareket P.K.K. dır. Bu da ehemmiyetine binaen bu basımda ayrı bir bölüm halinde ele alınıp tahlil edilmiştir.

İngiltere, Rusya, Amerika ve İsrail gibi devletlerin menfaat zikzakları arasında bir muvâzene imkânı aramaya koyulmuş bulunmaktadırlar.

Kürtleri bir «milli câmiâ» haline getirmek maksadıyla tarihte ilk defa ortaya çıkmış bir şahsiyet olan *Molla Mustafa Barzanî* de bu harekete başladığı 1943 yılından beri Irak'ın dahilî bir zaafa düşmesi ve hattâ parçalanmasında menfaati olan devletlerin - tâbir câizse - suyuna gitmek sûretiyle bir huruç imkânı aramaktadır.[114]

Ruslar'ın hususî bir sûrette yetiştirerek «Kızıl Ordu» da «Albay» rütbesine kadar yükselttikleri *Molla Mustafa Barzanî* ilk ehemmiyetli desteği hiç şüphesiz Rusya'dan görmüştür. Fakat bilâhare bu bölgede bir «İsrail Devleti» nin kuruluşu ile Amerikaya karşı mecburen «Arap Âlemi» ni destekleyen Rusya'nın Ortadoğu'ya müteallik tutumunda bu sûretle tezatlı bir durum hâsıl olunca, Kürtler, kendilerini destekleme âmâde başka devletlerin de bulunduğunu çok çabuk farketmişler ve onlarla teşrik-i mesâi yoluna girmişlerdir.

Bunların başında Irak Petrolleri üzerinde en büyük hisseye mâlik olan İngiltere gelmektedir. Gerçekten bu devlet, Irak'ın biraz istikrara kavuşması halinde mahallî petrol şirketlerini İran misalinde olduğu gibi millîleştirme yolunu tutacağını düşünerek buradaki menfaatlerinin istikbalinden endişe duymuştur. İngiltere, bu endişe sebebiyledir ki, Irak'ın dâhilini ifsad bakımından o derece mâhirâne bir rol oynamış ve Irak idarecilerinin gözlerini o ölçüde korkutmuştur ki, bu memlekette iktidara gelen kralcı, komünist, milliyetçi ve baascı bütün idareciler, takip ettikleri iktisadî sistem ne olursa olsun, petrolleri üzerindeki İngiliz hissesine dokunmağa kolay kolay cür'et edememişlerdir. Bununla beraber zannediriz ki, İngiltere'nin «Kürtçülük Hareketi» ne müzâhereti Irak'ı parçalamaktan ziyâde zaaf içinde tutmak maksadına bağlıdır.

114- O'nun vefatından sonra bugün, oğlu aynı yolda yürümektedir.

MASKENİN ARKASI!..

MOLLA MUSTAFA BARZANİ'nin hakikî çehresini aksettiren bu resim, onu Rus üniformasıyla tesbit etmekte ve «Albay» rütbesini haiz bulunduğunu göstermektedir. Masum ve dindar Kürt halkını kandırmak için bir «şeriat» tatbikçisi tavrı takınan Barzânî'nin, Rus Ordusunda hususî sûretle yetiştirilmiş bir Kızıl lider olduğunu ispat eden bu resmi bir zamanlar O'na inanmış olan saf Kürt kardeşlerimize ithaf ederiz!..

Binaenaleyh bu devletin Kürtleri sonuna kadar tutacağını zannetmek doğru değildir. Böyle olmasa, kurulacak bir Kürdistan'ın kendinden ziyâde Rusya, hattâ İsrail ile teşrik-i mesâide bulunacağını hesap etmek güç değildir.

Irak petrollerinden ehemmiyetsiz bir hisseye mâlik olan Amerika'nın tesiri ise, İngiltere'ninkinin aksine Irak'ı parçalamak raddesine kadar Kürtler lehine tecellî edebilir. Çünkü bu devlet, kendi öz menfaatlerinden ziyade, İsrail'in menfaatlerine göre hareket etmekten maalesef kurtulamayacak derecede yahudi sultası altındadır. Yahudilerin ise Irak'ın parçalanmasında sayısız menfaatleri bulunduğu meydandadır.

Yahudiler'in, Fransız Büyük İhtilâli'nden beri beynelmilel siyâsette oynadıkları rol ve sağladıkları hâkimiyet nazar-ı dikkate alınırsa, Irak'ın istikbalinden ciddî bir sûrette endişe etmemek imkânsızdır. Şu hale nazaran «Barzanî Hareketi» Irak'ı parçalar ve teşekkül edecek parçalardan birinin bir müstakil (!) «Kürdistan Devleti» olarak ortaya çıkmasını temine muvaffak olursa, bunun, Ortadoğu memleketleri ve bilhassa Türkiye bakımından çok büyük ve ehemmiyetli neticeler tevlid edeceği muhakkaktır. Bunları şu sûretle hülâsa edebiliriz.

a) Irak Türklüğü Bakımından

Kürtler Irak'ın Türkiye'ye yakın kuzey ve dağlık mıntıkasında meskûn bulunmaktadırlar. Burasının iktisâdî bakımdan diğer Irak topraklarına nazaran ehemmiyetsizliği meydandadır. Bir devletin hayatiyetini idâme ettirebilmesi her şeyden önce sahip olacağı iktisadî imkânlara bağlıdır. Rus erkân-ı harbiyesinin yetiştirdiği bir kurmay albay olan ***Molla Mustafa Barzanî,*** bunu düşünmeyecek bir insan değildir. Bu sebepledir ki, gözünü Türkmenler'in meskûn bulunduğu Kerkük havalisine dikmiştir. Çünkü Irak petrollerinin asıl menbaı burasıdır.

Irak Hükûmeti ile imzaladığı 12 Mart 1970 tarihli anlaşma ile dahilî bir muhtariyet elde eden *Barzanî*, Irak Kabine'sinde altı bakanlıkta temsil edilmesine, müstakil bir ordu ve emniyet teşkilâtına sahip olmasına, Kürtçe tedrisat yapan mektepler açmak, radyo kurmak ve her çeşit neşriyatta bulunmak gibi muhtar bir idarenin bütün icaplarını elde etmiş olmasına rağmen, bunlarla tatmin olmuş görünmemektedir.

Kerkük üzerindeki vazgeçilmez Kürt talepleri şununla da sabittir ki, *Barzanî*, müstakbel devletini kurabilirse, bu devlete başşehir olarak Kerkük'ü seçtiğini şimdiden ilân etmekten çekinmemektedir. Bu emeline bir dereceye kadar yaklaşabildiğini de kabul etmek lâzımdır. Şöyle ki, Irak Hükûmeti, *Barzanî*'nin Kerkük etrafındaki taleplerini bir neticeye bağlamak maksadıyla burada plebisite başvurulmasını 12 Mart 1970 anlaşması ile kabul etmiştir. Bu mes'elenin bizim için acı olan tarafı şudur ki, 1970 tarihli Irak Anayasası, birinci maddesinde: «Irak halkının Arap ve Kürt adında iki temel milletten meydana geldiğini, Kürtler'e Irak'ın bütünlüğü içinde milliyet haklarının tanındığını» bildirmektedir. Bu sûretle Türkler asla hesaba katılmamakta ve mevcûdiyetleri nazar-ı itibare alınmamaktadır. Halbuki Kürtlere «temel bir millî unsur» vasfı veren bu anayasa ile Kürtler, kendisiyle bugüne kadar hiçbir edebi mahsul vücûda getirilmemiş ve dolayısıyla işlenmemiş basit dillerini bile Irak'ın ikinci bir resmî dili olarak kabul ettirirken, nüfusça onlardan az olmayan Türk kitlesine sırf zulüm ve tahkirden masun olmak gibi basit bir insâni hakkı bile vermeye mütemâyil görünmemektedirler.

Mezkûr Anayasanın Türkleri beş-on bin mevcutlu Nestûrîler veya Yahudiler kadar bile himâyeye lâyık görmemesi neticesindedir ki, Kerkük Türkleri, yaklaşan plebisitte kendilerini Kürt veya Arap olarak kaydettirmek mecburiyeti ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Gerçi 1971 Ekimi'nde yapılması kararlaştırılmış olan bu plebisit, meçhûl

bir târihe tehir edilmiştir. Fakat mezkûr Anayasa değişmedikçe ve bu değişiklik, Türkler'in varlığını kabul mâhiyetinde olmadıkça bu iki şerden birini tercih mecburiyeti bâki kalacaktır. Kerkük daha şimdiden müstakbel plebisit için Kürt - Arap çatışmasının en hararetli bir sahnesi olmuştur. Araplar, Kerkük dışında yeni bir Kerkük vücûda getirerek buraya Arap mültecilerini yerleştirmekte, başta nüfus memurlukları olmak üzere mahallî idarelerdeki Türkleri mevkilerinden uzaklaştırmaktadırlar.

Irak Türkleri, yukarıda anlatılmış olan katliam günleri hariç olmak üzere bu bölgenin elimizden çıkışından bu yana en zor günlerini yaşamaktadırlar. Biri komünist Kürtler, diğeri de baascı Araplar olmak üzere iki muhârib kuvvetin ağır siyâsî ve iktisadî baskıları altında yok edilmek istenen Kerkük Türkleri'ne bigâne kalmakta devam eden Türk idarecileri de bu tavrıyle Türk düşmanlarına istedikleri gibi hareket etmek imkânını bahşetmektedirler. O ölçüde ki, millî asabiyet sahibi gençlerin iş ve güçlerinden uzaklaştırılmaları kâfi gelmiyormuş gibi, yıldırma siyâsetinin acı neticelerinden olmak üzere ortaya çıkan katil ve cinâyetler bile âdî vak'alar hükmüne girmiş bulunmaktadır. Son zamanda şehîd edilen millî tiyatro ve televizyon sanatkârı genç idealist ***Hüseyin Ali Tazla*** bunun tipik bir misalidir.

Kürtler için Kerkük'ü ele geçirmek, yılda «yetmiş milyon» ton petrolün gelirine sahip olmak demek olduğu içindir ki, ***Barzanî*** bu dâvayı halletmedikçe silâhı elden bırakmamağa kararlı görünmektedir. Aynı ehemmiyet mukabil olarak hiç şüphesiz Baascı Araplar için de vâriddir. Bu yüzdendir ki, Irak'da Kürt - Arap çatışmasının başladığı günden beri sıcak ve soğuk harb olarak cereyan eden çarpışmaların en şiddetlisi Kerkük üzerinde vukû bulmak üzeredir.

Hayat ve mematları bu ölçüde tehlikeye mâruz bulunan Irak Türkleri Millî varlıklarını idâme için ne yapabilirler? Her

Yeni İstanbul

Avrupa'da Kürtçülük lehine propaganda hızla yayılıyor

Gazeteler, Türkiye'yi de içine alan Kürdistan haritaları veriyor

Barzani, «İkinci hedefimiz Türkiye'dir» dedi

İsviçre televizyonunda: Doğu illerimizle birlikte Adana ve Sivas'ın da dahil edildiği Kürdistan haritası gösterildi

biri haricî bir veya birkaç büyük devlete sırtını dayamış olan mütecâvizler karşısında Irak Türkleri'nin vaziyeti kurt-kuzu hikâyesini hatırlatmaktadır. Böyle tehlikeli bir durumda onlara kim destek olabilir? Gerçi son günlerde Türkiye'de Dönmelerin hâkim olduğu bir büyük gazetede Kerkük Türkleri'nden bahsedilmesi câlib-i dikkattir. Fakat bu hareketi, Irak'ın parçalanmasını veya en azından devamlı bir buhran ve ihtilâf içinde bulunmasını arzu eden İsrail'in menfaatı ile izah etmek güç değildir. Filhakika son anlaşma ile biraz yatışan Irak'da yeni bir ihtilâf ihdas edilmek istendiği meydandadır. Fakat Yahudi ve onun maşası olan Türkiye Dönmelerinden Türklük ve Müslümanlık hesabına ciddî bir fâide beklemek elbette ki saflık olur. O halde Kerkük Türklüğü'ne kim yâr olabilir? Elbetteki ki vatanperver Türk münevver çevreleri ile onların haklı ve yerinde ikâzlarına kulak kabartması gereken Türk devlet adamları... Bunların yapması lâzım gelen işler de biraz aşağıda «Türkiye'ye düşen vazifeler» serlevhası ile incelenmiştir.

b) ***Türkiye Bakımından:***

Irak'daki Barzanî Hareketi'nin muvaffakiyeti halinde bundan zarar görecek komşu devletlerin birincisi Türkiye, ikincisi ise İran'dır. Zira ***Molla Mustafa Barzanî***, Kürt istiklâl harekâtına başladığı ilk yıllarda gayesinin Türkiye ve İran da dâhil olmak üzere bütün Kürtleri kurtarmaktan (!) ibaret olduğunu söylemekten ictinab etmemişti. Gerçekten kendilerine Kürt denilen ve ayrı bir ırk şuuru verilmeye çalışılan bu unsur Türkiye, İran ve Irak'da yaşamaktadır. Gerçi İran, Irak'la arasındaki «Bahreny ihtilâfı» dolayısıyla Kürtleri tutar gözükmektedir. Fakat bu tutuş Irak'ın zaaf içinde bulunmasını temin maksadına bağlıdır. Yoksa bu hareketten müstakil bir Kürdistan ortaya çıktığı takdirde kendisinin de zarar göreceği muhakkaktır.

Molla Mustafa Barzanî her vesileyle Türkiye ile bir dâvası

olmadığını ifade etmekte ve hattâ son yıllarda Türk Devlet ve Hükûmet reislerine gönderdiği mektuplarla Türkiye'yi eski büyük ve azametli Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine koyarak ona sığınmaktadır. Fakat bu hareket, aslında Rus ordusunda yetişmiş bir kızıl komünist olduğu halde, «İslâm şeriâti» ni tatbik etmek propagandasından istifade yolunu tutmasındaki gibi âşikâr bir mugalâtadan ibarettir. Hakikatte Kürtçülüğe âid bütün propaganda kitapları asıl[115] hedefin Türkiye ve İran olduğunu açıkça göstermektedir. Hattâ *Molla Mustafa Barzanî* bile 1968 yılında İsviçre televizyonunda asıl hedefinin Türkiye olduğunu söylemekten ictinâb etmemiştir.[116]

Filhakika bu gayet tabiidir. Aksini düşünmek saflık olur. Çünkü Kürt ekseriyetinin Türkiye'nin doğu bölgesi ile İran'da ikamet ettiği inkâr kabul etmez bir vâkıadır. Ancak Türkler'le Kürtler «İlâyı Kelimetullah» uğruna en az bin yıl omuz

115- Kürtlerin hemen hemen bütün Avrupa memleketleriyle Amerika'da birçok cemiyet, enstitü ve neşir vasıtaları vardır. Bu müesseselerin neşrettikleri propaganda kitaplarının ciddi bir bibliyoğrafyasını vermeğe imkân yoktur. Zira o derece çok ve çeşitlidir. Fakat biz Kürtçülük hareketinden asıl hedefin Türkiye olduğunu isbat bakımından birkaç kaynağı işaretle iktifa ediyoruz.

Jean PRADİER - Les Kurdes - révolution silencieuse - 1968, Bordeaux.

Blau JOYCE - Le Probleme Kurde - Bruxelles, 1963

Thomas BOIS - Les Kurdes, histoire, folklore, Beyrouth, 1965.

Gérard CHALİAND - Le Question Kurde - Paris 1961.

H. CHRISTOF - Kurden und Armenier - Heidelberg, 1935.

Egon von EICKSTEDT - Türken, Kürdish and Yezidis - Altertumm - Stutgart, 1961.

W.G. ELPHINSON - The Kurdish Question - London 1946.

S.S. GAVAN - Kurdistan, Divided Nation of the Middle East , London, 1958.

.*W.D. HUTTEROTH* - Bergnomaden und Yaylabauern in mitteleren kurdieshen Taurus - Hamburg, 1959.

J.M. KINNEIR - Journey through Asia minor, Armenia and Kurdistan - London, 1818. ilh.

116 Bkz: Yeni İstanbul Gazetesi - 26 Eylül 1966 tarihli

omuza döğüşmüşler ve aralarında en küçük bir ihtilâf zuhur etmemiştir. Gerçi Cumhuriyet'in ilânından sonra şarkta bazı tenkil hareketleri vuku bulmuş ise de bunlar Kürt-Türk tefrikinden değil tamamen dinî sebeplerden doğmuştur. Bu husus şununla sabittir ki, aynı tenkil hareketleri Menemen[117] Konya, Bolu ve Yozgat'ta ilh... gibi şehir ve kasabalarda da aynen cereyan etmiştir. Buraların ahalisi de Kürt değildir ya!.. Bu bir eski - yeni çatışmasından ibârettir. Bugünkü Kürtçülerin meselâ bir «Dersim Harekâtı» veya «Şeyh Said İsyanı» nı kendilerine sermaye edinmeleri yersizdir. Çünkü bunlar bir Kürtçülük hareketi değillerdi. Bunu kavramak için o günün mevkûtelerine sathî bir sûrette göz atmak bile kâfidir.

117- 1930 yılı nihayetlerinde Menemen'de bir yedek subay olan *Kübilây*'ın öldürülmesiyle başlayan hâdise sırasında orada mahallî kumandan olarak bulunan *Fahreddin Altay*, hâtırâtında talimat almak için Ankara'ya gittiğini, 7 Ocak 1931 tarihinde Çankaya'da *M. Kemal Paşa*'nın riyâseti altında toplanıldığı ve mes'elenin müzakere edildiğini anlattıktan sonra: «Bu konuşma bana bir talimat mahiyetinde olduğundan not ettim. Şimdi tarihî bir belge olarak bu notları aynen naklettim.» diyerek bu müzakereler hakkında sayfalar dolusu mâlûmat vermektedir.

«... Menemen ve mâlûm köyler ahalisinin tamamen tehcirini Gazi Paşa çok şiddetle ileri sürüyor. *İsmet Paşa* muhalefet ediyor mahzurlarını sayıyor. *Kâzım Paşa* (Özalp) ile *Şükrü Kaya, İsmet Paşa* ile beraber. Fakat *Gazi*, musır olmakla beraber, «kış geçinceye kadar kalsınlar» diye mühlet veriyor ve müzakereyi şöyle hülâsa ediyorlardı:

1- Vak'a, irticâî, mürettep ve siyâsîdir. Umûmî veya mıntakâvî midir,

2- Nazarımız yalnız bu mıntıkaya münhasır kalmayacaktır.

3- Alâkası tebârüz edenler tecziye olunacaklardır. Kesif muhitler dağıtılarak temizleneceklerdir.

4- İdam cezaları beklenmeksizin kısım kısım derhal tatbik olunmalıdır. (Meclis tasdik edecektir.)

5- Menemen ve alâkadar köylerin mes'ul ilân edilmesi ve gayr-i meskûn hâle konması için hususî kanun çıkarılacaktır.

6- Kadın mensuplar mühimdir, müsamaha olunmamalıdır. ilh!» (bkz: *Fahreddin ALTAY* - On Yıl Savaş ve Sonrası - İstanbul 1970, sh: 433-444)

Bu satırlarda ifadesini bulan tenkilin şiddeti ile bir Dersim Hareketi esnasındaki şiddet arasında ne fark vardır? Harekâta iştirak eden bir askerin ağzından çıkan şu satırlar, o günkü idarecilerin bu gibi tenkilleri hangi sebeplerle icra ettiklerini göstermiyor mu?!

Kürtçülüğün evvelce izah edilmiş olduğu üzere eski «Ermeni Mes'elesi» yerine ikame edilmek istendiği hatırlanırsa, mes'elenin, Türkiye bakımından ehemmiyeti daha ziyade ve kolayca anlaşılabilir.

Türk vatanı bölüne bölüne adetâ kuşa dönmüştür. Bunun bir kere daha bölünmeğe asla tahammülü yoktur. Hergün biraz daha artan dinamik nüfusumuz ve gitgide kuvvetlenen dinî ve millî mefkûremizin en geç Yirmirinci Asır başında bizi eski kayıplarımızın bir kısmını telâfi zarûret ve mecbûriyeti ile karşılaştıracağı muhakkaktır. Bu sebepledir ki, Türkiye'nin bölünmesine değil râzı olmak, bu gibi niyet ve arzuları duymağa bile tahammülümüz yoktur. Bölünecek olan, bizden ayrıldığı günden beri istikrarlı bir devlet olamamış bulunan komşularımızdır. Bunlardan baascı Arapların işgali altındaki eski «Musul Vilâyetimiz» i ve sosyalist Suriye idarecilerinin işgali altındaki «Halep» i kurtarmak ilk ve yakın hedefimizdir. Şurası dost - düşman herkese malûm olmalıdır ki, büyük bir istikbale namzed olan ebedî imân makarrı Türkiye'nin parlak talihini değiştirmeğe kimsenin gücü yetmiyecektir. İman buhranından dolayı ayrılık sevdasına kapılmış solcu Kürt Gençleri bilmedirler ki, hareketlerinin cezasını, daha ziyade namlarına vekâletsiz iş gördükleri Doğu Anadolu'nun mâsum halkı çeker. Onları seviyorlarsa bu dâvâdan vazgeçmelidirler!...

Hiçbir devlet bir başka devlet veya topluluğa babasının hayrına yardım etmez. Unutmamak gerektir ki, bu gibi hareketleri destekleyen yabancılar, neticeyi kendi lehlerine çevirebilecek kuvvettedirler. Böyle olmasa zaten yardım etmezler. Bu hâin ve gafiller, bilfarz muvaffak olsalar bile - buna imkân yok ya - netice, Türk'ün de, Kürd'ün de aleyhine çıkacak ve ancak her ikisinin de düşmanı olanlara yarayacaktır.

B- TÜRKİYE'YE DÜŞEN VAZİFELER:

Asırlarca İslâm Âlemi'nin temsilciliğini yapmış olan Türkiye, bütün bir Hıristiyanlık Âlemi'ni müşterek bir «cihân-ı husumet» halinde karşısında bulmuş olmanın tarihî tesirinden kurtulamamış olacak ki; Yirminci Asrın başından beri uğradığı büyük kayıpları unutmuş ve hazmetmiş görünmeğe son derecede dikkat etmektedir. Bu yüzdendir ki, terkettiği topraklar üzerinde yaşayan dindaş ve ırkdaşlarının mâruz kaldıkları çeşitli felâketlere bigâne kalmak gibi çok defa yüz kızartıcı durumlara sürüklenmiştir. Vaktiyle en tabiî bir hakkımız olduğu defaatle ve her mes'ul şahıs tarafından ifade edilmiş olan eski Musul Vilâyetimiz için bile bu lâkaydi devam edegelmiştir. Bunun resmî bir ağızdan yegâne ihlâli Hatay'ın Anavatan'a ilhakı sırasında olmuştur. O zaman aradan sadece onüç sene geçmiş bulunuyordu. Muş Meb'usu ***İlyas Sâmi Bey*** Meclis kürsüsünden Hatay'ın Anavatan'a avdetinden dolayı memnuniyetini ifade ettikten sonra;

«... Vaktiyle İngilizler de Musul için aynı yolu tutmuşlar, Musul'u elimizden almışlardı. Bu yara daha içimizde kanarken Hatay için aynı saflığı gösteremezdik.» demiştir. Ne yazık ki, bu beyandan sonra resmî sıfatı hâiz hiçbir şahsın bir kere daha Musul'u hatırladığı görülmemiştir.

Halbuki bu gibi millî mes'elelerde halk efkârını uyanık tutmak ve zuhur edecek fırsatları değerlendirmek vazifesi herkesten önce devletin mes'ul şahıslarına düşmektedir. Devlet adamı, ileriyi görebilen kimse demektir. Bu sebeple böyle yâd ellere terkedilmiş kıymetli vatan parçalarının kurtarılma imkânlarının zuhurundan çok evvel çalışmaya başlamak ve şartları biraz da bu çalışmalar sonunda hazırlamak gerekmektedir. Gerçekten Türkiye bu mevzuda bir şey yapacaksa, burası Yahudilerin veya ***Barzânî***'nin eline geçmeden yapmalıdır. Aksi halde iş çok güçleşecektir.

Bugün «Kıbrıs Mes'elesi» dolayısıyle içinde bulunduğu-

muz ciddî buhran, bu gibi çalışmalarda geç kalmanın milletlere ne kadar pahalıya mal olduğunu gösteren en iyi bir misaldir. Hatırlanacağı üzere Kıbrıs'ta Rum şekâvetinin başlamasından çok az bir müddet evvel devrin Hariciye Vekili *Fuad Köprülü* «Bizim için Kıbrıs dâvâsı diye bir dâvâ yoktur!..» demek sûretiyle bu ihmalkârlığın şâheser (!) bir misâlini vermişti. Bugün Kıbrıs gibi, yarınki Musul'un da kurtarılamaz veya güç kurtulabilir bir hale gelmesini önlemenin yegâne çaresi çalışmalara bu günden başlamaktır. Bu çalışmaların nasıl olabileceğini devlet adamlarına öğretmek bizim vazifemiz değildir. Bunu onlar bizden çok daha iyi bilmek mevkiindedirler. Bizim onlardan şimdilik istediğimiz ve müspet bir şekilde tecellisini mutlak sûrette beklediğimiz tek bir şey vardır. O da dehşetli bir siyâsî baskı altında bulunan Irak Türkleri'nin yanında bulunduklarını açıkça ifade etmeleridir. Kırk milyon nüfuslu bir devletin mümessilleri sıfatıyla bu hususta izhar edecekleri bir rey ve kanatin çok büyük bir tesiri hâiz olacağı muhakkaktır. Bu tesirin husûlü için sadece azametli Türk Tarihi'nin zihinlerdeki izleri bile kâfidir.

Musul için daha şimdiden harbe girilsin demiyoruz. Tabiatiyle icâbedince onu da istemek hakkımızdır. Fakat idârecilerimizin yanıbaşımızdaki dindaş ve ırkdaşlarımızın maruz kaldıkları veya kalacakları zulümler karşısında aşağılık bir sükûtu ihtiyar ederek millî vicdanı rencide etmeğe hakları olmadığını söylemek istiyoruz.

Unutmamak gerekir ki, Osmanlı Devleti muvaffakiyetsiz 1948 «Macar İhtilâli» sırasında Rus tenkiline mâruz kalan Macar vatanseverlerine bağrını açmış ve onları harbi bile göze almak suretiyle himâye etmişti. Zayıf bir zamanda dahi insan hak ve hürriyetlerine bağlılığın böylesine göğüs kabartıcı bir misalini vermiş bulunan bir milletin çocukları olduğumuzu düşünürsek, kendi ırkdaş ve dindaşlarımıza revâ

görülen zulüm ve gadr karşısında sükûtumuzun çirkinliğini daha ziyade anlarız.

Irak Türklüğü için hiçbir şey yapamazsak bile, birtakım siyâsî faaliyetlerde bulunarak onların mal ve can emniyetini de mi sağlayamayız? Nerededir Vietnam için gözyaşı döken sahte hürriyet münâdileri?!

Bugün devletlerin mütekâbil menfaatleri girift bir şekil almış bulunmaktadır. Bu hususda devletler arasındaki mesafe de çoktan hâiz-i ehemmiyet olmaktan çıkmıştır. Amerika'nın Uzakşark'daki faaliyetleri bu gerçeğin eseridir. Ancak, mesafe azalınca mütekâbil menfaat alâkaları hiç şüphesiz daha da kesafet ve ehemmiyet kazanmaktadır. Hâdiselerin süratli seyri karşısında bazan birgün önceden bile tahmini mümkün olmayan durumlar ortaya çıkmaktadır.

Bu nokta-i nazardan bakıldığında Türk - Irak münâsebetlerinde, Irak Türklüğü için bir koz olarak kullanabileceğimiz umulmadık bir imkânın zuhur etmiş olduğunu görüyoruz. Bu da, *«Keban barajı»* nın inşaası dolayısıyle Irak topraklarının sulanması için bu memleketin Türkiye'ye muhtaç bir mevkie düşmüş bulunmasıdır.[118] Gerçekten Keban Barajı Fırat Nehri'nden Irak arazisine geçen suların azalmasına, binnetice o mıntıkanın zirâî istihsâline büyük ölçüde tesir eder bir durum husûle getirmiştir. Irak'ın Türkiye'ye karşı bu yüzden mecbur kaldığı *«ricacı»* tavrı Irak Türkleri'nin haklarını garantilemek veya en azından onlar için birtakım imtiyazlar koparmaya vesile kılmak mümkün ve elzemdir. Türk idarecilerinin her zaman zuhuru mümkün olmayan bu fırsatı da kaçırarak mütevâli hatalarına bir yenisini eklemeleri Türkiye'nin istikbâli için vahîm neticeler tevlîd edecektir. Zira, bu mesele sadece oradaki ırkdaşlarımızın değil, aynı zamanda parçalana parçalana kuşa çevrilmiş bulunan bugünkü

118- 20 yıl sonra, bugün GAP Projesi ile bu durum daha da ehemmiyet arz etmiş bulunmaktadır. 3. Bölüme bakınız.

vatanımızın dahilî sükûnu ve mülkî tamamiyetinin korunması bakımından da son derece büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Şöyle ki:

Irak Türklüğü'nün Türkiye'nin dahilî emniyeti bakımından artık vahîm bir mahiyet almağa başlayan «Kürtçülük Hareketi» ne karşı da müessir bir çâre olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Zira Musul kurtulabildiği takdirde güneyden bir Türkmen çenberine alınacak olan Doğu Anadolu Kürtleri üzerindeki tahrikler de tesirini kaybedecektir.

Şurası ehemmiyetle tebâruz ettirilmelidir ki; bugün Türkiye'nin en ehemmiyetli dâvası hiç şüphesiz «Kürtçülük» tür. Zira bütün mûzır cereyanlar nihâyet mahdud bir üst tabaka mensubundan kadrolaşmış ve halka inememiştir. Bunların tek istisnası «Kürtçülük» tür. Bunda -hiç şüphesiz- Cumhuriyetin ilk yıllarında girişilen «tenkil hareketleri»yle Türkler ve Kürtler arasındaki müşterek mânevî bağları alabildiğine tahrib eden «lâik icraat» ın çok büyük rolü olmuştur.

Ancak şurası memnûniyet vericidir ki; bu tehlikeli cereyan karşısında Kürt ahalinin -büyük ekseriyetinin- Hakkın siyânetiyle hâlâ iptal edilememiş bulunan din şuurunun sihirli bir sigortasına sahip bulunmaktayız. Bu sigortanın ilânihâye devam edebilmesinin de -ancak ve sadece- Türkiye'deki dinî gelişmeye karşı beslenmekte olan ümidin gerçekleşmesine bağlı bulunduğunu söylemeye hacet yoktur.

Ümid ve temenni ederiz ki; Irak Türklüğü'nü düşünmek hususunda Kıbrıs mevzuunda olduğu gibi geç kalınmayacaktır. Ancak şurasını ifade etmek isteriz ki, bugünkü Türk idarecileri bir ilk hareket olarak vazifelerini yapsalar da yapmasalar da Türkiye'nin yakın hedeflerinden biri olan Musul, mutlaka kurtarılacak, onun yâdellerde kalmasına daha fazla müsaade edilmeyecektir. Zira gayri resmî mütevazi gayretlerin tesiriyle hergün biraz daha takviye olunan Türk millî şuurunun tercümanı olacak gençlerin kemiyyet ve keyfiyet itibariyle varlığını kabul ettirecek hale gelmeleri tahakkuk etmek üzeredir. Bugünkü idareciler vazifelerini yaparlarsa, sadece onların işlerini kolaylaştırmış olurlar. Yoksa bir yıldır millî kültür ve varlığını müdafaa eden bir kitleyi eritmek, ne komünist Kürtler ve ne de baascı Araplar için mümkün olmayacaktır *Musul Türk'tür ve Türk kalacaktır!..* O, yarınki «Büyük Türkiye» nin, İslâm Âlemi'ni yeniden liderliği altında toplayıp tedvir edecek olan Büyük Türkiye'nin vazgeçilmez kıymetli bir vilâyetidir. Ne mutlu onun vatancüdâlığını bertarafla ızdırabını dindirecek müstakbel imanlı Türk idarecilerine!.. Ve ne mutlu o mes'ud günü hazırlamaya mâtuf çalışmaların bugünkü mütevazi safhalarında hizmet ve liyakat hazırlığı yapan imanlı Türk Gençlerine!..

Değerli okuyucu!..

Bugün şu mâruz düşüncelerin kâğıda aksettirilişi üzerinden tam yirmi iki sene geçmiş bulunmaktadır. Allah aşkına, söyleyiniz, bugün bizim düşüncelerimiz aynen bir kehanet gibi gerçekleşmiş ve «Kürtçülük Hareketi» artık kolay kolay baş edilemez bir çapa yükselmiş değil midir?!.. Gelmiş geçmiş bütün idarecilerin mütevâli hataları neticesi olan bu vahim durum ayrıca ve tafsilâtı ile tahlil edilmesi gereken bir mevzuudur. Bu sebeple O'nu bu beşinci basım için üçüncü bir bölüm halinde ele almak mecburiyetini hissettik. Ancak ondan önce 19 sene evvel kaleme alınmış «son söz» ümüzü de dinle! Demek ki gerçekte son söz değilmiş. Neden?! Nasihatlar dinlenip gereken yapılmadığı için!..

SON SÖZ

«Kasdim budur, şehre varam,
«Feryad-ü figan kaparam.»

YUNUS EMRE

Değerli okuyucum!..

Bu eserin iki tab'ı arasında Musul Mes'elesi'nin Türkiye için hâiz bulunduğu ehemmiyeti daha da artıran birçok hâdise zuhur etmiştir. Bunların başında, petrol müstahsili olan memleketlerin son zamanlarda -biraz da- «İsrail'e vâki destekleri bertaraf etmek ve onu tutan devletleri dize getirmek» sebebiyle petrol fiatlarını fâhiş bir sûrette arttırmış bulunmaları gelmektedir. Bu durum, petrol mevzuunda henüz «müstehlik» sıfatından kurtulamamış bulunan Türkiye'mizin mütevâzi bütçesine tahammülü imkânsız bir yük yüklemiştir. Adedi milyonları aşan vatan evlâdının yâdellerde çoluk, çocuk ve vatan hasretiyle kıvranarak, binbir güçlük içinde kazandığı bir avuç dövizin ziyâına ve Türkiye'nin henüz neşvünemâ halinde bulunan sınâî teşebbüslerinin ağır bir sadme ile duraklamasına müncer olmuştur.

Türkiye; iktisadî, beşerî ve stratejik bakımlardan Musul Mes'elesi'yle kıyası kabil olmayan «Kıbrıs» için - yıllarca oyalanıp zaman kaybettikten sonra da olsa - nihâyet zedelenen haysiyetini tâmir maksadıyla fiilen harekete geçmiş ve adına «Barış Harekâtı» denilmiş olsa bile, buraya karşı askerî bir çıkarmayı gerçekleştirmiştir. Bu durum, Musul Mes'elesi'ne müteallik olup, -tahakkukunu özlediğimiz- icraat için daha cesur ve şahsiyetli davranışları talep ve arzu etmek imkânımızı arttırmış bulunmaktadır. Kıbrıs Mes'elesi, bize milletçe şunu yakînî bir sûrette öğretmiş olmalıdır ki; bugün Dünya'da hiçbir milletin, hak ve menfaatlerini kuvvete müracaat etmeden, rica ve niyaz yoluyla elde etmesine imkân yaktur. Hal böyle olunca Musul için tutulması gereken yol kendiliğinden tebellür etmektedir.

Üstelik Musul'un kurtarılması, -ehemmiyetinden kat'annazar- Kıbrıs'dan da kolaydır. Bunun belli başlı sebebleri vardır. Bir kere, Yunanistan, hiristiyan bir devlet olması sebebiyle bizimle ihtilâflarında hemen dâima hıristiyan Batı Âlemi'nin desteğine nâil olmaktadır. Bu durum Irak için mevzuu bahs değildir. Ayrıca bu memleket dahili ihtilâflarla parçalanmak üzeredir. Gerçekten henüz müstakar bir devlet hüviyetini iktisab edememiştir. Esâsen, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçaları üzerinde kurulan devletciklerin hiçbiri hâlâ bu vasfı kazanabilmiş değildir. Bu da, gâyet tabiîdir. Zira, o azametli Devletin geniş ülkesini parçalayanlar, iktisadî istismar gâyesi güttüklerinden, bunu temin için, anormal hududlarla çizilmiş küçük küçük devletcikler kurma yolunu tutmuşlardır. Bakınız bir Arap Âlemi kaç devletten müteşekkildir?!.. Bir arslanın postundan kırk tilkiye kürk olur, fakat bunların hiçbiri birer yavru arslan olamazlar!

Ancak, bir de şu nakta belirtilmelidir ki; Türk idarecileri - Batı Devletleri'nin tarihî hüsûmetlerini celbetmekten çekinerek- millî hak ve menfaatlerimize bîgâne kalmayı itiyad haline getirmiş bulunmaktadırlar. Bunun psikolojik sâiki âşikârdır. Fütûhât devirlerimizden bâkî kalan bir tesirle yine cihângir olmak arzusunu taşıdığımızın zannedilmesinden çekinilmektedir. Halbuki Türkiye'nin yarım asırdanberi böyle uzak hedefler bir yana, en yakın ve tabii haklarını dahi müdafaa ve muhafaza hususunda takındığı pasif tavır, böyle bir zanna asla imkân verdirmezken, bu tesir altında kalınarak binnetice elde edilmesi kâbil olan davalarımızı dahi yüzüstü ve kendi hâline bırakmaktaki ağır vebâl aşikârdır.

Türk idarecileri, bu gibi davalardan sâdece halka intikal eden, halkın takip ve alâkasına mazhar olanlarını «rey dağılımına vâkî tesirinden dolayı» -kerhen de olsa- ele almaya kendilerini mecbur hissetmektedirler. Bunun en tipik misali Kıbrıs'tır. Demek ki; Musul Mes'elesi'nde neticeye müessir ciddi ve şahsiyetli bir adım atabilmenin ilk şartı, bunu halka

maletmektir.

O halde, bugün vatan ve milletini seven her ferdin Musul Mes'elesine şe'niyet (aktüalite) kazandırmak üzere elinden geleni yapması hayatî ehemmiyeti hâiz bir vatan borcudur. Yazarak, çizerek, konuşarak ve akla gelebilecek hertürlü vasıtayı kullanarak bu davayı halka maletmeğe ve bu sûretle devletimizin başındakileri -rey mülâhazalarıyla da olsa- matlûb olan neticeye imâle etmeye mecburuz. Bu husus bir kere tahakkuk ederse, ekserisi mevki ve itibarından başka bir şey düşünmeyen ve günübirlik siyâsetin anaforunda dönmeye alışmış bulunan sözümona büyüklerin (!) bu mevzuda birbirleriyle nasıl yarışır bir hale gelecekleri ibretle görülecektir. Öyleyse, bu davanın haline giden yolda ilk hareket, her tarihî kritik anda basiretle davranmasını bilmiş olan yüce milletimize düşmektedir. Büyük Türk Milleti'nin bu işi topyekûn ve müttehid bir câmia hâlinde kavraması ise, körpe dimağları vatan endişesiyle, temiz yürekleri memleket mes'elelerinin ulvî heyecanıyla dolu vatansever gençlerin dikkat, gayret ve alâkalarına vâbestedir. Biz, yarım asırdanberi ifsad ve idlâl edilmeye çalışıldığı halde, din ve tarih şuurunu -ilâhi bir siyânete mazhar olarak - muhafaza edebilmiş bulunan kıymetli gençlerimizin bu asîl vazifelerini idrâk ve ifâ ederek iki milyondan ziyade mağdur ve mazlumun devam edegelen âh-u figânını dindireceklerine inanmaktayız. Ne mutlu o günü yaşayacak ve yaşatacak olan talihli kardeşlerimize.

KADİR MISIROĞLU

27 Şubat 1975
Beylerbeyi / İSTANBUL

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSUL MES'ELESİNDE YENİ GELİŞMELER VE BÖLGENİN GELECEĞİNE KISA BİR BAKIŞ

I- MUSUL MES'ELESİNDE YENİ GELİŞMELER VE BU GELİŞMELERİN TARİHÎ KÖKLERİ

a) Ortadoğu'daki istikrarsızlık

Bugün Ortadoğu, Yeryüzü'nün en istikrarsız bölgelerinden biridir. Bunun sebebi - kısaca söylemek gerekirse - Osmanlı mirasının taksimindeki «gayri tabiî düzenleme» ve bunun neticesi olan «otoritesizlik» tir.

Gerçekten bazı yerlerde bir kavimler mozayığı olan topluluklar tek bir devlet yapılmış, diğer bazı yerlerde de din, dil, ırk ve hatta coğrafya birliğine rağmen bir millet, birçok parçalara ayrılarak çeşitli devletcikler meydana getirilmiştir. Bunlarin birincisine misal, artık tarihe karışmakta olan Yugoslavya, ikincisine misal ise, Arab Âlemi'dir. Halbuki, her iki şekil de, 1789 Fransız İhtilâli'nden beri Batılılarca benimsenmiş görünen devlet ve millet anlayışına mugâyirdir. Peki ama niçin?!. Acaba kimlerin hangi menfaatleri bunu gerektirmiştir?!.

Bunun anlaşılabilmesi için kısa bir tarihçeye ihtiyaç vardır:

Roma İmparatorluğu'nun başlangıçta şedid bir sûrette üzerine gittiği Hıristiyanlığı resmî bir din olarak kabul etmesinden (M. S. IV. asır) sonra bu dinin peygamberini gûya çarmıha germiş olmak töhmetiyle itham olunan ve bu sebeble Filistin'den çıkarılan Yahudi'ler bütün Dünya'da Roma hâkimiyeti dışındaki ülkelere gidip yerleşmişlerdir. Buralarda da aynı sebeble hor ve hakir görülen, ancak eskicilik nevinden süflî işlerle uğraşmalarına müsaade edilen Yahudiler, umûmiyetle kozmopolit bünyeli büyük şehirlerde barınabilmişlerdir. Zira ufak şehirlerde insanlar birbirlerini ezberledikleri için istenmiyen insanların yaşamasına müsâid değildir. Ancak Yahudiler'in yerleştikleri bu yerlerdeki insanlar da çoktan hıristiyan olmuşlardı. Bu durum, kendileri için iki hususta kârlı, bir hususta zararlı olmuştur. Kâr sağlayan hususlar, tahsil ve ticarettir. Zira büyük şehir, büyük ticâret ve yüksek tahsil imkânı sağlar. Yeryüzüne dağılmış ve bölünmüş âileler olmaları da bu hususa yardım etmiştir.

Zarar sağlayan husus ise, büyük şehirlerde yaşayan insanların tabiatla haşırneşir olan köylülere nazaran hayat ve hâdiseler karşısında çekingenliği, cesâretsizliği tabiat hâline getirmeleri ve nüfuslarının artmamasıdır. Her ülkede nüfusu artıran köylü unsurudur. Bugün Dünya'da takriben yirmi beş milyon Yahudi vardır. Bunun tamamı şehirde oturduğundan Yahudi nüfûsu asırlardan beri yerinde saymaktadır. Dünya'nın hiçbir ülkesinde memur ve işçi olarak istihdam edilmeyen, askerlik mesleğine alınmayan yahudi için tahsil ve ticaret âdeta mecburî hale gelmiştir.

Bugün Yahudiler, şu iki silâhı müthiş bir sûrette kullanarak görünmeyen gizli bir Cihan İmparatorluğu mevkiine yükselmiştir. Bu keyfiyeti onların olmayan dehasıyla izah edenlere katılmam. Yahudi bu yolu mecburî olarak tutmuş, ve her millet tarafından (Osmanlı hâriç) hor ve hakir görülmüş olmaktan

dolayı gitgide bütün insanlığa karşı kinlenmiş ve egoistleşmiştir. Bunda -hiç şüphesiz- muharref Tevrat'a dayanan inaçlarının da rolü büyüktür.

Batı edebiyatında, Yahudi'yi mefkûresiz, hiçbir ideal kıymete inanmayan, hasis şahsî menfaatlerini temin hususunda her vasıtaya başvurabilen «vatansız serseriler» olarak gösteren sayısız roman vardır.

Tuttuğu tahsil ve ticaret yolunda gitgide gelişip kuvvetlenen ve bunun beynelminel bir sûrette menfaat ağını kuran Yahudi, Avrupa'da «Sanâyi İnkılâbı» nın gerçekleşmesiyle kapitalizmi dehhâmeleştirmenin bir numaralı âmili olmuş[119] ve böyle bir palazlanma sonunda kendilerinde eski vatanlarına dönme arzuları uyanmıştır. Bu arzunun bir numaralı âmili Viyana'da yayınlanan «Neue Presse» Gazetesi'nin muhabiri **Theodor Hertzel**'in «**Der Judenstaat**» (Yahudi Devleti) isimli eseri yazması ve 1892 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde ilk siyonist kongresini toplamasıyla bu «**Filistin'e dönme**» arzuları alevlenmiştir. Siyonizmin kurucusu sayılan **Hertzel**'in o gün Dünya'nın bir numaralı zengini olan **Roçild** âilesinin maddî desteğini sağlaması beynelminel siyâset arenasında elektrik cereyanı gibi görünmez bir kuvvet hâlinde milletlerin tabii siyâsetleri arkasına saklanan siyonizmi milletlerin batıp çıkmasında bir numaralı âmil hâline getirmiştir. O güne kadar Osmanlı'nın karşısındaki Hıristiyanlık taassubu, böylece siyonizmin güdümüne girmiş ve mil-

---

119- Bu başarı da Yahudi dehasının (!.) eseri değildir. Zira Yahudi Sânayi İnkılâbı'ndan sonra iktisâden gelişerek, eskicilikten, antikacılığa, antikacılıktan sarraflığa, sarraflıktan bankerliğe yükselmesini; mal varlığını nakid (efektif) olarak muhafaza etmiş olmasına borçludur. Bu ise, onun zekâsının değil, içinde bulunduğu cemiyete karşı taşıdığı güvensizlik hissinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Kendini tehlikede hissettiği anda mal varlığını âniden bir torbaya koyup kaçabilmesi için onu nakid olarak elinde bulundurması gerekmiştir.

letlerarası ihtilâflar Yahudiler'in gâye ve rollerini anlamadan izah edilemez bir duruma gelmiştir.

O gün sanâyiin bir numaralı devleti İngiltere'ydi. Amerika henüz infiratçı siyâsetine devam ediyor ve «Eski Dünya»nın işlerine karışmıyordu. Bu sebeple Yahudiler İngiltere'yi karargâh olarak seçtiler ve bu devletin siyâsetinde çok müessir bir rol oynamaya başladılar.

Osmanlı tarihinde hıyâneti su götürmez bir gerçek olan[120] Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Kütahya'ya kadar gelmesi, devletimizi Rusya'nın kucağına düşürmüş, bundan devletler muvâzenesi bakımından rahatsız olan batılıların ve hasseten İngilizler'in 1853 yılında Osmanlı'nın yanında Ruslar'a karşı «Kırım Harbi»ne katılmıştır. Ancak az sonra başta İngiltere olmak üzere diğer batılılar yavaş yavaş Yahudi güdümüyle bu siyâsetten ayrılıp yeniden şedid bir Osmanlı düşmanı kesilmişlerdi. Hattâ kendi öz menfaatlerine rağmen!.. Meselâ 1877-78 Türk-Rus harbi sırasında İngiliz'ler önce seyirci kalmış sonra da Ruslar'ın Yeşilköye gelmiş olmasından duydukları endişe ile Rus Başkumandanı Grandük Nikola'nın kılıcına dayanarak dikte ettiği Ayastofanos Muâhedesi'ni iptal ettirerek, Berlin'de yeni bir Kongre toplatmış ve Ruslar'ı kazançlarının çoğundan mahrum bırakmışlardır. Kendi öz menfaatlerine rağmen, diyoruz, çünkü, bu sırada Hindistan'a yerleşmiş olan İngilizler, Türkistan'ı zaptetmiş olan Ruslar'la bugünkü Afgan Dağları'nda daimî bir çatışma hâlindeydiler. Ruslar'ın Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmeleri İngiliz menfaatlerine aykırıydı. Lâkin bu devlet, çoktan beri Yahudi menfaatlerinin anaforuna kapılmış, kendi

---

120- Gerçekten, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hâinliği münâkaşa kaldırmaz bir gerçektir. Zira, inkılâbcı bir zihniyetle 1826 yılında Yeniçerilik ilgâ edilmiş ve tabii olarak da henüz yeni bir ordu kurulamamış olmasından istifâde ile Kütahya'ya kadar gelen M. Ali Paşa, devleti Rusya'nın kucağına düşürmüştür. Tafsilât için işbu eserde yer olan 15 numaralı nota bakınız.

öz menfaatini takib edemez bir duruma gelmiş bulunuyordu. Tıpkı bugünkü Amerika gibi.

Yahudiler'in kendi maksadları için İngilizleri kullanabilmek hususunda çok güzel bir bahaneleri vardı: Petrol. Bu sıralarda Kuveyt, Musul ve İran'da güyâ arkeolojik çalışmalar bahanesiyle petrolden haberdar olunmuş, bunun da gelişen İngiliz sanâyii için ehemmiyeti takdir olunmaya başlanmıştı. Dâhiyane siyâsetiyle bu yeni İngiliz ve Yahudi emellerini kavramakta gecikmiyen ve ilerleyen sanâyi rekabetiyle Batılı'lar'ı birbirine düşürerek rahat nefes almak isteyen II. Abdülhamid sanâyiin ikinci devleti olan Almanya'ya «Nach Osten» (Şarka Doğru) siyâsetini telkin ve bunu takviye için de bazı imtiyazlar bahşeylemişse de Alman'lar kendilerinin Osmanlı tarafından imâle edildikleri bu rolü lâyıkıyla oynayamamıştır.

Buna rağmen I. Cihan Harbi İngiliz-Alman sanâyii rekâbetinin bir mahsûlü olarak ortaya çıkacak, fakat ne yazık ki, Sultan Abdülhamid mason güdümündeki İttihat Terakki komitecilerince tahttan indirilmiş bulunduğu için Osmanlı, kendisini içten işgal etmiş hâinler ve gâfillerce de Yahudi siyasî emellerine göre idâre edildiğinden meş'um yıkılış önlenemiyecekti.

Osmanlı'nın mirası üzerinde yeni bir düzenleme yapmanın baş âmili olan İngilizler, bunu Yahudi menfaatine göre plânlayacak bir telkin kaosu içinde bulunduklarından ortaya bugün çoğunun hududları cetvelle çizilmiş Arap devletcikleri çıkıvermiştir. Bu maksadı kavramaya büyük bir Arap İmparatorluğu hayaliyle kandırılarak Osmanlı'ya karşı kullanılmış olan Şerif Hüseyin Paşa'nın macerası en iyi bir misaldir. Kendisine sadece Hicaz Krallığı verilmiş, Necit'te Suûdî'ler fiilî bir derebeylik hâlinde ibkâ edilmiş, Şerif'in müstakbel sızlanmalarına karşı diğer bir alternatif olarak elde tutulmuş, birkaç Roma harabesinden başka bir şey bulunmayan Amman Köyü merkez ittihaz olunarak, sağdan-soldan kırpma bir avuç arazi

ile Ürdün diye bir devletcik uydurulmuş, Hicaz Krallığı'na bitişik olmasına rağmen O'nun başına Şerif'in bir oğlu kral olarak geçirilmiş, diğer oğlu da yine Hicaz Krallığı'na bitişik Irak' -manda statüsünde de olsa - devlet şekline büründürülerek, O'nun başına geçirilmiştir. Kısacası Yahudi'nin kolay kolay boy ölçüşebileceği küçük küçük devletçikler ihdası yoluna gidilmiş ve bunlar arasına da gayrıtabii hududlar ve birbirlerine karşı kabarmaya müheyya iştihalar ile dâimî ihtilâf tohumları ekilmiştir. Şerif Hüseyin Paşa'nın, başlangıçtaki İngiliz vaadleriyle ortaya çıkan şu durum arasındaki tezat dolayısıyla sızlanmalarından rahatsız olduklarında da diğer alternatif olan Suudiler'e destek vererek burada yeni bir düzenleme yoluna gitmişlerdir (1932). Eğer Suudi Arabistan denilen toprakların üzerinde Suriye veya Irak'taki kadar nüfus tekâsüfü (yoğunluğu) olsaydı, burasını da birkaç devletçik hâline getirecekleri muhakkaktı.

İngiliz'in kendi nam ve hesabına kovaladığı menfaat petrol, Yahudi'ninki ise, Filistin'di. Yahudi, İngilizi petrol hususundaki maksadını tahrik ederek kullanıyor ve kendisi de böylece Filistin'i ele geçirmek gâyesi peşinde koşuyordu.

Lâkin Dünya'nın her yerinde müreffeh bir hayat yaşayan Yahudiler bizden sonra Filistin'e yerleşmiş bulunan İngilizler'in müsâadesine rağmen, gidip Filistin'e yerleşmiyorlardı. Gidenler bazı fanatiklerle işsiz, güçsüz takımıydı. Meşhur Kudüs Müftüsü **Emin el -Hüseyni** bugünkü Afgan mücâhidleri gibi bir gerilla cephesi kurmuş ve bununla Filistin'e gelen Yahudi muhâcirleri bir hayli tedirgin etmekteydi. Bununla beraber gelenler pek azdı. Halbuki 1917 de İngilizler hariciye vekilleri **Lord Balfour**'un adıyla anılan bir beyannâme ile Yahudiler'i Filistin'e âdeta davet etmişlerdi. Bu tarihde **«Bolfour Dekterasyonu»** denilir. Bununla her isteyen yahudinin Filistin'e gidip yerleşmesi önündeki hukukî ve fiilî engeller ortadan kaldırılmış bulunuyordu.

Bu arada şunu da belirtelim ki:

Vaktiyle **Theodor Hertzel**'in **Roçild**'in gözünü korkutup O'nu kendi davasına destekçi kılmak maksadıyla Almanya'nın Bayern Eyâleti'nde mahallî bir gazetede yaptırmış olduğu Yahudi aleyhtarı neşriyatın hesapta olmayan bir yan neticesi zuhur etmişti. Bu da Münih'te nüvelenen **Nazi Partisi**'nin Yahudiler'e soğuk bakmasıydı. Bunu biraz daha tahrik ile Almanya'dan bir kısım Yahudi'nin rahatsız edilip kaçmalarını sağlamak üzere Nazi iktidarının ilk yıllarında ortaya çıkan Yahudi tedhiş hareketleri **Hitler**'i onların beklediklerinden çok daha büyük ölçüde Yahudi aleyhtarı yapmıştır. Bugün İsrail'in kurulmasına müncer olan nüfus kesâfeti Hitler Almanyası'nda ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı sayesinde mümkün olmuştur. Siyâsette yan tesir hesabı yapabilmek gâyet güçtür. Sırf şu hâdise bile Yahudiler'in sanıldığı kadar ileri görüşlü olmadıklarını, sadece ciddi ve beynelmilel sûrette teşkilâtlanmanın neticesi olarak bugünkü duruma geldiklerinin aldatmaz bir delilidir.

Ortadoğu'yu Yahudi telkinlerine istinaden bölük pörçük bir hâle getiren İngilizler'in cetvelle çizilmiş hududlarıyla ihdas edilmiş devletciklerden biri de Irak'tır. Kendi müttefikleriyle dahi arasında meseleler olan İngilizler bir kışkırtmacı Ermeni aracılığıyla Maraş ve Antep hâdiselerini çıkartmış, bununla Fransız ordusunu yıpratmış ve onu petrolsüz Suriye'ye itebilmiştir. Irak, kendisinin asırlardan beri bilinen neft yani ham petrol yatakları dolayısıyla iştibasını kabartıyordu. Devletimizi 30 Ekim 1918'de menhus **Mondros Mütarekenâmesi**'ni imzalamaya mecbur bırakan şartlar, başta kahraman sanılan birtakım hâinlerce gerçekleştirilmiş olan **Filistin Hezimeti**'ydi. Bu sâyede kuzey ve kuzeydoğuya yönelerek serbestçe ilerlemeye devam eden İngilizler, mütearekenin imza edildiğini duymadıkları iddiasıyla ileri hareketlerini sürdürmüş ve 2 Kasım 1918'de bizim özbeöz malımız olan Musul

Vilâyeti'ne girmişlerdi. 30 Ekim 1918'de fiilen elimizde bulunan araziyi asgarî vatan, kabul eden Misâk-ı Millî'ye nazaran bizde kalması gereken Musul, arzettiğimiz gibi hâiz bulunduğu petrol zenginliği dolayısıyla İngilizleri'n iştihasını kabartmaktaydı.

Bu sebeple İngilizler için «petrol» dolayısıyla Irak, Yahudiler için de Filistin vaz geçilemez aslî davalardı.

Bizim Irak'la olan hududumuzun, Musul hâriçte bırakılarak nasıl çizilebildiğinin hikâyesini daha önce tafsilâtıyla arz etmiş bulunmaktayız. Burada ehemmiyetle tebârüz ettirilecek bir diğer husus şudur:

Âlem-i İslâm'ı Yahudi'ye kolayca yem olabilecek şekilde küçük küçük devletcikler haline getiren ve lidersizleştiren İngilizler, Türkiye'yi de bu sûrette hem iktisâden güçsüz hem de müessir oldukları inkılâp hamleleriyle mânen bu âlemin başına geçemeyecek şekilde kendi benliğinden ve tarihî şahsiyetinden uzaklaştırmışlardır. Bu statü içinde Türkiye başta Musul olmak üzere Halep, Antakya, Kıbrıs, Adalar, Batı Trakya ve Batum gibi Misak-ı Milli'ye dahil stratejik ehemmiyeti hâiz bölgeleri her terketmiş ve hemde müstakbelde talep etmemek taahhüdü altına girmiş olan bir ülke olmuştur. Yahudi güdümündeki İngilizler, böylece bize tabut gibi içinde kımıldama imkânı olmayan hududlar çizmiş ve bu hududlar haricindeki haklarımızı, el sürülmez memnû meyvalar haline getirmiştir.

b- Körfez Harbi

İngilizler, Yahudi güdümünde Ortadoğu'ya el attıklarında, bu hareket sırf «petrol»e değil, aynı zamanda «**Hindistan Yolunun Emniyeti**» mülâhazalarına da istinad ediyordu. Bu yüzden Malta, Kıbrıs ve Süveyş'e yerleşmişler ve İran'la da alâkalanmaya başlamışlardı. Orada da güya arkeolojik (!.) araştırmalar yapıyorlardı. Hakikatte ise petrol aramaktaydılar.

1926 Yılında İran petrollerini müştereken işletme teklifleri kabul görmeyen İngilizler, İran'da ihtilâl yaptırmış ve «**Kacar Hanedanı**»nı devirerek Albay **Rıza Pehlevi**'yi destekleyip şah ilân ettirmişlerdi. Bu sûretle İran üzerindeki emellerine de ulaşmışlardı. Lâkin bu ülke Alman Harbi'nde mağlûb Almanları takib etmekte olan Orduları'nın Rus işgaline mâruz kalmıştı. Bu durumdan ancak Amerika'nın dayatması sonunda kurtulabilmişti. Ancak İran'da bir hayli zaman kalmış olan Ruslar, birçok yerli komünist türetip bunları teşkilâtlandırmışlardı. Sol görüşlü insanları şemsiyesi altına almak isteyen Başvekil **Musaddık**'ın petrolleri millileştirmesi ile başlayan istikrarsızlık uzun mâceralardan sonra İran'da İngilizler'in yerini Amerikalılar'ın almasını intac etmiştir.

II. Rıza Şah Pehlevi, tam bir amerikancı siyâsetle ülkesini idâre ederken iki grup muhalifi ortaya çıkmıştır. Solcular ve din sınıfı...

Solcular, ağır bir devlet törürü altındaydılar. Zira şah, onların âmil olduğu bir ihtilâlde, kendi kullandığı bir tayyare ile Roma'ya kaçıp canını güçlükle kurtarabilmiş olduğunu hatırından aslâ çıkarmıyor ve onlara nefes aldırmıyordu.

Diğer taraftan uyuşturucu ticâreti yapan veya kullananlara karşı da tutumu oldukça sertti. Zira bu illet ictimâî bünyeyi müthiş bir sûrette kemirmekteydi. Buna mukabil din sınıfına karşı düşmanca hareket ettiği söylenemez. Onlara bigâneydi. Fakat devleti hergün biraz daha batılılaştırıyordu. Din sınıfının muhâlefeti de bu sebebe dayanıyordu.

Bu minval üzere ülkesini idâre eden **Rıza Şah** her yıl Avrupa ve Amerika'ya gider, plâjlarda, sefâhat âlemlerinde dolaşırdı. Zaman zaman sıhhî kontrolden geçen **Şah**'a **Humeyni** ihtilâlinden takriben iki yıl önce «**kanser**» teşhisi konulmuş ve doktorlarca kendisine tahmini iki ila üç yıl ömür biçilmişti. Bunu Amerikan entelijansından başka hiç kimse bilmiyordu. Hatta Şah'ın kendisine bile söylenmemişti.

Bu durum Amerike'nın İran'daki menfaatleri bakımından fevkalâde mühimdi. Önce 1926 da İngilizler'in yaptığı gibi yeni bir ihtilâlle hânedan değişikliği düşünülmüş, sonra ihtilâlle gelen idarelerin artık ömürlü olamıyacağı mülâhazası ile bundan vaz geçilerek bir halk kahramanı türetmek esası üzerinde mutâbık kalınmıştı. .

İşte İran'da Şia'nın iktidar olması bu düşüncenin eseri olarak ve **Cihan Siyonizmi**'nin buna yeşil ışık yakması sâyesinde mümkün olabilmiştir. Şöyle ki:

Şah'ın kanser olması, kendisinden sonra bir otorite boşluğu doğma tehlikesini ortaya çıkarmış, bu durumu yeni bir ihtilâlle bertaraf etmek isteyenlere bir halk hareketiyle birleşmek taraftarı olanların fikirlerini kabul ettirmeleri yüzünden, henüz **Humeyni** ortada yokken dinci grupla dirsek temasını intac etmiştir. Amerika'nın daha emin bir tabirle Siyonizm'in bundan beklediği, başta Türkiye olmak üzere İslâm Âlemi'nin her tarafında bir şiî-sünnî çatışması idi. Türkiye'de **Maraş** ve **Çorum Hâdiseleri**'nde küçük çapta tatbik mevkiine konulmuş olan bu ihtilâfı Âlem-i İslâm çapında şumûllendirmek bu sâyede mümkün olacaktı. Zira İran'ın tarihi misyonu bilinmekteydi. Bu yüzden Yahudi güdümündeki Amerikan entellijansı bir lideri agrandize edip (büyütüp) ön plana çıkarmak için teşebbüse geçmiş ve bu maksadla yurt dışında bulunduğundan dolayı **Humeyni** seçilmiştir. O sırada Türkiye'deki ikâmetinden usanan ve Evlâd-ı Resul'den birisinin idâresinde bulunan Fas'a gitmek üzere Paris'e gelen **Humeyni** bir anda husûsî bir tâlimatla harekete geçmiş, televizyon, gazete ve radyo muhabirlerinin üzerine üşüşmesiyle ön plana çıkarılmış, başta **Benî Sadr** olmak üzere Paris'teki solcu talebeler - ki onlar da her yerde Yahudi güdümündedirler - hususî bir tâlimatla **Humeyni**'nin etrafında toplandılar. Amerikan ajanları **Humeyni**'nin beyanlarını günü gününe Tahran'a taşıyıp kendi büyükelçilik binalarında

çoğaltarak halkın arasında yaydılar. Bu sûretle nümayişlerin çapı büyüyünce İran ordusundaki Amerikancı subaylara da nümayişlere katılma tâlimatları verildi. Bu durumu gören **Şah** daha fazla kan dökülmesini önlemek üzere ülkesini terketti. Bu sûrette ummadığı bir destekle iktidara gelen **Humeyni** solculara bekledikleri tâvizi vermedi. Sırf **Beni Sadr**'ı reisicumhur yapmakla iktifa etti. Bununla tatmin olmayan solcular, daha fazla hak istediler. Alamayınca Amerikan Büyükelçiliği'ni bastılar. Bununla üç maksad takip ediyorlardı:

1- **Humeyni**'den daha fazla tâviz koparmak üzere O'na Amerika'nın dolayısıyla Yahudinin, sağladığı desteği ispat edecek vesâik elde etmek ve bununla **Humeyni**'yi tehdid etmek.

2- **Humeyni**, «yapmayın, etmeyin» derse, aralarındaki muhâlefeti su yüzüne çıkarmak,

3- Amerika bu duruma râzı olmaz da, fiilî bir hâreket yaparsa, 1920 Azerbaycan işgalinde olduğu gibi Rusya'ya dâvetiye çıkarmak.

Solcular bu üç gâyenin üçüne de ulaşamadılar. Ondört ay sonra **Şah**'ın Amerika'daki paralarından bir kısmını almak mukabilinde Amerika'nın Büyükelçiliği'ni tahliye ettiler. Bu defa sûikastlere giriştiler. Başta **Behişti** olmak üzere ihtilâlin ileri gelen pek çok şahsiyyetini yok ettiler. Bu durumda dâhilî idârede sıkıntıya düşen her lider gibi **Humeyni** de çareyi bir dış gâile ihdas etmekte buldu.

Çok eskiden beri Bahreyn Adası'na bağlı bir anlaşmazlık yüzünden Irak'la İran arasında silâh yarışı vardı. Diğer taraftan **imâmet sistemi**'nin tabii bir icabı olarak, Irak'taki mukaddes şiî makamları **Humeyni**'nin kontrol ve idaresi altında bulunmalıydı. Bu sebeble İran'da şiîliğin resmen hâkim olması, tarihteki **Fâtımî İmparatorluğu**'nu gerçekleştirmek istikametindeki arzuları uyandıracak ve bunun bir hazırlığı olmak üzere İran, başta Türkiye olmak üzere her müslüman

ülkenin dahilinde az çok mevcud olan şiîleri mecburen teşkilâtlandıracak ve bunlarla kendi rejimini o ülkelerde de gerçekleştirmek gâyesi peşinde koşacaktı. Bu gayenin ilk hedefi hiç şüphesiz mukaddes şiî makamları sebebiyle Irak olmak gerekirdi. Bu lâzıme yüzünden **Humeyni** Irak'a saldırmak üzere seferberlik ilân etti. İç muhalefeti bastıracak bir dış gâileyi ilk defa Irak'a karşı harekete geçerek elde edecekti. Bunu kavramakta gecikmeyen Irak, ertesi gün İran'dan evvel davranarak hücûma geçti.

Diğer taraftan **Vietnam Harbi**'nden bu yana silâh stokları bir hayli kabarmış bulunan siyonistler, bu harbi ganimet bilip tahrik ettiler. Her ikisi de petrol gibi bir zenginliğe sahip olan iki ülkenin servetini Yahudi silâh tüccarlarının kasasına aktarmak için bundan, uzun bir müddet istifadeyi sağlayacak bir plânlama yaptılar. Buna göre iki taraf da birbirinin petrol kuyularına hücum etmeyecek, petrol yüklü tankerlere ilişmeyecek ve böylece petrol paraları silâh tâcirlerinin ki; bunlar yüzde 96 nisbetinde yahudidir, kasalarına akacaktı. Bu kârlı ticaretin uzun müddet devam edebilmesi için, nüfusu az olan Irak'a fazla, nüfusu fazla olan İran'a ize az silâh satılması gerekiyordu.

Bu takdirde yenişemeyen pehlivanların güreşi nihâyete ermeyeceği gibi bu harp de uzayıp gidecekti.

Nitekim öyle oldu. Fakat bir müddet sonra petrol kuyularına hücum etmemek, petrol tankerlerine taarruz etmemek hususundaki düzenleme, harbin getirdiği önlenemez birtakım sebeblerle, bozulunca bu harbi durdurmak kararı aldılar. Zira petrolün ziyan olup gitmesine râzı olamazlardı. Lâkin bu harb nasıl bitirilmeliydi ki; ileride yeniden başlasın!. Eğer İran gâlip gelirse, Irak bu mağlûbiyeti nüfûsunun azlığı sebebiyle hazmedebilirdi. Lâkin Irak gâlib gelirse, İran'da bir gurur kırıklığı kalacak ve bir müddet sonra toparlanıp yeniden harbe başlaması imkân dahilinde olacaktı. Irak'a bu galebeyi

bahşetmek Yahudilerce güç değildi. Dengesiz silâh satışıyla bunu bir günde yapabilirlerdi. Ancak bu takdirde Irak'a anormal derecede kredi açmak gerekiyordu. Fakat tehlike O'nun petrol zengini diğer komşuları için de vârid hâle getirilse, bu ülkelerin petrol zenginliği de Irak lehine silâh alımında kullanılabilirdi. Bunun için önce İran'a biraz fazlaca silâh sattılar. İran **«Şafak Harekâtı»** denilen bir şahlanışla ortalığı velveleye verdi. Bu durumdan istifade için Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki Alevîler İran'ı bir kurtarıcı olarak karşılamak hazırlığı içinde gösteriler yaptılar. Bu, belki de - Yahudi tahrikiyleydi. Fakat o devletler İran gâlip geldiği takdirde bünyelerindeki âlevî unsurun cesaretlenmesinden münfâil olarak Irak'a destek olmaya doğru imâle edilmiş oldular. Bu yüzden Suudi Arabistan'ın tahminen 100 milyar dolar, Kuveyt'in ise 15-20 milyar dolar, Irak için silâh bedeli ödemesi gibi bir durum ortaya çıktı. Bununla Irak şahlanınca **Humeyni** meşhur,

«- Zehir içseydim de Irak'tan ateşkes talebinde bulunmasaydım!..» meâlindeki sözü söyledi ve harb bitti.

Lâkin bu söz İran'daki gurur incinmişliğini sergiliyordu. O'nun bu mağlubiyeti hazmetmeyerek ileride yeniden toparlanıp harekete geçeceği muhakkaktı. Lâkin araya bir başka müessir girdi. Şöyle ki:

Âlem-i İslâm'da ırkçılık Yahudi'nin tahrikiyle başlamıştır. Osmanlı'nın yıkılışını hızlandıracağı için beynelmilel siyonizmin güdümünde, Osmanlı anâsırın Arnavutluk'tan Yemen'e kadar her birinde ırkçılık faaliyetleri görülmüştür. Bunun Arap Âlemindeki meşhur mürevvici **Nâsır**'dır. Lâkin bu âlemdeki ırkçılık faaliyetinin en tehlikeli safhası yine Yahudi güdümünde hıristiyan araplarca gerçekleştirilen **BAAS PARTİSİ** olmuştur. Bu partinin kurucusu **Mişel Eflâk** adındaki Hıristiyan araptı.[121] O'nun sâbık İsrail başvekili Golde

---

121- Baas Partisi'nin kurucusu Mişel Eflak her ne kadar «Hıristiyan» olduğunu söylüyorsa da bizce o, hâlis bir **«yahudi»** dir. Zira Yahudiler

Mayer'in damadı olduğunu bilmek bu hareketin temel sâikini kavramak için kâfidir. Baas Partisi'nin üç temel gâyesi vardır:

1- Arapları birleştirmek.

2- Arapları kalkındırmak.

3- Arapları geriletmiş olan (!) İslâmiyet'ten kurtarmak.

Filistin Arapları'nın en az yüzde yirmibeşi Hıristiyandır. Arap Âlemi'nde Osmanlı'ya yıkılış hengâmında arkadan kurşun atmış olanlar, işte bunlardır. BAAS Partisi daha çok Hıristiyan Araplar'ın ve esas gâyeden haberi olmayan bâzı gâfil ve Türkiye'deki lâik kafalar gibi İslâm'dan kopmuş kimselerin desteğiyle iki ülkede iktidar olabilmiştir.. Suriye ve Irak. İkisi de halkın desteğiyle değil, ihtilâl suretiyle!..

Saddam işte böyle bir partinin lideridir. İktidara gelir gelmez bütün Irak'ta Müslümanlar'a kan kusturtmuştur. Lâkin İran-Irak harbi dolayısıyla programını gerçekleştirmek imkânını henüz lâyıkıyla bulamamıştır. Buna rağmen Irak'taki hayat müslümanlar için, bizim birinci reisicumhur devrindekinden daha şiddetli bir menfilik arz eder.

Gayeye ulaşmak için her türlü tethiş ve yalanı mubah gören **Saddam**, onbinlerce gayrı muharip kürdü zehirli gazla imha etmiş, kendilerine Türkiye tarafından sahib olunmasından korktuğu Kerkük ve Musul Türk'lerini techir edip dağıtmış ve İran - Irak harbi boyunca onbinlerce Irak'lı muhâribin cesedini buzhanelerde saklayarak halkın mâneviyatını (moralini) yüksek tutmaya çalışmış, bunlar arandıkça İran'da üserâ (esirler) kampında olabileceklerini söyleyerek işi savsaklamıştır.

Lâkin harb bitip de İran'daki esirlerin listesi ortaya çıkınca, hergün üç-dört bin cesedi buzhânelerden çıkarmasıyla Irak'ta

---

sünnetsiz olduğundan bir hıristiyana asla kız vermezler. Onlara göre sünnetsiz erkek murdardır. Halbuki **Mişel Eflâk** -yukarıda ifâde edildiği gibi - İsrail eski başvekillerinden **Golde Mayır**'ın damadıdır. Demek ki; hıristiyan olmasına imkân yoktur. Meş'um rolünü yahudi olarak oynayamayacağı için «**hıristiyan**» maskesi takmıştır.

umûmî hava hükûmet aleyhine dönmüştür. O da aynen **Humeyni** için evvelce izah edildiği gibi iç muhalefeti bastırmak gâyesiyle bir dış gâile ihdas etmenin lüzumuna inanmış ve bunun için hedef aramaya koyulmuştur. Hazır elinde anormal derecede silâh varken birine saldırmalı, bu saldırışı haklı göstermeli ve dikkatleri dışarıya çevirmeliydi.

O biliyordu ki; 1983 yılında Amerika İran'ın ilerleme tehlikesine karşı Irak'ı ikiye bölerek yarısını Türkiye diğer yarısını da Kuveyt'e vermek istemişti. Bu sûretle Türkiye ile Kuveyt muttasıl hale gelecek ve Türkiye, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasında yeni bir pakt kurulacaktı. Türkiye bu yeni pakt ile Nato arasında köprü vazifesi görecek ve Suud'daki Amerikan menfaatleri için Türkiye aracılığıyla Nato yeni bir vazife (fonksiyon) deruhte etmek vaziyetine getirilecekti.

Bu plân **NEW STATESMAN** gazetesinde ifşa edilmiş, İran ve Rusya'dan çeşitli aksülamellerle karşılanmış, Türkiye'deki kumandanlar arasında bu hususda görüş birliği hâsıl olamamış, buna rağmen o gün Türkiye'de Genel Kurmay İkinci Başkanı olan Öztorun, Suudi Arabistan'a gitmiş, Suud gazeteleri 50 bin muallim Türk askerinin Suudi Arabistan'a geleceğini yazmıştı. Türkiye de bu istikametteki isteksizliğe rağmen, Amerika'nın talimatıyla ihtilâl yapmış olan rüesanın istemiye istemiye de olsa bu maksadla «**Çevik Kuvvet**» denilen bir yeni ordu teşkili yoluna gidildiği, bunun Güneydoğu'daki anarşi için gösterilmeye çalışıldığı **Saddam**'ın mâlumuydu. Diyarbekir havaalanının AWACS uçaklarının inişine müsaid hâle getirilmesi hususundaki çalışmaları yakından takip gibi bir zâhiri gaye ile fakat alsında bu maksad için Türkiye'ye bir Amerikan heyeti gelmiş ve bu heyeti taşıyan uçağın Sivasla Erzurum arasında düşmesi sonucu içindekilerin kâmilen ölmüş bulunmalarına bizimkilerin isteksizliği de eklenince bu hustaki Amerikan plânında bir duraklama olmuştu.

Bunları bilen Saddam hazır ortada GAP dolayısıyla suyunun kesilmesi gibi bir bahâne varken, ilk önce Türkiye'ye hücûmu düşünmüştür. Lâkin elindeki silâhlar menzil bakımından buna müsâid olmadığından bir miktar uzun menzilli silâh almak lüzumunu hissetmiştir. Bunların, dikkati çekmemek için bir miktarını Fransa ve Almanya'dan, bir miktarını ise İngiltere'den ısmarlayıp almıştır. Fransızlar ve Almanlar bunu kârlı bir ticaret sayarak arkasına düşmemiş, lâkin İngilizler Saddam'ın bu silâhlara neden ihtiyaç duyduğunu araştırınca O'nun Türkiye'ye tecâvüz niyeti taşıdığını anlamışlar ve bundan büyük bir endişeye kapılmışlardır. Zira Varşova Paktı gibi henüz dağılmamış bulunan NATO dolayısıyla böyle bir tecâvüz halinde Türkiye'ye yardım mecburiyetinde kalabilirlerdi.

Bu endişeyle Türk Hükümet'ini haberdar ettiler ve İstanbul limanında bu silâhlara el konuldu. Cehennem topumuymuş, su borularımıymış gibi Türk gazetelerine aksetmiş olan hâdiselerin içyüzü budur.

Lozan'da çizilmiş olan hududların dışına bakmayı suç sayan, bundan dolayı Türk Musul'da olup bitenlere gelip geçen hükümetleriyle bigâne kalmış bulunan Türk Hükümeti, Saddam'ın bu tutumu karşısında şoke olmuş ve 4 Haziran 1990 tarihinde Türk Başvekili kalkıp Bağdat'a gitmiştir. Saddam'la arasında geçen konuşma ibret vericidir. Türk Başvekili tarafından Saddam'a İran-Irak harbi dolayısıyla kendilerine müzâhir davranmış olmamıza rağmen bize tecavüzü düşünmüş olmasının sebebi sorulmuş, o da GAP dolayısıyla suyunun kesildiğini ileri sürmüş, bunun sebebleri izah edilince, gayesini gizlemeyerek,

«- Türkiye'nin sonunu iyi görmüyorum. NATO bitti, Amerika'nın desteği yok zaten, sonunuz ne olacak merak ediyorum.» demiştir. Buna mukabil Başbakan Yıldırım Akbulut da;

FOREIGN NEWS: MIDDLE EAST

Young Turks manoeuvre to invade Iraq

Tribune?

BEHŞETLİ BİR İFŞAT:

Bahsi geçen New Statesman (İngiltere) Dergisi'nin, 14 Mayıs 1983 tarihli nüshasında Türkiye'nin Amerika desteği ile Irak'ı işgal etmek üzere bulunduğunu ifşa eden makalenin başlığı altta bu iş için Türkiye'ye gelmiş olan Amerikan Hey'eti'ni taşıyan uçağın düştüğü yeri gösteren harita (not: Bu uçaktakilerden tek bir fert bile kurtulamamış ve bu yüzden plân askıya alınmıştır. Biz Evren'e endirek bir rapor gönderdiğimizde (1981) bu Amerikan plânından haberimiz yoktu.)

«- Doğru söylüyorsunuz, Dünya'nın çeşitli ülkelerinde 90 milyon Türk ayaklanmış. Aşağıda birtakım olaylar var, bunlar Türkiye'ye gelmek istiyorlar, bizim topraklarımız bunları barındırmaya yetmiyor. Nasıl. genişleyeceğiz, onu dünüşüyoruz» demiştir.[122]

İşte bu gerginlik içinde Türk heyetinin Bağdat'tan ayrılmasından sonra **Saddam** Türkiye'nin kararlılığını ve NATO'nun işe karışma tehlikesini dikkate alarak rotayı değiştirmiş ve yüzünü Kuveyt'e çevirmiştir.

Lâkin Kuveyt ile nasıl bir ihtilâf çıkaracaktı. Önce kendilerine borçlu olduğu milyarlarca doların bağışlanmasını istemiş, bununla aldığı silâhlar sayesinde kendilerini de korumuş olduğunu ileri sürmüş, Kuveyt bir müddet mukavemetten sonra hır çıkmasın diye bunu kabul etmiştir. Lâkin **Saddam** suyu bulandırmak nevinden bir sebeb aradığı için bu defa Irak'a yakın olan **Rumeyle Bölgesi**'ndeki petrol kuyularının alttan kendi toprağındaki petrolü pompaladığını iddia etmiş, bu sırada Suudi Arabistan hakem olarak araya girmiştir.

Suud'un bu safhada Amerika'yı haberdar ederek Saddam'ın niyetinin kötü olduğunu anlatmasına mukabil, Amerika'nın bu işin kendisini alâkadar etmediği ve Araplar arası bir mesele olduğu yolundaki cevabı, **Saddam**'ın cesaretini artırmıştır. Böylece Amerika'nın lâkadiliği diktatör ruhlu **Saddam**'ın daha geniş hapaller peşinde koşmasını intac etmiştir. Demek ki; Amerika Araplar için bir fedakârlığa yanaşmayacak diye düşünmüş ve Kuveyt'ten sonra Suudi Arabistan'ı da yutabilmek ümidine kapılmıştır.

Kuveyt, petrolünü Amerika'yla bölüşen bir ülke değildi. İhtimal bundan doğan Amerikan lâkaydîsi Suud için mevzuubahs olamazdı. Lâkin Saddam'ın bu sırada Amerika ile ve Amerika'daki pekçok kalburüstü insanlarla arası çok iyiydi.

122- Bkz: 9 Eylül 1990 tarihli Günaydın Gazetesi.

GÜNAYDIN

SADDAM: "Sonunuzu merak ediyorum..."

AKBULUT: "Nasıl genişleyeceğiz onu düşünüyoruz"

Küstah ders

Saddam'ın Türkiye Başvekili ile GAP'a saldırma hazırlığını inkâr etmediği mülâkatı aksettiren bir gazete haberi.

Nihayet Suudi'ler gibi petrolden Amerika'ya daha büyük bir tâviz verirse, bu hamlesini Dünya'ya hazmettirebileceğini düşündü. Lâkin acaba komşuları ne derdi?!

Türkiye **«Yurtta sulh, cihanda sulh»** prensibine körü körüne bağlıydı. Ondan bir tehlike gelmezdi.

Suriye bu derecede silâh sahibi olan Irak'a karşı çıkmak cesaretini gösteremezdi. Esasen orada da BAAS Partisi iktidardaydı. Ya İran?!... Bir gurur gücenikliğiyle harpten çıkmış ve henüz sulh yapmamış olan İran, fırsatı değerlendirmek için Irak'a arkadan saldırırsa ne olacaktı?! Bu sebeble O'nunla anlaşmak gerekiyordu. Bunun için İran'a döndü ve gizli bir anlaşma teklifinde bulundu. İran'ın **Hüsrev Şehri'nde** gerçekleştirilen bu anlaşmaya göre Irak Kuveyt ve Suudi Arabistan'ı, İran ise eski talebi Bahreyn ile Arap Emirlikleri'ni alacaktı. Petrol gelirleri müşterek bir bütçede toplanacak ve iki sene müddetle yarı yarıya taksim edilecek ve iki sene sonra yeni bir anlaşmaya varılacaktı. İsrail'e dokunulmayacak ve **Ürdün Devleti** yıkılarak **Filistin Devleti** haline getirilecekti. Böylece hem Amerika hem de Filistinliler güya tatmin edilmiş olacaktı.

İşte Amerika'yı başlangıçta **«Araplar arası bir mesele»** telâkki eylediği ve bu yolda cevap verdiği Kuveyt meselesine bu derecede ehemmiyet vermek mevkiinde bırakan bu anlaşmadır. Tantana Kuveyt, için değil, asıl Kuveyt'ten sonraki merhale yani Suud içindi.

Diğer taraftan Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Avrupalı devletler de el altından **Saddam'ı** desteklemişlerdir. Zira Rusya'nın yıkılışından sonra Amerikan sultası altında **«Tek kutuplu bir Dünya»**da yaşamak istemiyorlardı. Ancak bu niyetlerini açığa vuramayıp Amerikan güdümüne girdiler. Gizlice ambargoyu deldiler ve bu açığa çıkınca, kimi bir kaçyüz şirketi mahkemeye vererek (Almanya) kimi bir iki bakan harcayarak (İngiltere) işin içinden -şimdilik - sıyrıldılar.

Türkiye ise, Irak Türkleri'nin kaderi ile bu derece alâkalı bir mes'elede Irak'a karşı tatbik olunan ambargodan **«petrol boru hattı»**nın kapatılması başta olmak üzere milyarlarca dolar zarara girdiği halde hiçbir şey alamamıştır. Çünkü an'anevi pasif siyaseti terkedememiş, Amerika'nın başlangıçta hevesli olduğu üzere Kuzey'den bir cephe açtırıp Irak'a girememiş, Kıbrıs'takine benzer bir emrivâki ile iki buçuk milyon mâsum Türkmen'i kurtarmak yoluna gidememiştir.

Fazladan olarak Irak'ın Kuzeyinde fiili olarak bir Kürt Federe Devleti (!...) nin teessüsüne seyirci kalınmış, O'nun güneyden 36. paralel ile sınırlandırılmasına karşı çıkmıyarak Türkmenler'i Saddam'ın insafına (!.) terketmiş olmak gibi ağır bir hata işlenmiştir.

Musul Mes'elesi ve Irak Türkleri ile alâkalı olarak hadiselerin nasıl bir gelişme seyri takip edebileceğini tâyin edebilmek için bir kaç müessirin de incelenmesi gerekir. Şöyle ki:

II- BU İSTİKRARSIZLIĞA MÜESSİR YENİ UNSURLAR

a- Su Mes'elesi

Bütün Dünya'da «su» gitgide petrol kadar ehemmiyetli bir meta haline gelmektedir. Bilhassa Ortadoğu'da «su mes'elesi» daha da mühimdir. Zira başta İsrail olmak üzere bütün bölge devletleri su ihtiyacını kendi imkânlarıyla lâyıkıyle karşılayamamaktadır. Bunun tek istisnası Türkiye'dir. O derecede ki, Türkiye'nin su rezervi tekmil Avrupa'nınkinden bile daha da fazladır.

Diğer taraftan bir mes'ele İsrail'in menfaati ile alâkalı olunca, Onun kısa zamanda beynelmilel bir dava halini alması önlenemez. Bu sebepledir ki; merhum **Turgut Özal** Fırat'ın sularını Suudi Arabistan'a akıtmak için ortaya attığı projede İsrail'i de tatmin için bir kol da oraya vermeyi plânlamıştı.

Bugün komşularımızdan bilhassa Irak ve Suriye'yi birinci derecede alâkadar eden bu su mes'elesi onların Türkiye'ye

karşı vâki siyâsetlerinden git gide ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ne yazık ki; Türkiye elindeki bu çok mühim kozu da lâyıkıyla kullanmayı becerememektedir.

b- Sovyet Rusya'nın yıkılışı

Sovyet Rusya'yı yıkan beynelmilel siyonizmdir. Bunun sebebi de gâyet basittir: Orada yaşayan altı milyon yahudiyi İsrail'e taşıyabilmek!..

İsrail kurulduğundanberi ikibuçuk - üç milyon nüfusa mâliktir. Karşısında yüz milyonluk bir «Arab Âlemi» vardır. Yahudiler yaşadıkları her ülkede rahat ve müreffeh olduklarından, rahatlarını bozup, İsrail'de yaşamak üzere göç etmiyorlar, para yardımı ile iktifa ediyorlar. Halbuki İsrail'e para kadar nüfus da lâzımdır. İsrail'e göç etmeye razı olabilecek topluluk ancak, oradakinden daha kötü hayat şartları içinde yaşamakta olanlar olabilirlerdi. Böyle bir Yahudi cemaati sadece ve sadece Rusya'da vardı. Fakat Rusya, Arabları gücendirmemek için Yahudilere çıkış izni vermiyordu.

Bu sebeple Rus ekonomisini yanlış yönlendirerek o'nun iflâsı ve binnetice yıkılması sağlandı. Bunun için Yahudilerce Afrika'da antikomünist çeteler desteklendi ve Rusya'nın silâha gereğinden fazla yatırım yapması sağlandı.

Buna neticesiz feza çalışmalarının ağır masrafları eklenince, Rusya açlığın ve ihtilâlle karşılaşmak tehlikesinin mecburi kıldığı bir dağılma mevsimine girdi.

Ancak İsrail, Rusya'nın dağılması ile umduğuna pek de nâil olamadı. Zira serbest kalan Yahudiler huzursuz İsrail yerine Amerikaya gitmeye başladılar. Göçü, Amerika yerine İsrail'e çevirmek için burasının hâriçten huzurlu görünmesi lâzımdı. Bunu sağlamak için Yâser Arafat'la anlaştılar. O'na her an geri alabilecekleri nisbi muhtariyet (!...) verdiler. O da Filistin gerillalarının anarşik (!...) hareketlerini durduracaktı.

Ancak Yâser Arafat'ın desteği kâfi gelmedi. Zira Filistin gerillalarının bir kısmı Suriye'nin güdümündeydi. Bu yüzden İsrail, Suriye ile temasa geçti. Suriye bunun için 1968 Harbi'nde kaybettiği «Golan Tepeleri» ni istedi. İsrail O'na -ilâveten- Türkiye'den istediği suyu verdirmeyi taahhüd etti. Bu maksadla Türkiye, İsrail, Suriye ve hatta Amerika arasında bir diplomasi trafiği başladı. İsrail Türkiye'ye de fazladan olarak PKK'yı susturmayı vaad etti. Avrupa'da bilhassa Almanya, PKK'ya büyük ölçüde müzâhir davranmaktaydı. Bunun iki sebebi vardır. Birisi ileride izah edileceği üzere PKK'nın aslında «Kürt» değil bir «Ermeni» teşkilatı olması, ikincisi de Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesiyle ilgili bir husustur. Almanya düşünüyor ki, Türkiye her an büyüyüp gelişmektedir. Bu durumda birgün Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi önlenemeyecektir. Bundan Almanya büyük ölçüde korkmaktadır. Bünyesinde barındırdığı Türkleri onbeş seneden beri hâlâ 1,5 milyon olarak gösteriyor. Halbuki Almanya'daki Türkler bugün 5 milyondan fazladır. Almanya'da saat başı üstü üstüne 13 Türk çocuğunun doğmakta ve Türklerin bu ülkede yılda 300 000 kişi artmakta bulunduğunu söyleyen kendileridir. Almanlar, Türk varlığından rahatsızdırlar. Kendileri senede 700 bin kişi eksilmekteyken Türkler'in artışını endişe ile takip etmektedirler. Türkiye'nin Ortak Pazar'a girişiyle yeniden milyonlarca Türk'ün Almanya'ya gelmesinden ve sonunda Almanya'nın türkleşmesinden korkmaktadırlar ki, bu - herşeye rağmen - olacaktır!..

Diğer taraftan Almanlar Yahudi Meselesi dolayısıyla âdeta sabıkalı olduklarından, Türkler'e karşı muhalefetlerinin su yüzüne çıkmasından çekinmektedirler. Buna mecbur olmak gibi bir neticeyle karşılaşmak endişesi, Almanlar'ın tutumunun temel sâikidir.

Yahudi, kendisine demiştir ki, «Tamam, sen Kürtleri müdafaa et!.. Ama mücadeleleri demokratik çerçevede kaldığı takdirde... İş, anarşiye dökülünce, silâh gerekmekte, silâh

parayı icab ettirmekte, para da uyuşturucu ticâretinden elde edilmektedir. Seninse her yıl en az yirmibin gencin uyuşturucu yüzünden ölmektedir. O halde PKK bürolarını kapa!..»

Tabii locaların emri de buna munzamdır. Almanya, Fransa ve İngiltere'de PKK'ya artık soğuk davranılmasının sebebi budur ve Rusya'daki Yahudiler İsrail'e taşınıncaya kadar böyle devam edecektir. Çünkü Kürtçülük Hareketini desteklemekte İsrail'in sayısız menfaati vardır. Bundan temelli vaz geçemez. Güneydoğu'da kendisinin de gözü vardır. Yükselen bir Türkiye O'nun müstakbel menfaatleri için büyük bir tehlikedir. Bölgenin - şimdilik - zayıf birilerinin elinde bulunması O'nun menfaatine uygun olanıdır. Bu birileri Ermeniler de olabilir, Kürtler de... İsrail için park etmez. Onun için her ikisinin de gizli destekçisidir. Nil'den Fırat'a kadar olan bölgede «Büyük İsrail» i kurması için komşularının zayıf devletler olması elzemdir.

c- Ermeni Mes'elesinin aldığı yeni şekil

aa) Beyrut Plânının Çöküşü

Deli Petro'dan beri sıcak denizlere inmeyi millî bir mefkûre hâlinde benimseyen Rusya, bu maksadla Boğazları ele geçirmek için asırlar süren bir gayret ve faâliyet göstermiştir. Ancak onun İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi iki stratejik ehemmiyeti yüksek mevkii ele geçirmesi, Şark Dünyası üzerinde - her birinin kendine göre - hesapları bulunan sâir hıristiyan devletlerin işine gelmiyordu. Zira bu sûretle sarsılacak olan -devletlerarası- muvâzene, Rusya'yı artık baş edilemez bir hâle getirecekti. Üstelik, Rusya Avrupa hıristiyanlarınca ayrı bir din kabul edilen «Ortodoksluk» un lideri durumunda idi. Bu sebeple aralarında sadece «iktisâdî» ve «siyasî» değil aynı zamanda «dinî» de olan bir münâferet vardı. Bu yüzdendir ki; Osmanlılar'a karşı asırlarca süren haçlı ittifaklarında, yer alan sâir hıristiyan devletler meyânında

Rusya'ya pek de rastlanılmamış, O'nunla ekseriya teke tek hesaplaşılmıştır.

Bütün bu sebepler, Rusya'nın, Boğazlar üzerindeki emeline yaklaştığı anda, hemen dâima hıristiyan Avrupa devletlerini karşısında ve Osmanlılar'ın yanında bulmasını intâc eylemiştir. Bu durumun en tipik misâli «Kırım Harbi» dir.

Boğazlar üzerindeki arzularının gerçekleşmesine Osmanlılar'dan çok Batı hristiyan devletlerinin mâni olduğunu görmekte gecikmeyen Rusya; matlûbu olan «Akdeniz'e uzanmak» için değişik bir yol aramak mecbûriyetinde kalmıştır. Uzun tetkik ve araştırmalardan sonra; zaten Kafkas Dağları'nda hem - hudud bulunduğumuz bu ülkenin, Akdeniz'e Doğu Anadolu üzerinden inebileceği görüşü doğmuş ve bu görüş, kısa zamanda «Boğazlar Mes'elesi»nden ziyâde benimsenmiştir. Ancak, bunu gerçekleştirerek İskenderun Limanı'ndan Akdeniz'e çıkabilmek için Doğu Anadolu'da meskûn gayrimüslimleri tahrik ve teşvik ederek onlara önce bir muhtariyet koparmak sonra da himâye (!) altına alarak Kafkas Dağları'ndan Mersin'e çekilecek bir çizginin solundaki bölgeyi Rus ülkesi hâline getirebilmek gerekiyordu. Bu hususta geçmiş bir tecrübe de vardı. Gerçekten «Yunan İstiklâli» ne müncer olan tahrikler aynen tekrarlanacaktı. Bu sebeple, Doğu Anadolu'nun asırlardan beri aralarında en küçük bir huzursuzluk çıkmadan birlikte yaşayagelmiş bulunan sâkinleri arasından - hıristiyan olmaları sebebiyle - tahrike en müsâid gözüken Ermeniler seçilmiş ve silâhlandırılmıştı. Sonradan dinî ve siyâsî sebeplerle Fransa'dan Amerika'ya kadar sâir birçok devlet de bu mes'eleye karışmış olmakla beraber başlangıçtan nihâyete kadar asıl rolü - arzettiğimiz sebeplerle - Rusya oynamıştır. Tarihimizde «Ermeni Mes'elesi» denilen ve bu tâlihsiz kavmin, Moskof iğfâlarına kapılarak efendilerini arkadan hançerlemeye teşebbüs etmeleriyle ortaya çıkan hâdise işte bu sûretle başlamıştı. Netice mâlûm... Türkler, en

ölü zamanlarında bile, tarihde hiçbir büyük başarı gösterememiş bulunan Ermeniler'e, gürültüye pabuç bırakacak bir millet olmadıklarını göstererek Moskof plânlarının kuvveden fiile çıkmasına imkân vermemişlerdir.

Rus emelleriyle birlikte «Ermenistan» dâvası da bu sûretle suya düşünce, Ermeniler kaçabildikleri çeşitli ülkelere dağılmışlardı. Bu ülkelerin başında Suriye gelmekteydi. Zira, Ermeniler'in meskûn bulundukları mahallere en yakın olan komşu ülke burasıydı. Bir kısmı hıristiyanların hâkim bulunduğu bir devlet olması itibâriyle Lübnan'a geçip yerleşmiş ise de, pek çoğu Suriye'de kalmıştı. Türkler'in örf ve âdetleriyle lisanlarını, - diğer ekalliyetlerden farklı olarak - tamâmen benimsemiş bulunan Ermeniler, Suriye'de iş hayatına kısa zamanda büyük ölçüde hâkim olabilmişlerdi. Ancak bir zaman gelip de bu ülkede şahsî servetlere el koyan sosyalist bir idâre iş başına geçince, burada da huzurları bozulmuş ve tutunamaz olmuşlardı. Bu sebeple beynelmilel ticârete daha müsâit ve bulundukları yere çok yakın olan Lübnan'a geçerek orada hatırı sayılır bir Ermeni cemaatini teşekkül ettirmişlerdir.

Biraz toparlandıktan sonra yine çeşitli tahriklerle eski kinler uyanmış ve burada Türkiye aleyhtarı bir cereyan başlamıştı.

Rusya'dan Yunanistan'a kadar Türkiye'nin başına bir gâile çıkmasında menfaati olan her devlet de - hiç şüphesiz - onları alabildiğine tahrik ediyordu. Ermeniler bu sûretle ikinci defa, başkalarının hesaplarına, kendilerine hiçbir fayda sağlamıyacak olan bir cereyana kendilerini kaptırmış oluyorlardı. İsrail'in Dünya'nın her tarafından gelen Yahudiler'le vücud bulmasını kendilerine örnek alıyor ve Lübnan'da benzer bir hareketi gerçekleştirmek için şuurlu bir şekilde çalışıyorlardı. Ancak farazâ bir Paris'li Ermeniyi ideolojik bir sâik mevzuubahs olmadan Paris'teki yerini yurdunu terkederek Lübnan'a yerleşmeğe icbar mümkün olmadığından bu harekete hissi bir müessir lâzımdı. Kısa zamanda bu da bulundu: Lübnan bir sıçrama taşı olacaktı. Asıl hedef Türkiye idi. Bir kere bu küçük devlette hâkim olunursa oradan hemhudud bulunan Türkiye'ye sıçramak ve bu yeni Ermenistan'ı (!.) «Kilikya» denilen Adana dolaylarına kadar genişletmek mümkün olabilirdi.

Ermeni cemaati yine papazların idâresi altında bu maksadla harıl harıl çalışmaya koyuldu. Dünya'nın her tarafından Ermeniler yerleşmek üzere Beyrut'a akın ediyordu. Burası oldukça serbest bir ülkeydi. Bu serbestlikten istifâde edilerek bir hayli merhale kat' edilmişti. Her yıl 24 Nisan günü Türkiye'ye karşı ilân-ı husûmet edebilmek için elli binden ziyâde çığırtkan toplanarak mitingler yapılabiliyordu. Milyonlar sarfedilerek, olmayan Türk zulmünü hatırlatmak için yirmi metre boyunda âbideler dikilebiliyordu. Lübnan hıristiyanlar'ın hâkim olduğu bir devletti. Bu bakımdan bu yeni «Ermeni Cereyanı» müsâmaha hattâ tasviple karşılanıyordu.

Lübnan'da toparlanmaya başlayan Ermeni dâvâsı için hiç de hesapta olmayan bir hâdise ortaya çıktı. Lübnan iç harbi... Gerçekten Müslümanlar'la Hıristiyanlar arasında başlayan iç harb, Lübnan'ı hâriçten adam celbi için hiç de câzip olmayan bir ülke hâline getirmiştir. Zira, Suriye'deki sosyalitst idâreden kaçanlar, sâdece Ermeniler değildi. Bu ülkenin müslümanları da yakınlığı dolayısıyla Lübnan'a hicret etmiş ve buradaki müslüman nisbetini oldukça yükseltmişlerdi.

Esasen Birinci Cihan Harbi'nden sonra Osmanlı topraklarından Fransa'nın hissesine düşen bu bölge, önce O'nun mandası altında bir devletcik halinde teşekkül ettirilmiş sonra da fiilî gerçeklere mugâyir bir sûrette Hristiyanlar'ın hâkim oldukları bir devlet hâline getirilmişti.

Batı, burasını İslâm Âlemi'ne karşı bir hıristiyan karargâhı olarak kullanıyordu. İslâm Dünyası'nın para babalarını ifsad için gerekli bütün tuzaklar burada kurulmuştu. Parasını sar-

fedecek yer bulamayan Arab zenginleri kendi lisanlarının konuşulduğu bu ülkeye akın ediyor ve bu sûretle gayri islâmî bir hayatın bütün âdi alışkanlıklarına bulaştırılıyorlardı. Bu ülkede şimdiye kadar ikinci sınıf vatandaş muâmelesine rıza göstererek yaşayıp gitmiş olan Lübnan Müslümanları artan nüfusları ve «Filistin gerillaları» nın mâruz kaldığı «göçebelik» karşısında, artık tabii olan hâkimiyet haklarını elde etmek için vâki hıristiyan tecâvüzlerine gerekli mukâbelede bulunmaktan geri kalmamışlardır.

Bugün henüz tam manâsıyla nihâyete ermemişse de Müslümanlar, Beyrut iç harbi'nden umduklarını elde edecekmiş gibi gözükmektedirler. Fransa Araplar'la arasındaki petrole ve silâh satışına bağlı menfaati teperek, Amerika'nın İsrail'e yaptığı jesti Lübnan'a karşı gerçekleştirememiştir. Bu da Beyrut hıristiyanlarının hey'et-i umûmiyesinin yenik düşmesini intâc eylemiştir. Bu durum hristiyan hâkimiyeti ile birlikte Ermeni emellerinin de sonu olmuştur. Ortaya çıkan karışıklıklar binnetice «Ermeni Davası» nın da burada yeniden neşv-u nemâ bulmasını imkânsız kılmıştır. Bunun üzerine Ermeniler her şeyden önce Dünya Umûmî efkârına seslerini duyurmak ve tarihte zulme uğramış bulunduklarını (!.) kabul ettirerek bir zemin hazırlamak yoluna girdiler. Bu maksadla Batı ülkelerindeki Türk sefaret mensuplarına karşı sûikasdler tertiplediler.

Bunun arkasından güyâ Türkler'in tarihte kendilerine nasıl zulmetmiş olduklarını gösteren (!.) bir filim yapıp bunu ilân fiatıyla bir çok sinemada gösterdiler. Sonunda seyirciye şu mesajı verdiler:

«- Ey bizim hristiyan kardeşlerimiz!. Kadim bir hıristiyan topluluğunun nasıl yok edilmiş ve vatanlarının ellerinden alınmış olduğunu görüyorsunuz!. Şimdi size, gelin, Türkiye'ye harb ilân ederek topraklarımızı kurtarın demiyoruz!. Aşağıdaki hesap numaramıza yapacağınız küçük yardımlarla da bu

mümkün olacaktır. Zira Türkler 1984'te «Avrupa Ortak Pazarı» na girecektir.[123]

Bugün Ortak Pazar Ülkelerinde yaşayan ve o ülkelerin vatandaşları olan 4-5 milyon Ermeni mevcuddur. Onlar aynen Türk vatandaşı gibi Türkiye'nin herhangi bir yerinden dilediği mülkü satın alabileceklerdir.[124] Onları, Alman, Fransız, İngiliz veya İtalyan görünerek eski vatanımızı satın alıp oraya yerleşebileceklerdir. Bu bir kere tahakkuk etsin, gerisini bize bırakınız!..»

Bu, aynen Filistin tezgâhıdır. Oradaki arazi de Araplar'ın elinden böyle çıkmıştı.

b- PKK Tezgâhı

1984'te Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı'na girişi tahakkuk etmemiş ama, bu ümid tamamen sönmüş de değildir. Ermeniler milyarlar, trilyonlar topladılar!. Peki şimdi ne olacaktı?!. Türkiye'nin Ortak Pazar'a (Şimdi Avrupa Birliği) girmesi gecikiyordu. Kürtler Irak'ta çalışıyorlardı. O halde Türkiye'de faâliyet gösterecek ve Ermeni emeline hizmet edecek bir teşkilâta ihtiyaç vardı. Bunu başlangıç olarak «Kürt Harekâtı» gibi gösterebilirlerse, mahalli halkın desteği de sağlanabilirdi!.

İşte, P.K.K. bu düşüncelerden doğmuştur. Yalnız Abdullah Öcalan değil etrafındaki bütün beyin takımı kendini «kürt» diye yutturmuş «ermeniler» dir.

Bu teşkilâttan beklenen hizmet ikidir:

1- Mersin ve İskenderun'dan Ağrı ve Kars'a kadar olan bölgede arazi fiatlarını en ölü seviyeye indirmek.

2- Bu bölgedeki yerli halkın sayısını en asgariye indirmek. Ancak bu sûretledir ki oraya arazi satın almak suretiyle

123- Çünkü 1964'te Türkiye 20 senelik bir hazırlık dönemi sonunda yani 1984 te Ortak Pazar'a giriş için bir anlaşma imzalamıştır.

124- Zira Ortak Pazar Andlaşması buna dabil devletlerin vatandaşlarına karşılıklı olarak bu hakkı vermektedir. Plistin Arazisi de Arapların ellerinden böyle çıkmıştır.

yerleşecek Ermeniler, azınlık olmaktan kurtulabilirler.

PKK anarşisinin kundaktaki çocuğa kadar, hem de başta kürtleri katliam etmesi bunun içindir. O'nun gâyesi nüfusu azaltmaktır. Göç ettirerek veya öldürerek bu maksada hizmet etmektedir.

Amerika ise «Çekiç Güç»ü Kuzey Irak'taki Kürt emrivâkiini ayakta tutmak için bölgede bulundurmaktadır. Türkiye'ye bu bölgeyi hediye etmek (!.) istemektedir. Şu şartla ki, Türkiye Mersin'den kuzeye doğru, Malatya, Sivas, Erzurum ve Kars'ı içine alan bir çizginin doğusunu «**Kürt Federe Devleti**», batısını da «**Türk Federe Devleti**» olarak kabul ve ilân etsin!. Bundu maksad âşikârdır. Beş-on sene sonra Kürtler:

«- Biz bu işten memnun olmadık, beraber olmak da hakkımız, ayrılmak da... İstiklâlimizi ilân ediyoruz!» diyecekler.

Bazı Türk masonları da «**Ortak Pazar**» a girebilmek için Güneydoğu'yu bir kambur gibi sırtımızdan atmamızı, bu takdirde milli gelir ortalamamızın yükseleceğini iddia etmektedirler. Velhasıl bölge cadı kazanı gibi kaynamaktadır. Bu durumda bizim Musul vilâyetimiz ve Irak'taki iki buçuk milyon Türkmen'in hâli nice olacaktır?!. Şimdi biraz da bunu inceleyelim:

III- MUSUL MES'ELESİ VE IRAK TÜRKLERİ'NİN GELECEĞİ

Musul Mes'elesi ve Irak Türkleri'nin geleceği Türkiye'nin geleceğine sıkı sıkıya bağlıdır. Âlem-i İslâm'ın liderliğinden zorla istifa ettirilmiş olan Türkiye, bugün - bütün menfi şartlara rağmen - millî, dinî ve tarihî şahsiyyetine dönüş hareketi içindedir. Rusya'nın dağılması karşısında hazırlıksız yakalanan Türkiye ister istemez kabuk çatlatmakta Batı kulu idarecilerimiz bile kendilerini «**Adriyatik'ten Çin seddine kadar..**» edebiyatına itibar etmek mecburiyetinde hissetmektedirler.

Diğer taraftan: Alem-i İslâm'da başsızlığın yetmiş yıldan beri ne felâketlere sebep olduğu ortadadır. Türkiye'nin Kemalist inkılâplar sebebiyle terkettiği liderlik makamı, yetmiş yıldan beri boştur. Eğer Türk Milleti birgün geriye yani tarihî misyona dönecek olmasaydı, kader O'nun yerine yeni bir tâyin yapar ve Âlem-i İslâm'ın liderliğini boş bırakmazdı.

Âlem-i İslâm için Güneydoğu, Bosna, Karabağ, Keşmir vs. bir ameliyat masasında yatmaktadır. Ameliyat masasından kan kaybetmeksizin kalkınmaz. Elverir ki; sonu sıhhat olsun! Bugün her tarafta ölenlere elbette ki, hepimiz acıyoruz.

Lâkin ümmetin ittihat ve selâmeti için kendi öz oğlunu cellâda havale etmekten çekinmeyen Osmanlı Sultanları ile iftihar eden biz değil miyiz? **Kanunî** veya **Dördüncü Murad'ı** Bağdat'a, **Yavuz Sultan Selim'i** Mısır'a gönderen düşünce neydi? İslâm'a kâvi bir baş kazandırmak değil mi?

Amerika'ya paralel yürümek mi?!. Zaten böyle bir durum olmasa, Türkiye bugünkü hududların dışına dönüp bakmaya bile cesaret edemezdi. Eğer bu sakim alışkanlık yıkılabiliyorsa ne sûretle olursa olsun!. Yahudi menfaati için küçültülmüş olan Türkiye'nin bir süper güce paralel düşmedikçe - hiç olmazsa bir müddet daha- en küçük hakkını bile kurtaramayacağına misal Kıbrıs'tır!.

Osmanlı mirasının gayri âdil ve Yahudi menfaatine göre taksimi, asla pâyidar olamıyacaktır. Ortadoğu'daki sıkıntılar ve istikrarsızlığın ilk meyvası Irak'ın parçalanması olacaktır. Zira tarihte hiçbir zaman bu nam ile bir devlet mevcud olmamıştır. Irak'ın kapı önüne gelmiş olan parçalanma gerçeğini görmeli ve o gün için hazırlanmalıyız!. Devlet ve millet olarak Musul ile gerektiği kadar alâkadar olduğumuz asla söylenemez!.

Musul Mes'elesi ve Irak Türklüğü'nü en az Kıbrıs kadar halka mal edecek ve Dünya'ya buradaki haklarımızı tanıtacak her şeyi yapmakta geç kalmamalıyız!.

Tuhaftır ki, bugün fuhuşla, rüşvetle, sarsılan ahlâkî yapımızı, hiç olmazsa iktisadî imkânlarla kurtarmayı kimse düşünmüyor?! 1200 dolar millî gelir ortalamasıyla Türkiye, resmen açtır! Bırakılım da bu sütbesüt Türk toprağının serveti silâh tüccarlarının kasasına akmaya devam mı etsin? Yıllardan beri böyle bir davanın mevcûdiyetinden Türk Milleti'ni haberdar etmemiş olan müteselsil hükümetler gibi, bugünkü yazan, çizen, konuşan insanlar da bu elim kayıptan tarih önünde mes'ul olacaklardır!!. Davayı millete mal etmedikçe, bir yere varamayız!..

Biz şuna inanıyoruz ki, Türk idarecileri her ne kadar gölgelerinden korkarlar ve Osmanlı mirasını reddelerse etsinler gelişen hadiseler bu sakin tutumun değişmesini anbean mecburî hale getirmektedir. Bunun için düşmanlarımız kâfidir. İşte Bosna-Hersek isterlerse alâkadar olmasınlar!.. Düşmanın faâliyeti Osmanlı mirasına sahip çıkmaya bakınız Türkiye'yi nasıl icbar ediyoruz!..

Musul da bir Osmanlı mirasıdır. O da kürt mes'elesine bir panzehir olarak ister istemez ele alınacaktır!... Madem ki Irak'ın siyasi bünyesi bu kadar hırpalanmıştır. Irak Türklüğü'nün kurtuluş esbabının dahil ve hariçte gün bugün olgunlaşması önlenemez!..

